TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI

NABIA ABBOTT VE İSLAM PAPİRÜSLERİ İNCELEMELERİ BAĞLAMINDA ERKEN DÖNEM YAZILI KAYNAK ARAŞTIRMALARININ YÖNTEM VE DEĞERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖZGE KÖKSAL

ANKARA- 2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI

NABIA ABBOTT VE İSLAM PAPİRÜSLERİ İNCELEMELERİ BAĞLAMINDA ERKEN DÖNEM YAZILI KAYNAK ARAŞTIRMALARININ YÖNTEM VE DEĞERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖZGE KÖKSAL

Tez Danışmanı
Prof. Dr. ALİ DERE

ANKARA- 2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI

ÖZGE KÖKSAL

NABIA ABBOTT VE İSLAM PAPİRÜSLERİ İNCELEMELERİ BAĞLAMINDA ERKEN DÖNEM YAZILI KAYNAK ARAŞTIRMALARININ YÖNTEM VE DEĞERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. ALİ DERE

Tez Jürisi Üyeleri:

Adı ve Soyadı	**İmzası**
Prof. Dr. Ali Dere	
Prof. Dr. Hayri KIRBAŞOĞLU	
Doç. Dr. Ferhat GÖKÇE	

Tez Sınavı Tarihi 03.07.2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları anladığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (…./.. ../…… ….)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

……

İmzası

……

ÖNSÖZ

İnsanlık kültür ve medeniyet tarihi söz ve söze bağlı düşünce üzerinde gelişmiştir. Kadim kültürlerden günümüze kadar insanlığın ortak özelliği olarak özellikle kral, peygamber, âlim, yönetici, bilim adamı vb. halk tarafından önemli görülen kişilerin sözlerine ayrı önem verilmiş, ezberlenmiş, yazılmış ve bu şekilde nesilden nesile aktarılmaya çalışılmıştır. Bir geleneğin yazılı veya sözlü aktarım aşamaları, o geleneğin tarihinin ne şekilde kayıt altına alındığını da gösterir mahiyettedir. Öngörüleceği üzere, târihî malzemenin sadece yazılı / kayıtlı elle tutulur somut değil, bilakis toplum hafızasında ve kollektif şuurda muhafaza edilip sürdürülen ve zaman içinde yoruma da uğrayabilen şifâhî özelliğinden dolayı soyut bir yönü de vardır.

İslâmın bilgiyi derleme ve aktarma geleneğinde önemli addedilen malumatın aktarımı nisbeten erken dönemde, daha ilk hicrî asırda hem sözlü hem de yazılı şekilde gerçekleşmiştir. Sözlü aktarım en baştan itibaren kullanılan ve yaygın olan aktarım türüdür, ancak yazılı aktarımın bu dönemde sözlü rivâyet kadar yaygın veya sistematik olduğu söylenemez. Bunda en baştan sözlü aktarımın temel alınması, klasik hadis usulünde bile yazılı rivâyetin sözlü rivâyetle desteklenmiş ve tercih edilmiş olması da önemli rol oynamıştır. İslâm'ın ilk yüzyıllarında tarihin ve hadislerin doğru bir şekilde aktarılmasını isteyen Müslüman âlimler, kendi dönemlerine göre oldukça gelişmiş sayılabilecek bir yöntem olan isnâd sistemini oluşturmuştur. İsnâd sisteminin ilk ne zaman ortaya çıktığı tartışmalı bir konu olmakla birlikte kabul gören en yaygın sebep, isnâdın Peygamber Efendimiz'in vefatından sonra ortaya çıkan ilk dînî ve siyasî kargaşalar sebebiyle, hadislerin daha güvenilir bir şekilde aktarılmasını sağlamak için kullanıldığıdır. Bu minvalde isnâd, hem yazılı hem de sözlü aktarımda mutlaka başvurulan bir yöntem olmuştur. Günümüzde ise klasik hadis usulünün rivayetleri değerlendirme ve bilgi üretme yaklaşımlarından farklı olarak rivâyetleri, rivâyetlerin sözlü / yazılı aşamaları, mahiyetleri ve özellikleri gibi yönleri farklı yöntem ve yaklaşımlarla değerlendirilebilmektedir. Bu yöndeki uygulama ve araştırmaları muasır dönemde özellikle Batı'da ortaya çıkan bazı bilimsel araştırma tekniklerinin Kitâb-ı Mukaddes üzerinde, dil ve tarih araştırmalarında uygulanmasıyla geliştiği, bu birikim ve ilim anlayışının İslami araştırmalara da zamanla taşındığını söylemek mümkündür. Yazılı kaynak araştırmalarında metnin yaşını, kim tarafından söylendiğini ve kim tarafından aktarıldığı/yazıldığını tesbit edebilmek göze çarpan kriterlerden biridir. Çünkü yazılı

kaynak araştırmalarında metnin erken veya geç tarihli olduğunu tesbit etmek, o metnin sıhhatini tesbit etmede önemli bir bilgidir.

İslâm'ın erken dönemine ait yazılı kaynak araştırmalarına –Fuat Sezgin gibi saha otoriteleri istisna edilecek olursa- yukarıda zikredilen Batı menşeli araştırmalar ağırlık vermiştir. Zamanla Oryantalistlerin, bu yöntemleri İslâmî kaynaklar üzerinde uygulamasıyla, isnâdı ve isnadda mündemiç verileri değerlendirmede, tahlil ve tahkik etmekte Müslüman coğrafyanın aşina olmadığı yöntemler ve bulgular ortaya çıkmıştır. İslâm'ın mümkün olan en erken dönem yazılı belgelerini inceleyen önemli bir isim Nabia Abbott'tur. O, kaynak olarak İslâm'ın ilk dönemlerinde yazılan, özellikle erken dönem yazı malzemesi olarak kategorize ettiği anlaşılan papürüsler üzerine çalışarak kendine has bir üslup ve yöntemle İslâm tarihindeki yazın geleneğine dair bütüncül bir tasvir sunmaya çalışır.

Bu tezin yazılış amacı erken dönem kaynaklarını inceleyen bir araştırmacı olan Nabia Abbott'un İslâm'ın erken dönem kaynaklarını nasıl araştırdığı, araştırdıktan sonra yaptığı değerlendirmelerde bu kaynaklara nasıl bir değer atfettiği ile alakalı olacaktır. İslâm'ın erken dönemiyle alakalı yazılı belgeler arasında kâğıt, para, ostraka, yazıtlar, kitabeler vb. bulunmakla birlikte papirüsler de bulunmaktadır. Papirüs bitkisinden elde edilerek üretilen bu yazı malzemesi İslâmîyet'ten sonraki dönemde Müslümanlar tarafından devletle ilgili resmi kayıtların tutulmasında ve mektuplaşmalarda kullanılmıştır. Bu papirüslerin günümüze ulaşan kısmının akademik manada ilk kez incelenip neşredilmesi Batılı araştırmacılar tarafından 19. yüzyılda yapılmıştır. Sivestre De Sacy 1818'de ilk kez Arapça yazılmış bir papirüsü neşreden kişi olmuştur. Bu neşrin ardından Arapça papirüslere ilgi artmış ve Joseph von Karabacek'in sayesinde çok sayıda Arap papirüsü istinsah edilip neşre hazırlanmıştır. Bütün bu gelişmelerin ardından Arap Papiroloji Kürsüsü resmi olarak 1908'de İngiltere'de kurulmuştur. Nabia Abbott, bu araştırmacılar arasında ilk olmasa da bu sahaya çok sayıda katkı sunmuş bir isim olarak karşımıza çıkar. Kendisi, İslâm tarihini, İslâm ilimlerini, Arap dili ve Arap şiirinin tarihi gelişimini papirüsler üzerinden okumaya çalışır.

Ülkemizde yeterli mikdarda İslam papirüsün bulunmaması sebebiyle doğal olarak bu konuda hususi bir araştırma bölümü veya özel kolleksiyonu da bulunmamaktadır. Üniversitelerimizde papiroloji, Eski Çağ bilimleri konu başlığı altında sadece bir konu olarak anlatılmaktadır. Bu alanın ilmi disiplin ve araştırma sahası olarak geliştiği ilim muhitinin Avrupa ve Amerika olduğu anlaşılmaktadır. Bu konu hakkında yazılan eserler genelde İngilizce, Almanca ve Felemenkçe olmuştur. Bu eserlerin yurtdışında yazılıyor oluşu sebebiyle eserlere erişim noktasında oldukça zorlandığımı belirtmeliyim. Bunun

haricinde ülkemizde papirüs ile ilgilenen uzman kişilerin az olması bu konu hakkında görüş alışverişini kısıtlandıran sebeplerden biri olmuştur.

Bu tez üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde papirolojinin ne olduğu ile ilgili bilgiler sunulduktan sonra Arap papirolojisinin ortaya çıkışı, gelişimi ve bunun hadis araştırmaları ile alakasının ve katkısının ne boyutlarda olduğu ile ilgili analizler ortaya konmuştur. Yine bu bölümde Abbott'un hadis papirüslerini nasıl incelediği, bu konuda benimsediği yöntemler ve bu alana sunduğu katkılar üzerinde durulmuştur. Ayrıca Nabia Abbott'un hayatı, ilmî kişiliği, eserlerinin mahiyeti ve Abbott hakkında yapılan çalışmalar ele alınmıştır. İkinci bölümde Abbott'un erken dönemde yazılı rivâyetin nasıl bir gelişim gösterdiğine dair tesbitlerini içeren konular işlenmiştir. Üçüncü bölümde ise; genelde tarih, özelde ise hadis araştırmalarında Batılı araştırmacıların kaynak araştırma metedolojilerine değinilmiş, onların hadisleri nasıl tarihlendirdikleri ve hadislerin yazım tarihi hakkındaki düşünceleri ana hatları ile ele alınmıştır. Bunun dışında, bu araştırmacıların N. Abbott ile ortak düşünce ve yaklaşımları kadar Abbott'a yöneltilen eleştirilere değinilmiştir.

Tez çalışması boyunca, şahsıma kıymetli vakitlerini ayıran, engin bilgi ve tecrübe paylaşımında bulunan ve karşılaştığım zorluklara rağmen tezimin nihayete ermesinde beni sürekli destekleyip yüreklendiren çok değerli tez danışmanım Prof. Dr. Ali DERE'ye teşekkür ederim. Tez savunması sürecinde yaptıkları eleştiri ve yönlendirme ile metnin gelişmesine kıymetli katkı sunan hocalarım Prof. Dr. M. Hayri KIRBAŞOĞLU ve Doç. Dr. Ferhat GÖKÇE'ye ayrıca müteşekkirim.

İlim hayatım boyunca desteklerini esirgemeyen anne ve babama, sadece ilim yolunda değil hayat yolunda da refikim olan eşime ve tez çalışmam boyunca maddi ve manevi olarak destekçim olan saygıdeğer meslektaşım Mensure Köksal'a minnettarlığımı bildiririm.

Özge KÖKSAL

ANKARA- 2020

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ .....
KISALTMALAR.....I
TRANSKİRİPSİYON HARFLERİ……..……II
GİRİŞ 1
BÖLÜM 1..... 1
NABIA ABBOTT ve PAPİRÜS İNCELEMELERİ 1
1.1. Nabia Abbott'un Hayatı ve Eserleri..... 1
1.1. Hayatı 1
1.2. Eserleri..... 3
1.3. Abbott Hakkında Yapılan Çalışmalar 18
2.1. Papirüs Ve Papiroloji 23
2.2. Arap Papirolojisi 27
2.3. Arap Papirolojisine Yaklaşımlar..... 32
2.4. Dünya Genelindeki Papirüs Koleksiyonları 36
2.5. Arapça El Yazısının Tarihi Ve Arapça Papirolojisi..... 39
2.6. Kuzey Arapça El Yazısı 42
2.7. Nabia Abbott'un Papirüs İncelemedeki Metodu 46
2.8. Erken Tarihli Bir Hadis Papirüsü: "Mâlik B. Enes'in Muvaṭṭası" 53
2.8.1. Mâlik b. Enes'in Dönemine Ait Olduğu Düşünülen Muvaṭṭa Papirüsü..... 55
2.8.2. Rivâyet ve İsnâd Yorumu 58
2.8.3. Tarihlendirme ve Rivâyetlerin Önemi..... 61
BÖLÜM 2..... 64
ABBOTT'A GÖRE YAZILI RİVAYETLERİN ERKEN DÖNEMDEKİ GELİŞİMİ.. 64
2.1. İslâm Öncesi Ve İslâm'ın İlk Yüzyıllarındaki Yazım Faaliyetleri 64
2.2. Hz. Ömer Ve Hadislerin Yazılması Meselesi..... 67
2.3. Abbott'a Göre Emevî Hükümetinin Hadislerin Tedvîn Sürecine Katkıları 70
2.4. Yazılı Rivâyetin Devamlılığı..... 75
2.4.1. Aile İsnâdları..... 76
2.4.2. İlim ve Öğrenim Yolculukları (Rıḥle)..... 78
2.4.3. Abbott'a Göre Hadislerin Yayılmasında Kütüphanelerin Rolü..... 80
2.4.4. Abbott'a Göre Yazılı Rivâyet Konusunda İmlâ Meclislerinin Rolü ve Kullanılan Bazı Materyaller 83
2.5. Hadislerin Bekâsı Ve Güvenilirliği..... 87
2.6. Rivayetlerin Artması 89
BÖLÜM 3..... 92

HADİSLERİN TARİHLENDİRİLMESİNDE NABIA ABBOTT VE BAZI ORYANTALİSTLERİN YAKLAŞIMLARI 92
3.1. Oryantalizm ve Tarih Anlayışı 92
3.2. Bazı Oryantalistlerin Rivâyetleri Tarihlendirmede Benimsedikleri Yöntem ... 95
3.3. Hadislerin Yazılı-Şifâhî Aktarımı Konusunda Öne Sürülen Bazı Düşüncele 108
SONUÇ 113
KAYNAKÇA 116
ELEKTRONİK KAYNAKLAR 125
EKLER 126
EK-1. Erken Dönemlere Ait Sikke Fotoğrafları 126
EK-2. En Erken Tarihli Arapça Papirüs 127
Ek-3 SALP 2 Kitabında Yer Alan Hadis Papirüsleri 128
ÖZET 138
ABSTRACT 139

KISALTMALAR

SALP 1	Studies in Arabic Literary Papyri I-Historical Texts
SALP 2	Studies in Arabic Literary Papyri II-Kuranic Commentary and Tradition
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren, çeviri
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ed.	Editör
H.	Hicrî
Hz.	Hazreti
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
ö.	Ölümü
s.	Sayfa
ss.	Sayfa sayısı
S.	Sayı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Terc.	Tercüme eden
vb.	Ve benzeri
Yay.	Yayınları, yayımlayan

Transkripsiyon Harfleri

ا: A a	س : S	ل: L l
ب: B b	ش: Ş ş	م: M m
ت: T t	ص: Ṣ ṣ	ن : N n
ث: Ṡ ṡ	ض: Ḍ ḍ	و : V v
ج: C c	ط: Ṭ ṭ	ه: H h
ح: Ḥ ḥ	ظ: Ẓ ẓ	ى: Y y
خ: Ḫ ḫ	ع: ‘	
د: D d	غ: Ğ ğ	
ذ: Ẕ ẕ	ف : F f	
ر: R r	ق: Ḳ ḳ	
ز: Z z	ك: K k	

Hareke	Kısa	Uzun
fetḥa	e/a	ا = â
ḍamme	U	و = û

GİRİŞ

BÖLÜM 1

NABIA ABBOTT ve PAPİRÜS İNCELEMELERİ

1.1. Nabia Abbott'un Hayatı Ve Eserleri

1.1. Hayatı

Nabia Abbott 31 Ocak 1897'de Mardin'de dünyaya gelmiştir. Kendisi Irak Araplarından olup Birinci Dünya Savaşından sonra daha çocukken ailesi ile memleketinden ayrılmış ve Hindistan'a kadar uzanan uzun bir yolculuğa çıkmıştır. Sırasıyla Musul, Tigris, Bağdat ve Arap Denizini de aşarak Bombay'a ulaşmışlardır. Cambridge Üniversitesinin sınavlarına giren ve orada eğitim almaya hak kazanan Abbott, Birinci Dünya Savaşından ötürü oraya gidememiş ve Hindistan'da kalmıştır. Eğitim hayatına devam etme ideali gereğince Lucknow'da bulunan Isabella Thorbom Kız Kolejine gitmiştir. Bu okulda sadece o değil, Hindistan'ın gelecek lider kadın figürleri de eğitim almıştır.[1] Abbott, Hindistan'da mezun olduğu bu İngiliz okulunu onur derecesi ile bitirmiştir. Mezun olduktan sonra çok uzun zaman geçmeden Irak Krallığında düzenlenen "Kadınların eğitimi" ile alakalı bir programa katılımcı olarak davet edilmiştir.[2] Burada ünlü oryantalist ve politikacı Gertrude Bell ile tanışmış ve Ms. Bell kendisine arkadaşlığını ve desteğini sunmuştur.[3]

[1] Örneğin; Rashid Cahan (1905-1952) Urdu yazarı; Atia Husain (1913-1998) feminist yazar ve yayımcı; Martha Chen (1944) Amerikalı akademisyen ve Harvard Kennedy Üniversitesi'nde eğitimci; Vijayaraje Scindia (1919–2001) politikacı vb.

[2] Muhsin Mahdî, https://oi.uchicago.edu/sites/oi.uchicago.edu/files/uploads/shared/docs/ar/71-80/74-75/74-75_Memoriam_Abbott.pdf

[3] Gertrude Bell 14 Temmuz 1868 yılında doğmuştur. İngiliz ajanı, seyyah, araştırmacı ve akademisyen olarak bilinen bu kadın, Oxford Üniversitesi'ne girmeyi ve modern tarih bölümünü birincilikle bitiren ilk kadın olma ünvanına sahip olmuştur. Kendisi sekiz dil bilmekteydi. Buna ek olarak Türkiye, Suriye ve Irak'ta arkeolojik kazılar yapmıştır. (Turan Okul, Gül Erbay Aslıtürk, *Journal of Travel and Tourism Research* 13 (2018) 19-52, s. 21) Kendisi Ortadoğu hakkında uzmanlaşmıştır. Akademik başarılarının yanısıra İngiliz hükümetine yaptığı ajanlık görevi ile de ön plana çıkmıştır. Ortadağu'da Lawrence ile birlikte görev yaptığı hatta onun hocası olduğu tarihi kayıtlarda geçmektedir. (Semâvi Eyice, "BELL, Gertrude Lowthian", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.5, ss.422-423.) https://İslâmansiklopedisi.org.tr/ bell-gertrude-lowthian (22.01.2020).) Kendisi hakkında dah fazla bilgi edinmek için bkz. TRT Belgesel Gertrude Bell, Queen of the Desert (2015), Gertrude Bell on BBC One..

Ailesinin Boston'a taşınmasıyla Boston Üniversitesi'ne kaydolan ve Boston Üniversitesin'de yüksek lisans eğitimini tamamlayan Abbott, daha sonra Asbury Koleji'nin Eğitim Bölümünde dersler vermeye başlamış, daha sonra aynı kolejin Tarih Bölümünde, Tarih Bölüm Başkanlığını yürütmüştür. (1925-1933).[4] Daha sonra ailesinin Chicago'ya taşınması Abbott için yeni kapıların açılması demek oldu. Chicago'da bulunan Doğu Bilimleri Enstitüsü'nde[5] Arapça profesörü olan Martin Sprengling'in verdiği dersler, Nabia Abbott'un ilgisini çekti. İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemi kapsayan periotta Doğu Bilimleri Enstitüsü araştırma alanı olarak Arapça ve İslâmî ilimler doğrultusunda elde edilen birçok papirüs, parşömen ve kâğıt gibi malzemeyi incelemeyi kendine amaç edinmişti. Bu dökümanların Abbott'ın ilgi alanı olması ve çok geniş bir çalışma alanı sunmasından dolayı, Abbott çalışmalarını burada sürdürmeye karar verdi. Martin Sprengling ile yaptığı İslâm tarihi ve filolojisi dersleri neticesinde de "*The Kurra Papyri from the Oriental Institude*" isimli doktora tezini hazırladı (1936).[6]

1933'ten itibaren Doğu Bilimleri Enstitüsü onun adeta ikinci evi gibi olmuş ve bir yıl haricinde orayı hiç terk etmemiştir. Enstitü'nün ilk kadın üyesi olan Abbott, 1949 yılında İslâm Bilimleri profesörü olmuştur. Onun araştırma ve bilgiyi elde etme noktasındaki gayret ve tutkusu onun bu başarıları elde etmesine imkân vermiştir. Kadının eski dönemlerdeki statüsü, Kuzey Arap el yazısı ve İslâmî papirüsler alanında yaptığı derinlemesine araştırmalar onu Doğu ilim dünyasında da popüler hale getirmiştir. Doğu Bilimleri Enstitüsü'nde bulunan İslâm'ın erken dönemlerine dayanan birçok doküman üzerinde yaptığı detaylı inceleme ve çalışmalar neticesinde bunları kullanılır hale getirmiş, yeri geldiğince bu eserleri yayımlamış ve diğer araştırmacıların hizmetine sunmuştur. Enstitü'de yaptığı çalışmalar hayli detaylı ve yoğundur öyle ki dönemin enstitü yöneticisi Robert McC. Adams, Abbott'un *Studies of Literary Papyri* eseri hakkında şunları söyler:

" *Bu öyle bir eser ki Doğu Bilimleri Enstitüsü bunun için kurulmuştur ve bunun için var olacaktır.* "[7]

[4] Mahdî, s. 4,5.

[5] Doğu Bilimleri Enstitüsü hakkında daha detaylı bilgi verilecektir.https://oi.uchicago.edu/about

[6] Mahdî, s. 5. Tezin basılmış hali "*The Ḳurrah Papyri from Aphrodito in the Oriental Institute"* şeklindedir.

[7] Mahdî, s. 6.

Genel hatlarıyla biyografisini zikrettiğimiz Nabia Abbott, hayatını ilme adamış bir şahsiyet olmuştur. Arkeolog, dil bilimci ve tarihçi olarak Abbott, tarihin bilinmeyen sayfalarını aydınlatmayı kendisine bir vazife edinerek bu konuda elinden geleni yapmaya çalışmıştır. İlmî kariyerinde yirmiye yakın kitap yazmış ve çok sayıda makale yayımlamıştır. Nabia Abbott 1963 yılında Chicago Üniversitesinden Profesör olarak emekliye ayrılmıştır. Ancak o, emekli olsa da çalışmalarına devam etmiştir. Nabia Abbott, 15 Ekim 1981 yılında, Chicago'da vefat etmiştir.[8]

Bütün çalışmalarımıza rağmen Nabia Abbott'un Mardin'de kayıtlı herhangi bir bilgi ve belgesine erişemedik.

1.2. Eserleri

Genel olarak Abbott'un çalışmalarında en çok odaklandığı noktalar, İslâm'da kadın ve İslâm'ın ilk dönem yazılı materyalleridir. Abbott'un ilk eserlerini ise, Arapça'nın tarihi gelişimini ele alan papirüsleri incelemek maksadıyla ortaya çıkan eserleri oluşturur. Bu bölümde Abbott'un bu konularla alakalı öne çıkan bazı eserleri hakkında özet mahiyetinde bilgiler verdikten sonra Abbott'un kaleme aldığı bütün

[8] John A. Brinkman, "The Oriental Institute Annual Report", Chicago: University of Chicago Press, 1981, s. 3.

çalışmaları kronolojik olarak sıralayıp konumuzla ilgili olanlar hakkında kısa değerlendirmeler yapmaya çalışacağız.[9]

1. (K) *Ḳurrah Papyri from Aphrodito in the Oriental Institute"* Chicago: The University of Chicago Press, 1938.

Bu eser, Abbott'un 1933 yılında hazırlamış olduğu doktora tezinin gözden geçirilmiş halidir. Bu eserin giriş kısmında ilk olarak papirolojinin tarihi seyrini kısaca anlatan Abbott, 19. yüzyıldan önce genellikle Latin papirüslerinin incelendiğini söyler. 1877 yılında Mısır'da elde edilen papirüsler sayesinde papiroloji biliminin resmî olarak başladığını zikreder. Papirüsçülük hakkında genel bilgiler verdikten sonra Arap papirüsçülüğünün nasıl başladığını ve öncülerinin kim olduğundan bahseder. Buna göre Arap papirolojisi C.H. Becker (1906) ve Adolf Grohmann (1924) ile başlamıştır. Bu konuda yapılan en önemli Arapça papirüs keşfi ise "Kum Aphrodito" papirüsleridir. Kum Aphrodito, yeni adıyla Kum İşkav, yukarı Mısır'da bulunan Yunanca, Arapça ve Kıptîce dillerinde yazılmış en önemli Arapça papirüs belgelerinden bir kısmıdır. Konusu itibari ile bu papirüsler savaşlar ve vergi tescilleri ile alakalı olmakla birlikte, Hicrî 90-96 yılları arasında Mısır'a valilik yapan Ḳurre b. Şerîk (H. 96/ M.S. 714) zamanından kalma olduğunu söylemektedir. Burada yaşayan köylülerin bu büyük ebattaki papirüsleri bulup satmasıyla bu papirüsler Avrupa ve Amerika'ya doğru yol almıştır. Bu vesile ile Kum Aphrodito papirüslerinin büyük bir kısmının British Museum'da olduğu bilgisini de öğrenmekteyiz.[10]

Abbott, bu kitabının giriş kısmında, yazının Araplar nezdinde ne kadar önemli ve itibar gerektiren bir haslet olduğundan nahseder. Arapların edebiyatında bile yazıya verilen kıymete dair birçok sözün bulunduğuna işaret ederek Ebû Ḥafs İbn Burd el-Endülüsî'nin şu sözünü aktarır : "Kalem ne kadar muhteşemdir. Karanlığı içer ve aydınlığı söyler."[11] Bu aktarımda bulunduktan sonra Hz. Ömer döneminde divan

[9] Bu listede elde edilen verilerin bir kısmına Miroslav Krek'in yazdığı "Nabia Abbott's Published Works: A Chronological Bibliography" isimli makaleden yararlanılmıştır. Parantez içinde verilen "K": kitap, "M": makale "Kİ": kitap incelemesi, "Mİ": makale incelemesi anlamlarına gelmektedir.

[10] Nadir Özkuyumcu, "Ḳurre B. Şerîk", *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ kurre-b-serik (22.01.2020). Ḳurre b. Şerîk'in cizye ve haraç vergilerinin toplatılması doğrultusunda Grekçe ve Arapça dilinde yazdırdığı mektupların British Museum'da bulunanları H. I. Bell tarafından İngilizce'ye çevrilerek 1911, 1912, 1913 ve 1929 yıllarında *Der Islam* dergisinde yayımlanmıştır. Yusuf Râgıb ise Sarbonne Papiroloji Enstitüsü'nde Ḳurre b. Şerîk'e ait bazı belge ve mektupları çevirip neşretmiştir.

[11] Nabia Abbott, *The Kurrah Papyri From Aphrodito in the Oriental Institude*, s. 10. (s. 436'dan naklen) Aḥmed İbn 'Alî el-Ḳalḳaşandî, *"Kitâb Ṣubḥu 'l Aşâ"*, II, Kâhire 1913-1919. [Çalışmamız boyunca "naklen" şeklindeki atıfları nakletmemizin sebebi Abbott'un kullanmış olduğu kaynakları belirtmek amacıyladır.]

teşkilatının kurulması ile yazının daha yaygınlaştığı ancak divan teşkilatının yapı ve dil anlamında İran kökenli olması nedeniyle duyulan rahatsızlığın, resmî dilin Arapça olarak kabul edilmesi ile giderildiğinden bahseder.[12]

Giriş kısmının son bölümünde ise Abbott, o dönemin yazı malzemelerine dair bilgi verir. İslâmiyet'ten önce Arapların yazı malzemelerine dair bilgilerinin olduğuna dikkat çeker; papirüsün nasıl üretildiğini anlatır ve İslâmiyet'in Araplar arasında yaygınlaşmasına dek, Araplar arasında papirüs kullanımının çok yaygın olmadığını belirtir. Bu kitabında yazı ve yazı malzemesi hakkında bilgi verdiği terimler şunlardır: Kalem, mürekkep, mühür, alfabe, imla.

Eserin ikinci kısmında kitabın sonunda yer alan orijinal papirüsler hakkında bilgi verilir. Yazmaların orijinal tam metnini ve İngilizce tercümesiyle birlikte verdikten sonra her biri hakkında değerlendirmelerde bulunur.

Kitabın üçüncü kısmını Mısır valisi Ḳurre b. Şerîk'in detaylı biyografisi oluşturmaktadır. Nabia Abbott, bir yöntem olarak benimsediği üzere bahsi geçen kişilerin hayat hikâyelerini detaylı bir şekilde inceleyerek bağlantılar kurar. Aynı yöntemi Ḳurre b. Şerîk örneğinde de görebiliriz.

Dördüncü kısımda ise Mısır'ın Bizans tarafından işgali ve bu işgal sonrası durum hakkında bilgi verir. 'Amr b. el-'Āṣ'ın askeri kişiliğine değinen Nabia Abbott, 'Amr b. el-ʿĀṣ'ın Arapların Mısır'ı fethetme düşüncesini ortaya atan kişi olmakla kalmadığını bunu başaran kişi olduğunu söyler.[13] Abbott, onun askeri ve politik kişiliğinin Hz. Muhammed, Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer tarafından farkedildiğini belirtir.[14] 'Amr b. el-ʿĀṣ'ın Mısır'ın fethedilmesinde takip ettiği yolları detaylı bir şekilde anlatır. Mısır'a yönetici olarak atanmasından sonra onun ekonomik konularda nasıl bir tutum sergilediğini ne gibi uygulamalar getirdiğinden bahseder. Daha sonra İslâm'ın ilk yüzyılında özellikle Mısır'da Müslümanların finansal konularda ne gibi uygulamaları benimsediklerinden bahseder. Bu uygulamalar arasında zekât, cizye, harac gibi uygulamaların önemine dikkat çeker. İslâm'ın ilk yüzyılında Mısır Müslümanları tarafından başvurulan mâlî uygulamaların Mısır'ın eski sahibi Bizans devletinin mali uygulamalarıyla bir benzerlik söz konusu olup olmadığını inceler. Wellhausen, Becker,

[12] Abbott, *The Kurrah Papyri* s. 11,12.
[13] Abbott, *The Kurrah Papyri,* s. 80.
[14] Abbott, *The Kurrah Papyri*, s. 81. (468'den naklen) Aḥmed b. Yaḥyâ b. Belâzurî, *"Fütûḥu'l-Buldân"*, thk. M. J. Goeje, Leiden: Lugduni Batavorum, (1866).

Juynboll gibi bazı oryantalistlerin de bu konu hakkındaki görüşlerini sunarak bazı değerlendirmelerde bulunur.[15]

2. (K) *The Rise of the North Arabic Script and its Kuranic Development with a Full Description of the Kuran Manuscripts in the Oriental Institute*, Chicago: The University of Chicago Press, 1939.

Yazar bu kitabının ilk bölümünde Arap Yarımadasının Kuzeyinde bulunan Nebâti devletinin kullandığı yazının nasıl değişim geçirdiğinden bahseder. Bu döneme ait yazmaların dilinin Yunanca, Süryânice, Arapça ve diğer başka dillerde yazıldığını söylemektedir. İslâm gelmeden hemen önce yazının sanılanın aksine çok rağbet gördüğünü, şairlerin ve yüksek tabakanın yazıyı kullandıklarından bahseden Abbott, devamında ise günümüze kadar ulaşmış İslâm paraları hakkında da örnekler verir.[16]

Kitabın ikinci kısmında özel yazıların gelişimi, ilk döneme ait Kur'ân yazı stilleri, Doğu'da kullanılan yazılar ve Mağribî yazı stilleri hakkında bilgi verir. Abbott burada genel olarak kabul edilen Arap yazı stilleri sırasıyla Mekke, Medîne, Basra ve Kûfe menşeli yazı stilleridir. Abbott, İslâm'ın yayılması coğrafî olarak düşünüldüğünde bu sıralamanın makul olabileceğini söyler. Ancak kendisi bu kitabında sıralamayı Mekke, Medîne, Kûfe ve Basra olarak değiştirir. Bunun sebebini ise yine coğrafî açıdan dikkate alır ve bu şehirlerin, Kûfe'de bulunan Anber ve Hîre yöresine sadece birkaç mil uzaklıkta olduğunu söyler. Bu noktada Abbott, Nebâtî[17] yazısının ilk Arapça yazısı olduğunu kabul eder ancak Hîre yazısının Hicrî altıncı yüzyıla gelindiğinde Mekke ve Medîne dâhil olmak üzere geri kalan diğer yazı tiplerini etkileyen öncü yazı tipi olduğunu savunur.[18]

Abbott, ilk Arapça dil bilginlerinin Arapça'nın Süryânice'ye dayandığını, Arap alfabesinin Süryânice'den oldukça etkilenerek ortaya çıktığı noktasında yapmış oldukları

[15] Detaylı bilgi için bkz. Nabia Abbott, *The Ḳurrah Papyri From Aphrodito in the Oriental Institude*, s. 90-94.

[16] Altın ve gümüş sikkeler, İslâm'dan önce ve İslâm'dan sonra Araplar arasında kullanılan paralardı. İlk dönemlerde bu paralar üzerinde Bizans'a ait bölgelerdeki sikkelerde Bizansa ait figürler, Sasani bölgesinde Sasani devletine ait figürler yer aldı. Buna ek olarak, Arapça bir yazı, bir tarih, bir halifenin ya da valinin adı, kelime-i şehâdet ve bir damga dışında, oldukları gibi kullanıldılar. Halife Abdülmelik'in reformlarıyla Bizans ve Sasani temalarını barındıran sikkeler kaldırılmış, bunun yerine "Tanrı tektir, eşi yoktur" yazan ve imgeler barındırmayan İslam tipi sikkeyi bastırmıştır. (Oleg Grabar, " *İslam Sanatının Oluşumu"*, çev. Nuran Yavuz, Alfa, 2018, s. 121-123.)

[17] Bu konu hakkında daha detaylı bilgi "Kuzey Arapça El Yazısı" bölümünde verilecektir.

[18] Nabia Abbott, *The Rise of the North Arabic Script and its Kuranic Development with a Full Description of the Quran Manuscripts in the Oriental Institute*, Chicago: The University of Chicago Press, 1939, s. 17. (s. 12'den naklen) Belâzurî, "*Fütûḥu'l-Buldân*", s. 471, el-Ḳalḳaşandî, "*Kitâb Ṣubḥu'l Aşâ*".

tesbitlerden bahseder.[19] Daha sonra Abbott, yukarıda bahsi geçen ilk döneme ait Arap yazı tiplerini inceler ve özellikle Kûfî yazı tipinin gelişimini ve özelliklerine odaklanır.

Eserin üçüncü kısmında Abbott, Kur'ân-ı Kerim'in yazılı bir belge olmasına dair Müslüman âlimlerin yanısıra Nöldeke, Palmer, Pretzl, Muir, Jeffrey gibi Batılı araştırmacıların da bu konuya çok katkısı olduğundan bahseder. O, bu bölümde onların fikirlerine atıflarda bulunarak konuyu fikir açısından zenginleştirir. Daha sonra Abbott, Hz Muhammed'in okuma yazma bilip bilmediğini tartışarak, ilk halîfeler döneminde Kur'ân'ın istinsahının nasıl yapıldığına dikkat çeker. Abbott'a göre Hz. Osman'ın Kur'ân'ı istinsah etmesinden önce Kur'ân'ın tam nüshası vardı. Bu konulardan bahsettikten sonra Kur'ân istinsâhında kullanılan yazı ve malzemeler hakkında teknik bilgiler verir.

Son bölümde ise Abbott, Chicago Üniversitesi Oriental Enstitüsünde bulunan Kur'ân yazmalarını önce fizikî özelliklerine göre inceler daha sonra ise yazmalarda kullanılan el yazısını, yazı çeşidini ve tarihini belirlemeye çalışarak değerlendirmelerde bulunur.

3. (K) *Studies in Arabic Literary Papyri I: Historical Texts.* Chicago: The University of Chicago Press, 1957.

Yazar bu kitabında İslâm tarihi ve tarihçiliği hakkında bilgi verir ve farklı sahalara ait sekiz adet papirüsü inceler. Her bir papirüsü kendi bölümünde ayrı ayrı işlese de giriş bölümünde bu papirüslere ait genel bilgiler vermiştir. Abbott, Hicrî ikinci yüzyılda yaşayan hikâye anlatıcıların, râvîlerin ve tarihçilerin sadece İslâmî değil, küresel bir tarih anlayışını benimsediğini söyler. Onların amaçlarının ya da ilgilerinin hem seküler manada hem de dînî manada arttığından söz eder.[20] Abbott, bu konuda birkaç kaynağı, bazı fikirleri ve alakalı temaları son zamanlarda biraraya getiren kişinin Franz Rosenthal olduğunu söyler. Rosenthal'e eleştirel bir tarzda yaklaşan Abbott, onun kullandığı târihî kaynakların nisbeten geç dönem kaynaklardan olduğunu, onun özellikle İbn Ḫaldûn'un (ö. 808/1406) eserlerinden faydalandığını söyler. Bundan ötürü, onun Ṭaberî öncesi İslâm tarihçiliğini değil Ṭaberî ve İbn Ḫaldûn arasında var olan İslâm tarihçiliğini incelediğini söyler. Abbott, erken dönem materyallerinin nisbeten daha az olması sebebiyle

[19] Nabia Abbott, *The Rise of the North Arabic Script,* s. 20. (s. 436'dan naklen) Aḥmed İbn 'Alî el-Ḳalḳaşandî, "*Kitâb Ṣubḥu'l Aşâ"*.
[20] Nabia Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri I: Historical Texts,* Chicago: The University of Chicago Press, 1957, s. 5.

Rosenthal'in bu tutumunu bir noktaya kadar haklı görebileceğini söyler ancak Abbott, Rosethal'in Hicrî ilk iki yüzyıl için padadoksal ve genellendirilmiş yargılarda bulunmasını kabul etmez.[21]

İslâm Tarihi ve Metodolojisi ile alakalı fikirlerini beyan ettikten sonra hadis ve tarih yazımının hangisinin önce başladığını, hangisinin hangisini etkilediğini uzunca tartışmıştır. Bu doğrultuda ele alınan *aḫbâr/ḫaber* kavramı, bir kavim, kişi, bir ülke veya bölge, ve bir olay ahkkında aktarılan bilgi, söz ve rivâyetlere verilen isimdir. Aḫbâr denilince akla Arapların eski tarihine ait menkîbevî rivâyetler gelmektedir ancak İslâmiyetten sonra bu o döneme ait târihî haberler olarak anlaşılmıştır.[22] Abbott, tarihçiler ve hadisçilerin alanlarının farklı olduğunu ancak yöntem olarak kesiştikleri birçok nokta olduğundan söz eder. Tarihçilerin bir haberin veya bilginin aktarımında daha rahat olduklarını, hadisçilerin ise daha sıkı bir tavır takındıklarını ifade eder.[23] Buna göre yazar hadiste kullanılan isnâd ile tarih aktarımında kullanılan isnâd arasındaki farklara da dikkat çekerek isnâd aktarımında kullanılan terimleri (ör. *ḳâle, ḥaddeṡe, aḫbere, emlâ, cemeʿa, revâ, ẕekere*) ve yazı malzemelerine işaret eden terimleri (ör. *ṣaḥîfe-ṣuḥuf, defter, kitâb*) detaylı bir şekilde inceler ve hangi dönemde ne manaya geldiğini izah etmeye çalışır. Bu terimlerin yanlış anlaşılmasından dolayı da hem günümüz hem de ilk dönem bazı âlimlerin hatalı sonuçlara ulaştıklarını söyler.[24]

Abbott, İslâmi tarihçiliğin oluşması ve hadis aktarım işinin profesyonel platforma taşınmasının Emevî halîfelerinin sayesinde olduğunu söyler. Özellikle Mu'âviye'nin tarih ve şiire olan ilgisi onun kendisine tarihi aktaran iyi bir tarih bilgini ve o günkü olayları kayıt eden bir kâtip görevlendirmesine sevk etmiştir. Buna bir delil olarak Abbott tarih kitaplarında geçen şu rivâyeti örnek olarak gösterir: Mu'âviye, akşamları geçmiş hakkında bilgi sahibi insanlarla sohbet ederdi. 'Amr b. Âṡ, Araplar hakkında fazlaca bilgisi olan 'Ubeyd'i kendisine kâtip olarak almasını tavsiye eder. 'Ubeyd'in Arap tarihi, şiiri ve eski uygulamaları hakkındaki bu denli engin bilgisi Mu'âviye'yi çok etkiler ve onun söylediklerinin kitaplaştırılmasını ister. Böylelikle 'Ubeyd hem sözlü hem de yazılı versiyonlarda çokça ismi geçen bir kişi haline gelir.[25] Abbott, son zamanlarda Batılı

[21] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri I: Historical Texts*, s. 6.
[22] Nihad M. Çetin, "Ahbâr", *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ahbar--tarih (13.02.2020).
[23] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri I: Historical Texts*, s. 9.
[24] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri I: Historical Texts*, s. 18.
[25] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri I: Historical Texts*, s. 10. (Naklen) Hamdanî, *al- Iklîl al-jiz' al-thâmin, (ed.) Anistas Nâri al- Karmalî*, Baghdad, 1931, s. 183 ve Jâḥıẓ, *Kitâb al-Bukhalâ*, (ed.) Gerlof van Vloten, 199, p. 49. 'Ubeyd ibn Şeriyye (ö. 67/686)'nin kitabı "*Aḫbâru ʿUbeyd b. Şeriyye*" ilk defa

araştırmacıların ‘Ubeyd’in sadece *Aḫbâr*’ın yazarı olduğunu değil, ‘Ubeyd’in var olup olmadığını bile sorguladıklarını söyler. Abbott, Fritz Krenkow’un (*Aḫbâr*’ın en eski nüshasını bularak kitabın neşrini yapan kişidir), ‘Ubeyd’in tamamen uydurma bir kişi olduğunu, *Aḫbâr*’ın asıl yazarının ise İbn İshâk olduğunu iddia ettiği bilgisini verir. Krenkow’un ‘Ubeyd’in hadis biyografi kitaplarının hiçbirinde bulunmamasını söylemesine karşılık Abbott, ‘Ubeyd’in hadisçiler arasında zikredilmediğini onun bir tarihçi olduğu gerçeğini sunarak cevap verir. Abbott, ‘Ubeyd’in hayatının bir kısmını Hz. Muhammed zamanında yaşadığını ve ondan hiçbir rivâyette bulunmadığını, onun ilgi alanının tarih olduğunu söyler.[26]

Kitapta ele alınan papirüslerin konusu Hicrî ikinci yüzyılın ikinci yarısında var olan İslâmi tarihçilik hakkında doğrudan ve resmî bir şekilde bilgi vermektedir. Papirüslerde geçen başlıklar şunlardır: 1. Allah’ın kâinatı yaratması ile alakalı olup Hicrî üçüncü asrın ilk yarısına aittir. 2. Âdem ile Havvâ’nın hikâyesi olup Hicrî ikinci asrın sonuna aittir. 3. Yahudi tarihine ait hikâyelerden oluşmaktadır, Hicrî üçüncü asrın ikinci yarısından kalmadır. 4. İbn Hişâm’ın Sîre’sinde bahsi geçen Akabe’de ikinci toplantı ile alakalı olup Hicrî üçüncü asrın ilk yarısına aittir. 5. Hz. Muhammed’in savaşlarını içeren bu belgenin Ma‘mer b. Râşid’in Megâzisine ait olabileceğini söyler. 6. İbn İsḥâk’ın Halîfeler tarihi. 7. İbn Ukde’nin Zikru’n-Nebî isimli eserine ait olan bu parça Hz. Muhammed’in hayatı ile ilgilidir. 8. belge ise Halîfe Muktedir zamanında gerçekleşen bir savaşı anlatır.

4. (K) *Studies in Arabic Literary Papyri II- : Qurʾānic Commentary and Tradition*, Chicago: The University of Chicago Press, 1967.

Studies in Arabic Literary serisinin en hacimlisini oluşturan bu kitap, özellikle hadis ilimi üzerine yoğunlaşmıştır. On dört vesikanın incelendiği bu kitapta ilk vesika hariç diğerleri hadis ile alakalıdır. Kitap iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısımda yazılı kültürün erken gelişimi, yazılı aktarımın devamlılığı, rivâyet metinlerinin büyümesi, rivâyetlerin otantikliği ve devamlılığı gibi konular işlenmiştir. Abbott, bu bölümde Hz.

1347’de basılmıştır. Bu kitapta Mu‘âviye’nin Âd, Semûd, Tasm, Cedîs kavimleri, Cürhüm’ün Yemen’den Harem’e çıkışı, Yemen hükümdarlarının hâkimiyet dönemleri gibi konulara dair sorularına Ubeyd’in verdiği şiir-hikâye tarzındaki cevaplardan oluşur. Eserde ‘Ubeyd b. Şeriyye’nin rivâyetleri genellikle herhangi bir kaynağa atıfta bulunulmadan verilmekte, birkaç yerde rastlanan rivâyet zinciri ise İbn İsḥâk’a isnâd edilmektedir. (Elnure Azizova, "Ubeyd B. Şeriyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/ubeyd-b-seriyye (26.01.2020).)

[26] Abbott, *“Studies in Arabic Literary Papyri I: Historical Texts”*, s. 11.

Muhammed'in okuma yazma bilip bilmediği ile ilgili tarihsel iddiaları tartışır. Abbott, İslâm'ın yazmaya ne kadar değer verdiğini, Peygamber'in bu konudaki uygulamalarından bahseder. Hz. Muhammed zamanındaki yazım faaliyetlerine değinen Abbott, daha sonra dört halîfe dönemindeki yazımsal gelişmeleri değerlendirir. Abbott'un dört halîfe devrinde en çok odaklandığı halîfelerden birisi Hz. Ömer olmuştur. Bunun sebebi, Hz. Ömer'in hadislerin yazımının Kur'ân'ın sözleriyle karışacağı korkusundan dolayı hadisleri yazmayı sıkı bir şekilde yasaklamasıdır. Abbott'a göre Hz. Ömer'in bu katı tavrı hadislerin yazımını bir nevi sekteye uğratmıştır. Bu bölümden sonra Abbott, Emevî döneminde yazı ile alakalı faaliyetler hakkında bilgi vererek değerlendirmelerde bulunur. O, başta Mu'âviye olmak üzere Emevî halîfelerinin kültürel anlamda Arap-Müslüman geleneğine çok büyük katkılarda bulunduklarını söyler. Abbott, yazının müslümanlar arasında nasıl yaygınlaştığını, hadislerin yazılı bir şekilde aktarılmasının artış sebeplerini ortaya çıkarmaya çalışır. Ona göre, aile isnâdları, hadis imlâ meclisleri, rıḥleler hadislerin yazılı bir şekilde kayıt altına alınıp aktarılmasında rol oynayan en önemli faktörlerdendir.

Kitabın ikinci kısmında ise ilki tefsir, geri kalanı hadis metni olan papirüsleri çok detaylı bir şekilde inceler. Bu vesikaları incelerken takip ettiği yöntem kısaca şöyledir: öncelikle papirüsün dış özelliklerini, boyunu ve ebadını, yazı özelliklerini, nasıl bir hat ile yazıldığını tarif eder ve hangi yöreye ait olabileceğini tahmin etmeye çalışır. Daha sonra ise papirüsün orijinal metnini eksik yerlerini araştırma, karşılaştırma ve tahminlerle tamamlayarak, ayrıca İngilizce tercümesini de ekleyerek sunar. Papirüste geçen kişilerin detaylı biyografilerini vererek tarihsel bağlantılar kurmaya çalışır. Daha sonra ise papirüsün tarihlendirmesini verir.

Bu eser, bizim yapmış olduğumuz çalışma da dâhil olmak üzere birçok araştırmacının bu alanda başvurduğu kaynak eserlerden biridir. Daha önce de bahsettiğimiz üzere Oriental Enstitü'nün yöneticisi olan McC. Adams'ın deyişiyle bu eser, bu enstitünün kurulmasında ve varlığını devam ettirmesinde de rol oynayan en büyük faktördür. İleriki sayfalarda bu eser daha detaylı bir şekilde işlenecektir.

5. (K) *Studies in Arabic Literary Papyri III -Language and Literature*, Chicago: The University of Chicago Press, 1969.

Studies in Arabic Literary Papyri serisinin son cildini oluşturan bu kitapta ise isminden anlaşılacağı üzere edebiyat ve dil üzerine yoğunlaşmıştır. İki bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde Grammer başlığı altında iki adet vesika incelenmiştir. İkinci bölümde ise Edebiyat başlığı altında beş vesika incelenmiştir.

Genel olarak bahsedecek olursak Abbott, bu kitabında Arapça gramerin gelişimi ile alakalı bilgiler vermiştir. İncelediği papirüslerin Emevî döneminde sadece dini içerikli çalışmalarla kayıtlı kalmadığını, dini olmayan alanlarda da yazılı çalışmalar yapıldığına dikkat çekmektedir.

6. (Kİ) *Le Djebel Druze*. By M. I'Abbé Mascle, *Classical Weekly Dergisi*, S. 30, Beirut: Jeanne d'Are, 1936, ss. 171-172.
7. (M) *"The Monasteries of the Fayyum [Feyyum Manastırları]"*, Chicago: The University of Chicago Press, 1937.
8. (M) "An Arabic Papyrus Dated A.H. 205", *Journal of the American Oriental Society*, S. 57, 1937, ss. 312-315.
9. (M) "Indian Astrolabe-Makers", *Islamic Culture*, S.11, 1937, ss. 144-46.
10. (M) "Maghribî Koran Manuscripts of the Seventeenth to the Eighteenth Centuries", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, S.55, 1938, ss. 61-65.
11. (M) Arabic Papyri of the Reign of Ğa'far al-Mutawakkil 'ala-llâh (A.H. 232-47/A.D. 847-61)" *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, S. 92, 1938, s. 88.[27]
12. (M) "Arabic Numerals", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain, and Ireland*, S.2, 1938, ss. 277-280.

[27] Abbott, Prof. Mehmet Ağaoğlu'nun (1896-1949) bu papirüslerin Şam'da bir tüccardan satın aldığını daha sonra bu papirüslerin Prof. Sprengling tarafından Doğu Bilimleri Enstitüsü'nde muhafaza ettiğini söyler. Papirüsler konusu Câ'fer el-Mütevekkil 'Alellah'ın (ö. 247/861) halifesi olduğu imparatorluğu üç oğlu arasında (el-Muntasır Billâh (ö. 248/862), el-Mu'ḍaz Billâh (ö.289/902) ve el-Mu'ayyed Billâh paylaştırmasıyla ilgilidir. Papirüslerin kim tarafından yazıldığı belli değildir. Ancak papirüslerin konusu itibarıyla en çok anılan kişiler Câ'fer el-Mütevekkil, el-Muntasır Billâh ve el-Mu'ayyed Billâh'tır. (Nabia Abbott, "An Arabic Papyri of the Reign of Gafar al-Mutawakkil Ala-llâh (A.H. 232-247/A.D. 847-861", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 92, 1948, s. 90.)

13. (M) “Arabic-Persian Kuran of the Late Fifteenth or Early Sixteenth Century”, *Ars Islamica*, S.6, 1939, ss. 91-94.
14. (M) “ The Contribution of Ibn Mukla to the North-Arabic Script”, *American Journal of Semitic Languages and Literatures,* S.56, ss. 70-83.
15. (M) “Two Būyid Coins in the Oriental Institute ”, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures,* S.56, 1939, ss. 350-364.
16. (M) “Persian Documents from Mughal India”, *Journal of the American Oriental Society*, S.59 , 1939, ss. 371-374.
17. (M) “Pre-Islamic Arab Queens”, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures,* S.58, Jan. 1941, ss. 1-22.
18. (M) “Arabic Marriage Contracts Among Copts”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenliindischen Gesellschaft*, S.95, 1941, ss. 59-81.
19. (M) “Women and the State on the Eve of Islam”, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, S.58, 1941, ss. 259-284.
20. (Mİ) “ Arabic Paleography: The Development of Early Islmaic Scripts.”, *Ars Islamica*, S.8, 1941, ss. 65-104.
21. (K) *Aishah: the Beloved of Mohammed*, Chicago: The University of Chicago Press, 1942.
22. (M) “Women and the State in Early Islam-I”, *Journal of Near Eastern Studies*, S.1, 1942, ss. 106-126.

Abbott, *World Book Encyclopedia*’da İslâm ve Hz. Muhammed hakkında on yediye yakın konuyu incelemiş ve bu konular hakkında yazmıştır. (Chicago/ 1944).

23. (K) *Two Queens of Baghdad: Mother and Wife of Harun al-Rashîd*, Chicago: The University of Chicago Press, 1946.
24. (M) “The Kasr Kharâna Inscription of 92 H. (A.D. 710). A New Reading.”, *Ars Islamica*, S.11-12, ss. 190-195.
25. (M) “An Arabic Papyrus in the Oriental Institute Stories of the Prophets”, *Journal of Near Eastern Studies*, S.5, 1946, ss. 169-180.
26. (Kİ) *Ahmed b. Et-Tayyib as-Sarahsî*, Franz Rosenthal. *American Oriental Series*, (New Haven: American Orienatal Society, 1943) *Journal of Near Eastern Studies*, S. 5, ss. 162-163.

27. (Kİ) *La Barberie orientale sous les Hafsiders*, Robert Brunschving, 1. Cilt, Publications de I'nstitut d'Etudes Oriental Society, 1943, (Paris: Adrien-Maisonneuve 1940), *Journal of Near Eastern Studies*, S.5, ss. 283.
28. (Kİ) *La Barberie orientale sous les Hafsiders*, Robert Brunschving, 2. Cilt, Publications de I'nstitut d'Etudes Oriental Society, 1943 (Paris: Adrien-Maisonneuve, 1947), *Journal of Near Eastern Studies*, S.7, ss. 278-279.
29. (M) "A Ninth-Century Fragment of the 'Thousand Nights' New Light on the Early History of the Arabian Nights", *Journal of Near Eastern Studies*, S.8, 1949, ss. 129-164.
30. (Kİ) *How Greek Science Passed to the Arabs*, De Lacy O'Leary, (London: Routledge & Kegan Paul, 1949), *Journal of Near Eastern Studies*, S.8, s. 129-164.
31. (Kİ) *A History of Cyprus*, Sir George Hill, (Cambridge: Cambrigde University Press; New York: Macmillan Co., 1948), *Journal of Near Eastern Studies*, S.9, ss. 264-265.
32. (Kİ) *The Arab in the Desert: A Glimpse into Bedawin Life in Kuweit and Sa'udi Arabia*, H.R.P. Dickson, (London: Allen & Unwin, 1949), *Journal of Near Eastern Studies*, S.10, s. 63.
33. (Kİ) *Education in Arab Countries of the Near East*, Roderic D. Mathews and Walter Akrawi, (Washington D.C., American Council on Education, 1949), *Journal of Near Eastern Studies*, S.10, s. 136.
34. (Kİ) *A Commantary on the Creed of Islam: Sa'd al-Dîn Al-Taftazânî on the Creed of Najm al-Dîn al-Nasafî*, Earl Edgar Elder, (Record of Civilisation, Sources and Studies, Columbia Universty Press, 1950), *Journal of Near Eastern Studies*, S.11, ss. 86-87.
35. (Kİ) *The Arabs in History*, Bernard Lewis, (New York: Hutchinsons University Library: London; Longman's Green, 1951), *The Middle East Journal*, S.5, ss. 382-384.
36. (Kİ) *Arab Seafaring in the Indian Ocean in Ancient and Early Medieval Times*, George Fadlo Haurani, (Princeton Oriental Studies, Princeton: Princeton University Press, 1951), *Journal Of Near Eastern Studies*, S.12, ss. 140-142.
37. (Kİ) *Some Thamudic Inscriptions from the Hashimite Kingdom of the Jordan*, G. Lankester Harding with the colloboration of Enno Littmann, (Leiden, 1952), *Journal of Near Eastern Studies*, S. 13, ss. 193-194.

38. (Kİ) *A History of Cyprus*, Sir George Hill, (New York: Cambridge University Press, 1952), *Journal of Near Eastern Studies*, S.13, ss. 194-195.
39. (Kİ) *Falcon of Spain*, Thomas Ballantina Irving, (Lahore: Orientalia, 1954), *Journal of Near Eastern Studies*, S.15, ss. 51-52.
40. (Kİ) *History of Mehmed the Conqueror*, Kritovoulos. Yunanca'dan çeviren Charles T. Riggs, (Princeton: Princeton University Press, 1954), *Journal of Near Eastern Studies*, S.15, ss. 190-191.
41. (Kİ) The Arabic Manuscripts of Mount Sinai, Aziz Suryal Atiya, (Publications of the American Faoundation for the Study of Man, Baltimore: John Hopkins University Press, 1955), *Journal of Near Eastern Studies*, S.15, ss. 257-258.
42. (Kİ) *The Life of Muhammad: A Translation of Ibn Ishâq's " Sirât Rasûl Allâh*", Alfred Guillaume, (New York: Oxford University Press, 1955), *The Journal of Religion*, S.36, ss. 261-262.
43. (M) "Woman, " Mid-East: World-Center: Yesterday, Today and Tomorrow. Edited By Ruth Nanda Ashen, Science of Culture Series, 7 Cilt, New York: Harper & Bros., 1956, ss. 196-212.
44. (Kİ) *Libya: The New Arab Kingdom of North Africa*, Henry Serrano Villard, (Ithaca, New York: Cornell University Press, 1956), *Journal of Near Eastern Studies*, S.15, ss. 198-199.
45. (Kİ) *The Persian* Gulf, Sir Arnold T. Wilson, (London: Allen and Unwin, 1928), *Journal of Near Eastern Studies*, S.15, ss. 155-256.
46. (Kİ) *Muhammad in Madina*, Montrogomery Watt, (London: Oxford University Press, 1956), *Journal of Religion*, S.37, ss. 63-64.
47. (Kİ) The Koran Interpreted, A. J. Asberry, (London, George Allen & Unwin; New York: Macmillan Co., 1955), *Journal of Near Eastern Studies*, S.17, ss. 77-78.
48. (Kİ) *There Goes the Middel East*, Alfred M. Lilienthal, New York: Devin-Adair Co., 1957, *Journal of Near Eastern Studies*, S.17, ss. 83.
49. (Kİ) *La Condition de la femme dans le Moyen- Orient arabe*, Nada Tomiche, (La Documentation Francaise: Notes et Etudes Documentaires, *Série Sociale*, C.54) S.150, 1955.
50. (Kİ) *Organisation de I'enseignement dans les pays arabes*, Nada Tomiche, Notes et Etudes Documentaires, (Série Culturelle, C. 40, S. 150, Paris, 1955), *Journal of Near Eastern Studies*, S.17, s. 90-91.

51. (Kİ) Die arabischen Studien in Europa, Johann Fück, (Leipzig, 1955), *Journal of Near Eastern Studies*, S.17, s. 91.
52. (Kİ) Arabische Briefe der Papyrus- Sammlung der Hamburger staats- und Universitäts- Bibliothek, Albert Dietrich, (Glückstadt: J. J. Augustin, 1950), *Zeitzchrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, S. 108, ss. 206-209.
53. (Kİ) *Political Theory and Institutions of the Khawarij*, Elie Adib Salem, The Johns Hopkins University in Historical Studies in Historical and Political Science, (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1956), *Journal of Near Eastern Studies*, S.18, ss. 92-93.
54. (Kİ) *A Survey of Islamic Astronomical Tables*, E. S. Kennedy, Transactions of the American Philosophical Society, New Series, c. 46 (2). (Philadelphia: Merican Philosophical Society, 1956), *Journal of Near Eastern Studies*, S.18, ss. 93-94.
55. (Kİ) *Islamic Architecs and and Their Works*, L. A. Mayer (Genova: Albert Kunding, 1956), *Journal of Near Eastern Studies*, S. 18, s. 94.
56. (Kİ) *The Arab and His Horse*, Carl Raswan, (Oakland, California, 1955), *Journal of Near Eastern Studies*, S.18, ss. 94-95.
57. (Kİ) *Food and Inflation in the Middle East*, E. M. H., Lloyd, (Standford, California: The Food Research Institude of Standford University 1956), S.18, s. 96.
58. (Kİ) *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom*, David Ayalon, (London: Vallentine, Mitchell & Co. , 1956), *Journal of Near Eastern Studies*, S.18, ss. 95-96.
59. (Kİ) *Les Kurdes: étude sociologique et historique*, Basile Nikitine, (Paris, 1956), *Journal of Near Eastern Studies*, S.18, ss. 96-98.
60. (Kİ) *Studies in the Numismatic History of Georgia and Transcaucasia*, David M. Lang, Numismatic Notes and Monographs, no. 130, New York: American Numismatic Society, 1955.
61. (Kİ) The Coinage of the Tulûnids. By Oleg Grabar. Numismatic Notes and Monographs, no. 139, ,(New York: American Numismatic Society, 1957), *Journal of Near Eastern Studies*, S.18, ss. 98-99.
62. (Kİ) *Arabic Manuscirpts in the Yale University Library*, Leon Nemoy, Transactions of the Connectitut Academy of Arts and Sciencesi c. 40, (New Haven, Yale University Press, 1956), *Journal of Near Eastern Studies*, S. 1956, ss. 99-100.

63. (Kİ) *Islam Inflamed: A Middle East Picture*, James Morris, (New York: Pantheon Book. Inc., 1957), *Journal of Near Eastern Studies*, S.18, ss. 287-288.
64. (Kİ) *Islam in Modern History*, Wilfred Cantwell Smith, (Princeton, Princeton University Press, 1957), *Journal of Near Eastern Studies*, S.18, ss. 288-289.
65. (Kİ) *The Social Structure of Islam*, Reuben Levy, (New York: Cambridge University Press, 1957), *Journal of Near Eastern Studies*,, S.18, ss. 289-290.
66. (M) " Martin Sprengling 1877-1959." *Journal of Near Eastern Studies*, S.19, ss. 54-55.
67. (Kİ) *Materials on Muslim Education in the Middle Ages*, A. S. Tritton, (London: Luzac & Co., 1957), *Journal of Near Eastern Studies*,S.19, ss. 172-173.
68. (Kİ) *The Golden Trade of the Moors*, E. W. Bovill, (New York: Oxford University Press, 1958), *Journal of Near Eastern Studies*, S.19, ss. 237-238.
69. (Kİ) *SaudiArabia*, K. S. Twitchell, (Princeton University Press, 1958), *Journal of Near Eastern Studies*, S.19, ss. 237-238.
70. (Kİ) *The Passing of the Traditional Society: Modernizing the Middle East*, Daniel Lerner, (Illinois: The Free Press, 1958), *Journal of Near Eastern Studies*, S.19, s. 238.
71. (Kİ) *Excavation Coins from the Persepolis Region*, Geerge C. Miles, (Numismatic Notes and Monographs, no. 143. New York: American Numismatic Society, 1959), *Journal of Near Eastern Studies*, S.19, s. 240.
72. (Kİ) *Lebanon in History*, Phillip K. Hitti, (London: Macmillan Co. 1957). *Journal of Near Eastern Studies*, S.20, s. 64.
73. (Kİ) *Index Islamicus*, 1906-1955: A Catalogue of articles on Islamic Subjects… Compiled by J. D. Pearson and J. F. Ashton, (Cambridge: W. Heffer & Sons, 1958), *Journal of Near Eastern Studies*, Sayı: 20, s. 72.
74. (Kİ) *Syria: A Short History*, Philip K. Hitti, (New York: Macmillan Co., 1959), *Journal of Near Eastern Studies*,S.20, ss. 143-144.
75. (Kİ) *History of the Byzantine State*, George Ostrogorsky. Terc. Joan Hussey. The Rutgers Byzantine Series, (New Brunswick, New Jersey: ROutgers University Press, 1958), *Journal of Near Eastern Studies*, S.20, ss. 199-201.
76. (Kİ) *The Mahdist State in the Sudan 1881-1889.: A Study of its Origins, Development, and Overtrow*, P. M. Holt, (New York: Oxford University Press, 1958), *Journal of Near Eastern Studies*, S.20, ss. 270-272.

77. (Kİ) *World of Islam*, Xavier de Planhol, (Ithaca, New York: Cornell University Press, 1959), *Journal of Near Eastern Studies*, S.21, ss. 66-67.
78. (Kİ) *The Middle East: a History*, (Sidney Nettleton Fisher. New York: Alfred A. Knopf, 1959), *Journal of Near Eastern Studies*, S. 21, ss. 151-152.
79. (Kİ) *Islam and the West: Making of an Image*, Norman Daniel, (Edinburgh University Publications, Lnaguage and Literature, no. 11. Edinburgh: Edinburgh Press, 1960), *Journal of Near Eastern Studies*, S.21, ss. 155-156.
80. (Kİ) *Atlas of the Arab World and Middle East, Introduciton*, C. F. Beckingham, (London: Macmillan Co., 1960), *Journal of Near Eastern Studies*, S.21, ss. 221-224.
81. (Kİ) *The Nestorians and Their Muslim Neighbors: A Study Western Influance on Their Relations*, John Joseph, (Princeton Oriental Studies, no. 20. Princeton: Princeton University Press, 1961), *Journal of Near Eastern Studies*, S.22, ss. 71-72.
82. (Kİ) *Mohammedanism*, Louis Gardet, Çeviri: William Burridge, (Twentieth Century Encyclopedia of Catholicisim, c.143. New York, 1961), *Journal of Near Eastern Studies*, S.22, s. 72.
83. (Kİ) *Monks and Monesteries of the Egytian Deserts*, Otto Meinardus, (Cairo: American University of Cairo Press, 1961), *Journal of Near Eastern Studies*, S.22, ss. 143-144.
84. (M) "A New Papyrus and a Review of the Administration of 'Ubaid b. Al – Ḫattab." Arabic and Islamic Studies in Honor of Hamilton A. R. Gibb. Leiden: E. J. Brill, 1965.
85. (M) " Jundi Shapur: A Preliminary Historical Sketch." *Ars Orientalis*, Sayı:7, ss. 71-73.
86. (Kİ) *The Kitab el-Megahzi of al- Waqıdî*, American Historical Review, s. 865.
87. (Kİ) *Geschichte des arabischen Schrifttums*, Fuat Sezgin, (Leiden: E. J. Brill, 1967), *Journal of Near Eastern Studies*, S.29, s. 57.
88. (Mİ) "Wahb b. Munabbih: A Review Article." *Journal of Near Eastern Studies*, S.36, s. 103-112.
89. (M) "Hadith Literature II", Ed. A. F. L. Beeston, T. M. Johnstone, R. B. Serjeant, G. R. Smith, Arabic Literature to the End of the Umayyad Period, Cambridge University Press, Avusturalya 1983, ss. 289-299.

1.3. N. Abbott Hakkında Yapılan Çalışmalar

Nabia Abbott, İslâm ilimleri, tarih ve Arap dili ile yakından alakadar olmuş ve bu alanda çalışan kimseler için değerli eserler bırakmıştır. Nabia Abbott, ülkemizde her yönüyle yeterince bilinen bir araştırmacı olmamasına mukabil sahaya kattığı fikirler ve eserler, onun hayatının ve ilmi kişiliğinin dikkatli ve detaylı bir şekilde incelenip ortaya çıkarılmasını gerektirmektedir.

Nabia Abbott'un çok yönlü kişiliği onun birden fazla alana hitab etmesine sebep olduğu için ülkemizde onun hakkında yapılan çalışmalara baktığımızda da aynı tabloyu görmemiz mümkündür. O, tarih ile ilgilenen kimseler için bir tarihçi; antik çağ ilimleriyle ilgilenen bir kişi için papirolog ya da paleograf; İslâmi ilimlerle ilgilelenen bir kişi için tefsir, hadis veya İslâm tarihi uzmanı olabilir. Ayrıca Nabia Abbott'un kadınlar ve özellikle İslâm'ın erken dönemlerindeki Müslüman kadınlarla ilgili yaptığı çalışmaları onun fikirlerinin başka ilim alanlarının ilgi odağı olabilir.

Abbot hakkında müstakil yazılmış eserlerin sayısı dünya genelinde ve ülkemizde sınırlıdır. Gerek Doğu gerek Batı ilim dünyasında kendisine atıflarda bulunulmuş olsa da müstakil olarak çalışılmış eserler sayıca az gözükmektedir. Bu bölümde, Abbott hakkında öncelikle Türkiye'de yazılmış kitap, makale, tez vb. işaret edip konumuzla alakalı olanlar hakkında bikgi verdikten sonra dünya genelinde kendisi hakkında yazılmış eserler hakkında bahsedilecektir.

i. Ali Karakaş, *Nabia Abbott ve Hadis'e Yaklaşımı*, İstanbul: Ensar, 2018.

Ali Karakaş'ın yazmış olduğu bu kitap Türkiye'de Abbott hakkında yazılmış tek müstakil kitaptır. Yazar bu kitabında, Nabia Abbott'un hadis ile ilgili fikirlerini sunmaya çalışır. Yazar, kitabının birinci kısmında Abbott'un hayatı, akademik çalışmaları, genel olarak İslâm hakkındaki düşüncelerine yer verir. Kitabın ikinci kısmı Abbott'un hadisler hakkındaki görüşlerini ele alan kısım olmakla beraber kitabın ana temasını da oluşturan bölümdür. Üçüncü bölümde ise, yazar Nabia Abbott'un Batı ve Doğu'daki etkilerini saptamaya çalışır.

Kitabın muhtevasına baktığımızda Karakaş'ın genellikle zikrettiği fikir Nabia Abbott'un katı bir oryantalist olmadığı, daha ziyade onun hadis ilmine mutedil yaklaşan bir oksidentalist olduğudur.[28] Bu fikir tartışmalı olmakla birlikte Karakaş buradan hareketle kendi düşüncelerini ortaya koymaya çalışır. Karakaş, Abbott'un hadis hakkındaki fikirlerini sunarken başvurduğu en temel kaynağın *Studies in Arabic Literary Papyri-II* kitabı olduğunu görebiliriz. O, SALP 2 kitabında bahsi geçen konuları taparlayarak başlıklar halinde sunmaya çalışır. Ayrıca yazar, Abbott'un düşüncelerini tespit etmeye çalışırken ikincil kaynaklara da başvurur. Kitabın konusu Abbott ve hadisler olmasına rağmen Abbott'un İslâm ve kadın hakkındaki düşüncelerini ayrıntılı bir şekilde işler.[29] Kitabın diğer bir karakteristik özelliği yazarın İslâmî ilimlere ait bazı terimleri detaylı bir şekilde açıklaması ve önemli hadis âlimlerine dair bilgiler vermesidir.

Görünüş itibari ile tezimizin konusu Karakaş'ın kitabına benzemektedir. Ancak aslında ikisinin konuları, konuları işleyiş tarzı ve kaynakları farklıdır. Karakaş tezini ortaya koyarken Nabia Abbott'un en çok SALP 2 ve *Hz. Muhammed'in Sevgili Eşi Ayşe* isimli kitabına başvurur. Tezimizde Abbott'un en çok başvurduğumuz kitapları arasında SALP 1, SALP 2, *The Rise of the North Arabic Script and its Kuranic Development with a Full Description of the Kuran Manuscripts in the Oriental Institute, The Ḳurrah Papyri From Aphrodito in the Oriental Institude*, gibi kitaplar yer almaktadır. Buna ek olarak bu tezin amacı Abbott'un sadece hadisle ilgili görüşlerini sunmak değil Abbott'un İslâm'ın erken dönemlerinden itibaren yazılı aktarımın nasıl olduğu, rivâyetlerin nasıl karunduğu ve bu noktada papirüslerin önemi ile alakalı fikirlerini değerlendirmeyi amaçlar. Nabia Abbott, İslâm'da kadın, Hz. Peygamber'in eşleri, cariyelik sistemi, Hz. Peygamber'in aile hayatı gibi konuları detaylı incelemiştir ancak bu konuların hadislerin yazımı ya da İslâm papirüsleri ile doğrudan alakasının bulunmamasından ötürü, bu tezde bu konulardan bahsedilmemiştir, bu da Karakaş'ın kitabı ve tez arasındaki farklardan birini oluşturur.

[28] Ali Karakaş, *Nabia Abbott ve Hadis'e Yaklaşımı*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2018, s. 9.
[29] Ali Karakaş, *Nabia Abbott ve Hadis'e Yaklaşımı,* s. 32-42, 99-154.

ii. *Hz. Muhammed'in Sevgili Eşi Ayşe*, terc. Tuba Asrak Hasdemir, Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 1999.

Abbott'un Aisha, The Beloved of Mohammed isimli kitabının Türkçe çevirisi olan bu kitapta Hz. Âişe'nin biyografisi öykü tarzında sunulur. Yazar kitabın birinci bölümünde Hz. Âişe ve Hz. Muhammed hakkında bahseder. Kitabın ikinci bölümü Hz. Âişe'nin mü'minlerin annesi olma özelliğinden yola çıkarak bir sunumda bulunur. Üçüncü bölümde ise Hz. Âişe'nin âlim ve aziz olma özelliklerinden bahsedilir. Abbott, Hz. Muhammed'in evliliklerinden özellikle Hz. Hatice'den de uzunca bahseder. O, bu kitabında İslâmiyet'ten önce ve sonra kadının Arap toplumundaki yeri ve değerini de saptamaya çalışır.

iii. Hüseyin Atay, "Kitap Tanıtma ve Tenkitleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:15, 1967, ss. 213-226.

Hüseyin Atay, kitap tanıtımı yaptığı bu makalesinde Nabia Abbott ile The Oriental Institude (Doğu Bilimleri Enstitüsü)'nde kendisiyle karşılaştığından bahseder. Abbott'un Hadis, Kur'ân ve Arap Edebiyatına ait papirüs kâğıtlarını kendisine gösterip hangi konular üzerinde çalıştığı hakkında konuştuklarından söz eder. Atay, bu makalede Abbott'un *The Ḳurrah Papyri From Aphrodito in the Oriental Institude, The Rise of the North Arabic Script and its Kuranic Development with a Full Description of the Kuran Manuscripts in the Oriental Institute,* SALP 1 ve SALP 2 olmak üzere dört kitabını tanıtır.

iv. Betül Kınay, "Nabia Abbott'un Eserlerinde Kur'ân, Hz. Muhammed ve Kadın", Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Erzurum, 2014.

Betül Kınay, Nabia Abbott'un hayatını, eserlerini ve çalışma alanı olarak İslâm papirüslerini zikrettiği giriş bölümünden sonra, Abbott'un Kur'ân ve hadislerin yazımıyla ilgili fikirlerini birinci bölümde sunmaya çalışır. Buradaki fikirlerin omurgasını Abbott'un *The Rise of the North Arabic Script*…ve SALP 2 kitabı oluşturmaktadır. Kınay, tezinin üçüncü bölümünde İslâmiyet'ten önce kadın, İslâmiyet'ten sonra kadın ve

Hz. Muhammed'in vefatından sonra kadın olmak üzere üç başlıkta Abbott'un eserlerinde kadın konusunu nasıl işlediğini değerlendirmeye çalışır

v. **Murat Ersin, "Nabia Abbott'un "The Ḳurrah Papyri From Aphrodito in the Oriental Institute" isimli Eseri ve Değerlendirmesi", Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2016.**

Murat Ersin'in hazırlamış olduğu bu tezin ilk kısmında Nabia Abbott ve papirüsler hakkında bilgi verilir. Papirüsün ne olduğu, papirüsün tarihi ve Ḳurrah papirüsleri hakkında açıklamalarda bulunan Ersin, Abbott'un yazmış olduğu bu kitabını analiz etmeye çalışır. Ersin, Ḳurrah papirüslerinin orijinal fotoğraflarını da sunarak papirüslerin daha önce İngilizce'ye çevrilen metinlerini Türkçe'ye çevirir

vi. **Bünyamin Erul, "N. Abbott'ın Aishah Adlı Kitabı ve Hz. Muhammed'in Sevgili Eşi Ayşe İsimli Çevirisi Üzerine," *Türkiye Günlüğü*, c. 61, 2000, ss. 101-112.**

Bünyamin Erul, bu makalesinde Nabia Abbott'un Aishah isminde yazmış olduğu kitabının Türkçe tercümesini ele almış ve bu tercümeye dair bazı konularda fikir ve eleştirilerini sunmuştur.

vii. **İbrahim Kutluay, "Çağdaş Oryantalistlerin İsnâda Farklı Yaklaşımları Çerçevesinde Nabia Abbott", Yakın Doğu Üniversitesi I. Uluslararası Hadis İhtisas Sempozyumu, Lefkoşe, 2012, ss. 280-323.**

İbrahim Kutluay, Abbott'un çağdaşları olan oryantalistlerin isnad değerlendirme yöntemlerine yer vererek Abbott'un bu konu hakkındaki düşünceleri ile kıyas etmiş buna ek olarak Abbott'un hadis ilmi ile ilgili diğer düşüncelerini de sunmaya çalışmıştır.

viii. **Miroslav Krek, "Nabia Abbott's Published Works: A Chronological Bibliography", *Journal of Near Eastern Studies*, The University of**

Chicago Press, c. 40 (3), Arabic and *Islamic* Studies in Honor of Nabia Abbott: Part One (Jul., 1981), ss. 165-172.

Miroslav Krek, N. Abbott'un yazmış olduğu tüm kitap, makale ve kitap-makale inceleme yazılarını kronolojik olarak sıralayarak bu makalesinde kaleme almıştır.

ix. **Leonard T. Librande, Three Western Scholars and Islamic Tradition: Opinions on Its Early Development, Yüksek Lisans Tezi, McGill Üniversitesi, 1972.**

Goldziher, Schacht ve Abbott'un hadislerin erken dönem gelişimleri ile ilgili görüşlerinin incenlediği bu yüksek lisans tezi Abbott'un bu konu ile alakalı birçok fikrine yer vermiş, onun bu konu hakkında yapmış olduğu araştırmalar üzerinde değerlendirmelerde bulunmuştur.

x. **Luthfi Nur Afidah, Ottantisitas Hadis Perspektif Nabia Abbott, (Doktora Tezi), Universitas Islam Negeri Sunan Kalijaga, Yogyakarta, 2008.**

Basılmamış doktora tezi olan bu tezde yazar Nabia Abbott'un hadis ilmi ile ilgili olan düşüncelerini incelemeye çalışır. Yazar, Goldziher, Schacht, Juynboll, Azâmî, M. F. Sezgin gibi araştırmacıların fikirlerini Abbott'unkilerle kıyas ederek değerlendirmelerde bulunur.

xi. **J. Wansbrough, "Reviewed Work: *Studies in Arabic Literary Papyri. II. Qur'ānic Commentary and Tradition* by Nabia Abbott", Bulletin of**

the School of Oriental and African Studies, University of London c. 31 (3), 1968, ss. 613-616.

Nabia Abbott'un SALP 2 kitabını tanıttığı bu yazıda Abbott'u eleştirel bir bakış açısıyla ele alan Wansbrough, Abbott'un bu kitapta en çok bahsettiği konular hakkında değerlendirme yapmıştır.[30] Buna göre Wansbrough'un ele aldığı konular arasında ilk dönem tefsir ve hadis yazım faaliyetleri, Hz. Ömer dönemi tefsir ve hadis, isnâd sistemi, papirüs gibi yazılı materyallerin önemi gibi konular yer almaktadır.

xii. **Bekir Kuzudişli, Abbott, "Nabia", *DİA*, EK-1, 6-7.**

xiii. **Hayzuran ile Zübeyde Bağdat'ın İki Kraliçesi, Terc. Suat Kaya, Ankara: Yurt Kitap- Yayın, 2000.**

xiv. **"İslâm'ın İlk Döneminde Kadın Ve Devlet" Çev. M. Hanefi Palabıyık, Betül Kınay, *Ardahan Üniv. İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi*, I, Ardahan, 2015.**

2.1. Papirüs Ve Papiroloji

Bu bölümde, papirüsün ne olduğu ve Papirolojinin ilmî bir disiplin olma süreciyle alakalı bilgiler verilerek Papirolojinin sınırları, araştırma konuları ve diğer ilimlerle olan münasebetleri hakkında değerlendirmelerde bulunulacaktır. Öncelikle, bir yazı malzemesi olarak kullanılan papirüs, Eski Mısır'ın Nil deltasında yetişen *Cyprus*[31] *Papyrus* isimli bitki familyasındandır.[32] Her yerde yetişmeyen bu bitki Mısırlılar

[30] Wansbrough'un Abbott hakkında yapmış olduğu değerlendirmeler, ileriki sayfalarda daha detaylı işlenecektir.

[31] *Cyperaceae/Cyprus,* sazgiller familyasından olan bitkilerin tamamına verilen isimdir. Papirüs bitkisi de sulak alanlarda yetişen otsu bitki olarak kabul edildiği için bu familyaya dahil edilmektedir. (https://www.britannica.com/plant/Cyperaceae)

[32] Encyclopedia Britanica, https://www.britannica.com/topic/papyrus-writing-material. Eski Mısır'da papirüsün nasıl üretildiğine dair bilgileri Piliny the Elder şu şekilde bilgi verir: "papirüs bitkisinin sapları bir araya getirilir. Islak olan şeritin bir yüzü ile diğer katman dik bir şekilde bir araya getirilir. Papirüs

tarafından ip, hasır, lamba fitili, ağ... gibi işlevlerinin yanısıra, özel bir işleme tabi tutulduktan sonra üzerine yazı yazılabilecek bir malzeme olarak da kullanılmıştır. Papirüsün kâğıt olarak kullanımı M.Ö. üç bininci yıllara dayanmaktadır. En eski papirüs metni M.Ö. 2465-2325 tarihleri arasında tarihlendirilir.[33] Büyük İskender'in Mısır'ı fethetmesine kadar sadece Mısırlılar tarafından kullanılan papirüs, bu tarihten itibaren Yunan ve Latinler tarafından da kullanılmaya başlamıştır.[34] İslamiyet'ten önce papirüs Araplar arasında bilinen bir yazı malzemesiydi. Papirüs anlamında kullanılan *kırtâs* sözcüğü, Arapçaya Yunanca ve Aramice dillerinde papirüs anlamına gelen *khartes, qartis* kelimelerinden geçmiştir. Ancak kaynakalarda yer alan kırtâs sözcüğü her zaman papirüs anlamına gelmeyebilir. Papirüs kelimesi daha sonraki zamanlarda genel bir anlam kazanarak üzerine yazı yazılabilen her türlü malzeme anlamını kazanmıştır.[35] Araplar tarafından ise papirüs Hicrî sekiz ve dokuzuncu yıllara kadar kullanılmıştır. Bu tarihten sonra papirüs yerine kâğıt kullanımı tercih edilmiştir.[36]

Papiroloji "*Classic Antiquity*" bilimleri arasında zikredilir. Bunun en büyük sebebi Mısır'da elde edilen papirüslerin büyük bir kısmının Yunanca ve Latince olmasından kaynaklanır. Büyük İskender'in Mısır'ı fethetmesiyle birlikte bu coğrafya üzerindeki siyasi ve kültürel egemenliği artmış ve bunun sonucunda Yunanca, Mısır'ın resmi dili haline gelmiştir. Bu fetih Eski Mısırlılara büyük bir değişim getirmiştir. Çünkü bahsi geçen bu fetih çok uzun yıllar boyunca Yunanlıların Mısır üzerindeki hâkimiyetine sebep olmuştur. Bu egemenlik, her ne kadar uzun yıllar sürse de Mısırlılar kültürel kimliklerini korumayı başarmışlardır ancak dil bakımından Yunanca toplumun büyük bir kesimi tarafından benimsenmiştir. Nitekim Yunanca, günlük ve siyâsî hayatta daha çok tercih edilen dil konumuna dönüşmüştür. Arapların 642/1245 yılında Mısır'ı fethetmesiyle Mısırlılar başka bir egemenlik altında var olmaya devam edecek ve bundan sonra Mısır halkı için bundan daha büyük ve etkili bir değişim söz konusu olacaktır. Bu,

üreticileri yaprakları nazik bir şekilde tokaç yardımıyla döverler, böylece yapraklar hem iç içe geçer hem de ıslak olan zeminin kuruması hızlandırılır. Yaprakları bir arada tutan bitkinin özüdür. Papirüslerin inceltilmesinden sonra kurumaları için tahta yüzeye bırakılır. Yapraklar kuruduktan sonra kemik veya deniz kabuğu ile zımparalanır ve cilalanarak yazıma hazır hale getirilir. Son olarak tüm papirüs sayfaları belli boyutta kesilerek bir tomarda yirmi adet yaprak olacak şekilde düzenlenir. Bu şekilde papirüs hazır hale gelmiş olur." (Pliny, *Natural History,* Terc. H. Rackham. Loeb Classical Library 330. Cambridge: MA: Harvard University Press, 1938, s. 82.)

[33] Malczyzki, "Literary Papyri From the University of Utah…", s. 10.

[34] William Matthews Malczyzki, "Literary Papyri From the University of Utah Arabic Papyrus and Paper Collection", doktora tezi, Utah University, 2006, s. 11.

[3535] İsmail E. Erünsal, *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphane*, İstanbul: Timaş, 2018, s. 220.

[36] https://www.britannica.com/topic/papyrus-writing-material

Müslümanların Mısır'ı fethetmesiyle başalayacak olan sürecin adıdır. Müslümanların Mısır'ı fethetmesi ile birlikte İslâm dîni Mısır halkı arasında yayılmaya başlar ve Mısır artık İslâm ve Arap kültürünü benimser. Bütün bu gelişmeler, papirüslerde kullanılan dili ve yazılan konuları doğal olarak etkilemiştir.

Papirüsün İslam dünyasında kullanıldığı sahalar arasında ilk sırayı resmî yazışmalar alır. Özellikle Emevî devleti döneminde papirüsün tercih edilen bir yazı malzemesi olması bunu göstermektedir. Yine bu dönemde resmî yazışma dilinin Grekçe olması ilk dönemlerden günümüze ulaşan papirüs belgelerinde iki dilin de yazışmalarda kullanıldığı gösterir.[37] Bu döneme ait papirüs üzerine yazılmış en eski tarihli belge 'Abdullah b. Câbir adlı bir emirin Ahnas patriği ile yaptığı bir sözleşmeden bahsetmekte ve 22/643 tarihini taşımaktadır. Günümüze ulaşan Arapça en uzun papirüs 91 cm. eninde, 243 cm. boyunda bir mektup olup 141/758 tarihinde Abbasîlerin Mısır valisinden Dongola kralına gönderilmiştir.[38]

18. yüzyılda modern bir bilim dalı olarak prensiplerini oluşturan Papiroloji biliminin amacı papirüs kâğıtlarını okuma ve incelemektir. Papirolojinin ilmî bir disiplin olarak sınırlarını belirlemek sanıldığı kadar kolay olmayabilir. Çünkü bu tarihî kayıtlarda bir değil pek çok dil kullanılabilmiştir. Coğrafya açısından bakılacak olursa Papiroloji Mısır üzerinde yoğunlaşsa da bu sadece Mısır ile sınırlı kalmaz. Bugün elimizde Yunanca, Latince, Âramca, Süryânice ve diğer başka dillerde yazılmış; Yakın Doğu Bölgesi'nde, Ölü Deniz Bölgesi'nde, Fırat'ın Orta Bölgesi'nde ve Arabistan'da ortaya çıkmış ve ortaya çıkmayı bekleyen çok sayıda el yazması vardır.[39]

Bilimsel manada ilk papiroloji araştırmalarından bahsedecek olursak, 18. yüzyıla dek altıncı ve yedinci yüzyıllara ait Latince el yazmaları ve birtakım hukukla ilgili papirüslerden başka incelemeye değer bir papirüs elde edilmemişti.[40] Bu dönemde papirüslere olan ilgi akademik kaygıdan uzak, sadece bazı kimselerin şahsî merakına dayanıyordu. Bu basit araştırmalar bir kurum veya devlet tarafından denetlenmiyor veya

[37] İsmail E. Erünsal, *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphane,* s. 223.
[38] İsmail E. Erünsal, *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphane*, s. 226.
[39] Roger S. Begnall, *Reading Papyri, Writing History*, New York: Routledge, 1995, s. 18-22.
[40] Nabia Abbott, *The Kurrah Papyri From Aphrodito in the Oriental Institude,* Chicago: The University of Chicago Press, 1938, s. 1.

desteklenmiyordu.[41] Ancak 18. yüzyılda *Herculaneum, Pompei* yakınlarda yaklaşık 1800 adet papirüsün keşfedilmesiyle genelde papiroloji ilminin özelde ise Yunan papirolojisinin gelişimi için büyük bir adım atılmış olundu. Bu keşif Mısır dışında yapılan en geniş papirüs keşfiydi. Mısır menşeli ilk Yunanca el yazması Niels Iverson Schow tarafından 1788'de neşredildi. Peyron, 1826-1827 yıllarında bir seri şeklinde Yunanca papirüslerini incelemiş ve neşretmiştir.[42] Napolyon'un, 1798'de Mısır'ı fethetmesiyle ve Mısır Enstitüsünün kurulmasıyla bilim adamları daha fazla papirüs keşfetmiş ve neşretmiştir.[43] Ancak yavaş ilerleyen bu gelişmelerin ardından Mısır'da Kum Fâris, Kum Haryana gibi merkezlerde, 1880 tarihinde çiftçiler (*fellâḥîn*) tarlalarında çalışırken 3000'i Arap dilinde olmak üzere 10.000'den fazla papirüsü ortaya çıkarmışlardır. Arkeologlar sonradan bunu "İlk Feyyûm Keşfi" olarak isimlendirmişlerdir. Nabia Abbott da bu keşifi Arapça el yazmaları açısından bir dönüm noktası olarak kabul eder.[44] Bu çiftçiler, papirüslerin büyük çoğunluğunu müzelere ve özel koleksiyonculara satmışlar ve daha sonraki yıllarda bu papirüsler National Bibliotek'in[45] bir parçası haline gelmiştir.[46] Birinci Feyyûm keşfinden hemen sonra antikacıların, maceracıların, akademik enstitülere hizmet eden bazı araştımacıların dikkatini çeken bu durum onların daha çok papirüs elde etmek ve incelemek maksadıyla Mısır'a gitmelerine sebep olmuştur. Bu yoğun talep ve ilginin üzerine bu bölgede küçük ölçekte bir endüstri oluşmuş, fellahlar sadece papirüsü araştırmak için değil onları ilgili kesimlere satmak için harekete geçmiştir.[47]

İlk Feyyûm keşfinin ardından, Mısır araştırma heyetine başkanlık eden B. F. Grenfell ve A.S. Hunt'un öncülüğünde Mısır'ın el-Bahnasa şehrinde birçok papirüs keşfedilmiştir. Bu da papirüs keşifleri açısından devamlılığın sağlanmasında önemli rol oynamıştır.[48] Bu gelişmenin ardından 1902 yılında Aphrodito buluntusu papiroloji biliminin oluşması açısından önem arz eder ki Nabia Abbott da bu konu hakkında detaylı incelemeler yapmış ve bu konu hakkında müstakil bir eser yazmıştır. Özellikle Avrupa ülkelerinde daha sonra da Amerika'daki bazı kütüphane ve müzelerde koruma ve

[41] Hans Julius Wolff, "Papyrology: Its Scope, History, And Achievements", s. 390. *Bulletin of the Polish Institute of Arts and Sciences in America*, Published by Polish Institute of Arts & Sciences of America, 1945, C.3, S. 2 (January,), s. 384-398.
[42] Lucian Reinfandt, "Arabic Papyrology and Early Islamic Egypt", *Journal of Juristic Papyrology*, 2014, C.43, s. 2.
[43] Malczycki, "Literary Papyri From the University of Utah …", s. 20.
[44] Abbott, *The Kurrah Papyri,* s.1.
[45] Avusturya Ulusal Kütüphanesi
[46] Malczycki, "Literary Papyri From the University of Utah …", s. 21.
[47] Malczycki, "Literary Papyri From the University of Utah …", s. 21.
[48] Abbott, *The Kurrah Papyri,* s. 2.

inceleme altına alınan papirüsler gün geçtikçe halka daha çok açılmaya ve bu papirüslere yapılan neşirler sayesinde papirüsler üzerindeki muğlaklıklar giderilmeye çalışılmıştır. Bütün bu gelişmelerden sonra, bilimsel olarak ilk papiroloji kürsüsü 1908'de İngiltere'de resmi olarak kurulmuştur.[49]

2.2. Arap Papirolojisi

Papirüs ve papiroloji hakkındaki bu genel bilgilerden sonra Arapça el yazmalarındaki gelişmelere de değinmek yerinde olacaktır. Şunu belirtmekte fayda var ki Arapça papirolojisi kendi başına ortaya çıkan bir ilim dalı değildir. Yunan papirolojisi, Arab papirolojisinden kronolojik olarak daha önce ortaya çıkan bir disiplindir. Arapça papirolojisi Klasik Arkeoloji ve Mısıroloji[50] gölgesinde gelişmiş ve daha sonra Arapça dil biliminin bir alt kolu haline gelmiştir. Şunu söylemek mümkündür ki Arapça papirüsleri toplama gayesi ilk olarak Arapça çalışmalarından kaynaklı olmamıştır; daha ziyade Mısriyât (Egyptology) ve Klasik Papiroloji kaynaklı olmuştur. En erken yazılan Yunanca papirüs İslâm'ın ilk yüzyılının sonu olarak tarihlendirilmiştir.[51] Günümüzde elde edilen en eski tarihli Arapça papirüs metninin Hicrî 22 ile tarihlendirildiğinden bahsetmiştik. Arapça papirüslerin yoğun olarak kullanıldığı dönem Hicrî ikinci yüzyılın sonu ve Hicrî dördüncü yüzyılın ortasıdır.[52] Arapça papirüslerin kökenine bakacak olursak çoğunun Mısır menşeli olduğunu görebiliriz, ancak Suriye, Filistin ve Irak gibi Yakındoğu ülkelerindeki keşifler sonucunda elde edilen papirüsler de vardır. Günümüze ulaşan en büyük ebattaki Arapça el yazması Emevî Devleti'nde Hicrî 90-96 yılları arasında halîfelik yapmış Ḳurrâ b. Şerîk yönetimine aittir. Bu el yazmasını İslâm'ın erken dönemlerine ait en geniş devlet arşivi olarak tanımlayan araştırmacılar da vardır.[53] Yine bu dönemde Arapçanın resmî dil olarak kabul edilmesi Arapça el yazmalarının sayısında ciddî bir artışa sebep olmuştur.[54]

[49] Abbott, *The Kurrah Papyri,* s. 2.
[50] Mısıroloji, Mısriyât ya da Mısırbilim Antik Mısır Târihi ve Mısır'ın târihî konularını inceleyen bilim dalıdır. Bu bilim dalı Antik Çağ Târihi ve Arkeoloji bilimlerinin bir alt kolu olarak ortaya çıkmıştır.
[51] Begnall, *Reading Papyri,* s. 8.
[52] Malczycki, "Literary Papyri From the University of Utah …", s. 13.
[53] Malczycki, "Literary Papyri From the University of Utah …", s. 13.
[54] Malczycki, "Literary Papyri From the University of Utah …", s. 14.

Arap papirolojisinin gelişimine baktığımızda, 1824'e kadar Arapça papirüs mahiyetinde hiçbir buluntu araştırmacıların dikkatini çekmemiştir. 1824'te Sakkara yöresinde bulunan ilk iki Arapça papirüs bir sonraki yıl Fransız oryantalist A.I. Sylvestre de Sacy tarafından ilk Arapça papirüs olarak incelenip, neşredilmiştir (1825 ve 1831).[55] Nabia Abbott, onun *Memoire sur quelquespapyrus ecrits en arabe et recemment decouverts en Egypte* isimli eserinde neşretmiş olduğu iki papirüs metnini göstererek Arap papirolojisine dikkat çeken ilk kişi olduğunu vurgular.

Bundan altmış yıl sonrasına dek Joseph von Karabacek'in (1845-1918) Feyyûm'da elde edilen papirüsleri incelediği *Der Papyrusfund von el-Faijuum* isimli eserinden başka alanda yazılan herhangi bir çalışma olmamıştır. Joseph von Karabacek Arap papirolojisi için öncü isimlerden birisidir.[56] Eğer o, arkeologlardan ve fellâhlardan Arapça papirüsleri toplamamış olsaydı, bugünArap papirolojisinden söz etmek mümkün olamayabilirdi.[57] Karabacek, Kâhire'deki işadamları ve zanaatkârlardan, papirüsleri toplamaları ve koruma altına almaları için rica etmiş ve böylelikle papirüsler dikkatli bir şekilde toplanmış ve muhafaza edilmiştir. Yine aynı şekilde Karabacek'in katkıları sayesinde dönemin Avusturya Arşidükü, papiroloji çalışmalarına mâlî destek sağlamış ve böylece dünyadaki en büyük Arapça el yazma koleksiyonu Osterreichische Nationalbiblipthek'de oluşturulmuştur.[58] Sacy ve Karabacek bu alanın tarih araştırmaları açısından gerçekten önemli olduğunu anlamışlar ve üretken bir şekilde bu alanda çalışmalar yapmışlardır.

Bu güzel gelişmelere rağmen ne yazık ki Mısır'da yapılan en erken arkeolojik çalışmalar Antik ve Helenistik çalışmaları temel aldığından ötürü Arapça, Koptik ve bazı Bizans-Yunan papirüsleri göz ardı edilmiş hatta yok edilmiştir. Öyle ki bu papirüslerin sırf hoş olmayan kokusundan dolayı önemsenmeden yakıldığı bilinmektedir. Arapça

[55] Petra A. Sijpesteijn, Lennart Sundelin, *Papyrology And The History Of Early Islamic Egypt*, Leiden Boston: Brill, 2004, s. 4.
[56] Lucian Reinfandt, "What's in Papyrology ?", *The Journal of Juristic Papyrology*, 2013, C.15, , s. 2.
[57] Malczycki, "*Literary Papyri From the University of Utah …",* s. 24.
[58] Malczycki, "*Literary Papyri From the University of Utah …",* s. 25.

papirüslere atıfta bulunarak Turner, binlerce hatta milyonlarca metnin yok edilmiş olabileceğine dikkat çeker.[59]

20. yüzyılın başlarında ikinci nesil olarak isimlendirebileceğimiz Arap papirologları yetişmeye başlamıştır. Bunlar arasında Adolf Grohmann (1887-1977), Carl Heinrich Becker (1876-1915), Karl Hofmeier (1892-1915) gibi isimler yer almaktadır. Grohmann çok iyi bir dilbilimcidir. Kendisinin interdisipliner tavrı papiroloji ilmini farklı açılardan incelemeyi mümkün kılmıştır. Kendisi Arap papirolojisinin İslâm tarih bilimi içerisinde zorunlu bir yeri olduğunu vurgulayarak, ikisinin birbirinden ayrı tutulamayacağını söylemiştir[60] Ancak bu söylemleri yeni bir disiplin olma sürecindeki Arap papirolojisine ilk etapta katkı sağlayamamıştır. Peki, Arap papirolojisinin yavaş ilerlemesinin sebepleri ne olabilirdi? İlk olarak, Arap papirolojisi alanında öğrenim gören öğrencilere sunulabilecek sistemli bir eğitim müfredatı bulunmamaktaydı. Bunun yanısıra Yunan papirolojisi Arapçaya göre daha prestij görmüş ve tercih edilen çalışma alanı olmuştur. Arap papirologları da bu sebepten ötürü, sahaya ilgisiz ve isteksiz kalabilmişlerdir. Buna ek olarak Arap papirolojisinin, ilmî olarak çalışılması çok da kolay olmayan bir alan olduğu göze çarpmaktadır. Dil ve tarih açısından bakılacak olursa bir Arap papiroloğunun hem iyi bir dil bilgisine hem de iyi bir tarih bilgisine sahip olması gerekir. Arap papiroloğunun iyi bir dilbilimci mi yoksa iyi bir tarihçi mi olması gerektiği sorusu başka bir bölümün tartışma konusu olabilir ancak şu bir gerçektir ki Arapça papirüsleri okuyabilmek için sadece dil bilmek yeterli değildir. Bir Arap papiroloğunun paleografi, filoloji ve tarih ilimlerine ciddî şekilde hâkim olması beklenmektedir. Çünkü özellikle Arapça el yazmaları söz konusu olduğunda papirüsün kimliğine ait tarih, yer ismi, ya da özel isimler gibi önemli bilgileri papirüs içerisinde görmek mümkün olmayabilir. Bunun iki sebebi olabilir, ya papirüsü yazan kişi bu bilgileri yazmayı tercih etmemiştir ya da tercih etmiş olsa bile papirüsün fizîkî özellikleri el vermediğinden ötürü bu bilgiler yok olmuştur. Bu yüzden de papirüs hakkında bilgi edinmek ya da onu bir tarihle tarihlendirmek zorlaşır ve papirolog için papirüsü neşretmek aylar alabilir. Arapça el yazısının özellikleri ve yukarıda sayılan sorunlardan dolayı Arap papirolojisi özellikle yirminci yüzyılın ortalarında istenilen gelişmeyi kat edememiştir. Şu bir gerçektir ki sayılan bütün bu sebepler gerçekten de bu durumun tam bir açıklaması olamaz. Çünkü bu

[59] Malczycki, "*Literary Papyri From the University of Utah …",* s. 24, Eric G.Turner, *Greek Papyri: An Introduction,* Princeton: Princeton University Press, 1974, s. 21-22.
[60] Reinfandt, "Arabic Papyrology and Early *Islamic* Egypt", s. 4.

gibi sorunlarla Demotist ve Kaptolocistler de Mısıroloji içerisinde karşılaşmışlardır. Ancak bu alanda çalışan bilim insanları bu gibi sorunların üstesinden gelmeyi başararak sınırları belli bir disiplin oluşturmayı başarmıştır.[61]

Lucian Reinfandt'a göre bu sorunun temel problemi Arap papirologların kendilerini papirüs topluluğunda marjinal hissetmeleri olmuştur. Genellikle Yunanca papirolojisine verilen önem sonucunda dünya gneelinde kongreler, seminerler ve buna benzer pek çok organizasyon düzenlenmiştir. Bu tarz toplantılarda Arap papirologlar içtenlikle karşılanmıştır ancak onlara sınırlı sayıda sunum imkânı verilebilmiştir. Örneğin, 1983'teki Naples Kongresi, 2007'deki Ann Arbor Kongresi, 2010 Genova Kongresi ve 2013 Warsaw Kongresi'nde Arap ve Semitik papirolojisine dair paneller yer almıştır. Bu kongreler Arap papirologları için faydalı olmuştur ancak onların çalıştığı alan çerçevesinde çok da yeterli olmamıştır. Soğuk Savaştan sonra Avrupa ve Amerika kıtalarında gerçekleştirilen bilimsel çalışmalarda "Klasik Dönem" ve "Doğu" olmak üzere bir ayrım yapılmaya başlanmıştır. İşte bu ayrımın başlaması Arap Papirolojisi için önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Böylelikle "Klasik Dönem" e ait bilimsel saha ve "Eski Yakın Doğu"ya ait bilimsel saha birbirinden ayrılmış ve Arap Papirolojisi de bu gelişmeden sonra kendi sınırlarını belirlemede daha hızlı yol kat etmeyi başarmıştır.[62]

2000'li yılların başında bu durum tamamen değişerek Arap papirologları saha içerisinde kendilerine özel bir yer bulma şansını elde etmişlerdir. Bu, Petra Sijpesteijin ve Lennart Sundelin'in öncülüğünde olmuştur. Petra Sijpesteijin 2008'de Leiden, Andreas Kaplony 2011'de Münih Üniversitelerinde Arapça Bilimleri kürsüsünde yer almışlardır. Profesyonel manada ilk organizasyon olan "International Social for *(not of)* Arabic Papyrology"'nin kurulması ile alana olan ilgi oldukça artmış ve bu organizasyon dünyanın her yerinden üyelerini bir araya getirmeyi başarmıştır.[63] 2002 yılında Kahire'de, 2004'te Granada'da, 2010'da, 2006'da İskenderiye'de, 2012'de Tunus'ta, 2014'de Münih'te konferanslar düzenlemişlerdir. Bu topluluğun başarıyı elde etmedeki sebebi papirologlar, tarihçiler, Arab bilimciler arasında işbirliği sağlanmasının yanısıra, erken dönem İslâmî tarihiyle alakalı Arapça dışında yazılan Yunanca, Koptik, Süryânice,

[61] Reinfandt, "Arabic Papyrology and Early *Islamic* Egypt", s. 6.
[62] Reinfandt, "Arabic Papyrology and Early *Islamic* Egypt", s. 6.
[63] P. M. Sijpesteijin, J. F. Oates and A. Kaplony, "Checklist of Arabic Papyri (Beta Version)", *Bulletin of the American Society of Papyrologists,* 2005, S.42, s. 127-166. Hakkında daha detaylı bilgi için bkz: http://www.ori.unizh.ch/isap.html.

Farsça ve İbrânice metinler üzerinde çalışan kimseler arasında işbirliği sağlanması olmuştur.[64]

Yukarıda bahsedilen gelişmelere ek olarak teknolojinin ilerlemesiyle beraber papirüs metinlerine ulaşım daha da kolaylaşmış ve papirüslere olan ilgi doğal olarak artmıştır. 1995'te internet üzerinden papirüslere kolayca erişilebilmesi ve ilgililer tarafından okunması için APIS (*The Advanced Papyrological Information System*) adı verilen dijital bir platform kurulmuştur. Bu platformun oluşumunda Columbia başta olmak üzere toplamda altı üniversite yer almıştır: California, Berkeley, Duke, Michigan ve Princeton Üniversiteleri.[65] Roger Begnall, Traianos Gagos ve John Oates'in ön ayak olmasıyla kurulan bu platformdaki papirüsler ve diğer yazılı materyaller hakkında fiziksel açıklamalar, târihî ve bibliyografik bilgiler bulunmakla birlikte dijital resimler içermekte olup çoğunun İngilizce çevirileri mevcuttur. Çoğu belgenin ne zaman elde edildiğine dair târihî kayıtlar da bulunmaktadır. APIS, tüm dillerde hem yayınlanmış hem de yayınlanmamış materyalleri içerir. Genel olarak, yayınlanan metinler hakkında çok daha ayrıntılı bilgi mevcuttur. Yayımlanmamış papirüsler hakkındaki bilgiler biraz daha kısıtlıdır.[66]

Arabic Papyrology Database İspanya'dan Orta Asya'ya uzanan, 7. ve 16. yüzyıl arasını kapsayan bütün Arapça dokümanları ilgililerine online hizmet olarak sunmaktadır. Bu sistem, mevcut metin koleksiyonlarına online erişime izin vermekle kalmaz, araştırmacıların bu metinler arasında spesifik araştırma yapmalarına da imkân tanır. Bunun haricinde, *Arabic Papyrology Database*, *Trimegistos Portal ve Papyrological Navigator* isimli bu üç internet sitesi kendi aralarında bir işbirliği protokolü oluşturmuşlardır. Yine buna benzer bir protokol örneği *Analytical Database of Early and Classical Arabic Poetry*, Berlin'deki *Corpus Coranicum, Princeton Geniza Database (Judaeo-Arabic texts) ve* Oslo'daki *Arabic Etymological Dictionary* arasında yapılmıştır.[67] Duke Date Bank of Documentary Papyri (Duke Papirüs Belgeleri Bilgi Bankası) internet sitesinde ise dijital resimler, çeviriler, transkripsiyonlar ve diğer bilgiler

[64] Reinfandt, "Arabic Papyrology and Early *Islamic* Egypt", s. 8.
[65] www.columbia.edu/cu/lweb/projects/digital/apis/ index.html
www.scriptorium.lib.edu\papyrus\texts\arabic.html
www.princeton.edu/papyrus/
[66] https://papyri. info/docs/apis
[67] Reinfandt, "Arabic Papyrology and Early *Islamic* Egypt", s. 9.

yer almaktadır. Zurih Üniversitesi de papirüs belgeleri ile ilgili bir internet hizmeti sunmuştur.[68] Yine bu üniversite bünyesinde, Arapça papirüslerinin bulunduğu bir veri tabanı oluşturulmuştur.[69] Zürih ve Münih Üniversiteleri'nin internet üzerinden düzenlemiş olduğu papiroloji dersleri mevcuttur. *Arabic Papyrology School* (APS) sitesinde Arap papirolojisiyle ilgili dersler verilirken, *The Arabic Papyrology Webclasses* (APW)' da ise bu alanla ilgili seminerler verilmektedir.

Sonuç olarak Arap papirolojisi 1950'li yıllardan 1990'lı yıllara dek yavaş ilerlemiş olsa da bu durum 1990'lı yıllardan sonra daha da hızlanarak ilerlemiştir. Bu gelişmelerin ardından hem genel olarak papiroloji hem de Arap papirolojisi daha belirgin çizgilere sahip olarak ilmi faaliyetlerini sürdürmüştür.

2.3. Arap Papirolojisine Yaklaşımlar

Nabia Abbott, papiroloji ilmine genel olarak iki yaklaşım olduğunu söyler: dilsel/philological ve tarihsel/historical. Bu ayrım günümüzde için de devam etmektedir. Werner Diem, Adolf Grohmann, Geoffrey Khan gibi bilim adamları filolojik görüşü benimsemiştir. Abbott, Gladys Frantz Murphy ve Yusuf Râgıp gibi isimler ise edebi ve tarihsel yöntemi çalışmalarında kullanmışlardır. Raif Georges Khoury gibi çağdaş isimlerden bazısı ise iki yöntemi de kullanmıştır.

Filologlar, paleografi, gramer ve leksikografiye büyük önem verirler. Filologlar, bu ilim dalına iki şekilde katkı sunarlar: 1. mükemmel okuma yapabilirler. 2. uzman olmayan kişilere büyük ölçüde ana kaynakları sunma imkânı verirler. Bu görüşün kusuru ise filolojinin papirolojinin tarihsellik yanını ikinci plana atması olmuştur. Buna bağlı olarak, bilim adamları papiroloji bilimi ve doküman çalışmaları arasında bir fark görmediklerini dile getirerek eleştirilerde bulunur.[70]

Tarihsel görüşü benimseyen papirolojistler papirüsü daha çok tarihsel soruları yanıtlamada ve yazınsal tartışmalara yeni bilgiler eklemek için kullanırlar. Bu yayımlar

[68] http://www.ori.unizh.ch/isap.html
[69] http://orientx.unizh.ch:8080/aps_test_2/home/index.jsp.
[70] Abbott, *The Kurrah Papyri,* s. 4-5.

kısa makalelerden yola çıkarak çok ciltli monografiler haline dönüşür, tıpkı Abbott'un SALP serisi gibi. Tarihsel görüşü benimseyen papirologlar, papirüsü genellikle tarihsel sorulara cevap bulmak ve yazınsal tartışmalara yeni fikirler sunmak amacıyla kullanırlar.[71] Arapça papirüsü tarihsel bir bakış açısıyla okumaya çalışan kişinin asıl amacı sadece anlaşılmayan Arapça harflerin ne olduğunu ortaya çıkarmak değildir. O, aynı zamanda Arapçanın dilsel gelişimini de ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Çünkü bilindiği üzere Arapça son halini alana dek gelişim evrelerinden geçmiştir ve bunu tespit etmek tarih ve dil bilimi için gerçekten kayda değer bir bilgidir.

Bu bölümde, Arap papirolojisine ciddi katkılarda bulunmuş bazı papirologlar ve onların Arap papirolojisi sahasında benimsedikleri yöntemlerden bahsedilecek ve kaleme almış oldukları bazı eserleri ile alakalı kısa bilgi verilecektir. İlk olarak iyi bir dilbilimci olarak karşımıza çıkan Adolf Grohmann, 20. Yüzyılın ilk ve orta dönemlerinde çok sayıda makale ve monografi yazmış, el kitapçıkları ve çok kapsamlı kataloglar oluşturmuştur. Bu sahada, daha önce bu kadar kapsamlı ve orijinal monografi ve katalog yazılmadığı için, bu durum onun bu sahada ciddi başarı elde etmesine ve bu alanda önde gelen isimlerden biri olmasına sebep olmuştur. Grohmann'ın en çok öne çıkan eseri *Arabic Papyri in the Egyptian Library*'dir.[72] Bu katalog biçimindeki eseri eksiksiz bir şekilde düzenlenmiş ve tercüme edilmiş 444 adet dökümanı içerir. Grohmann, eseri boyunca tarihsel ve leksikal yorumlarda bulunur. Sadece anlaşılması zor olan kelimelerin manasını verecek kadar yorumlarda bulunarak ayrıntılı tartışmalara girmez. O, oluşturduğu bu ve buna benzer katalog eserlerinde kendi dilsel/filolojik fikirlerini de işlemiş olur. Buradan da anlaşılacağı üzere Adolf Grohmann Arab papirolojisi alanında dilsel görüşü benimsemiş hatta bu fikrin ilk ve iyi bir temsilcisi olmuştur.[73]

Nabia Abbott yine 20. asrın özellikle son çeyreğinde kendisini bu alanda göstermiş ve alana çok sayıda eserler yazarak katkıda bulunmuş bir diğer isimdir. Grohmann'ın aksine o, papirolojiye tarihsel olarak yaklaşır. Kendisi, Arap papirolojsinde ilk monografileri oluşturan araştırmacıdır. Her ne kadar onun ilk eseri *The Kurra Papyri From Aphrodito in the Oriental Institute* bu tarz bir eser olmasa da, bundan sonra kaleme alacağı eserlerini, üstüne bina edeceği bir temel olarak kullanacaktır. Abbott 'tan önce

[71] Malczycki, "Literary Papyri From the University of Utah …", s. 33.
[72] Adolf Grohmann, *Arabic Papyri in the Egyptian Library*, Cairo: Egyptian Library Press,1934-1961.
[73] Malczycki, "Literary Papyri From the University of Utah …", s. 35.

araştırmacılar ya oluşturdukları katalogları yorumluyor ya da hakkında bir makale yazıyorlardı. Abbott'un bu şekilde kapsamlı monografiler yazması filolojik papirolojiden tarihsel papirolojiye geçiş yapıldığını gösterir. SALP serisinde, Abbott, tek bir papirüsü inceleme altına alır ve her bir papirüs için ayrı bir bölüm başlığı açar. O, papirüsleri incelerken tarih, tefsir, hadis ve şiir gibi alanlardan istifade eder. O, bu incelemeleri yaparken, sadece klasik fikirler ile yetinmekle kalmaz, yeni analiz ve kanıtları bulup, ortaya çıkarmaya çalışır. SALP eseri boyunca Abbott, papirüslerin târihî, dînî ve edebî çalışmalar için önemini ortaya koymaya çalışır.[74]

Çağdaş papirologlardan Werner Diem, iyi bir dilbilimcidir. 1970'lerden itibaren 600'ü aşkın papirüs yayımlamıştır. Çalışmalarında genelde Arap grameri tarihi, leksikografi ve sentaks hakkında yeni bilgiler edinmek için çaba gösterir. O, papiroloji alanında filolojik yaklaşımı daha çok benimsemiştir.[75] Onun kitaplarındaki düzen genelde aynıdır: papirüsü türüne göre ayırır, tarihlerine göre sıralar son olarak da filolojik açıdan yorumlar.

Bu yüzyılın son çeyreğinin en üretken papirolog Gladys Frantz-Murphy'dir. O'nun öne çıkan çalışması "*Comparison of Arabic and Earlier Egytian Contract Formularities*" isimli eseridir. Bu eser beş seri şeklinde yazılmış makalelerin birleştirilmiş halidir. Bundan sonra yayımladığı en önemli eseri ise *Arabic Agricultural Leases and Tax Receipts from Egypt 148-417 AH/765/-1035 AD'*dir.[76] Bu eserinde, bundan önce yazmış olduğu eserlerinde dile getirdiği argümanlar için daha çok kanıt sunmaya çalışmıtır. Bahsi geçen bu kitapta kullanılan papirüslerin çoğu açıdan güvenilir olması, kritikçilerin nazarından kaçmamış ve papirüslerin târihî güvenilirlik açısından inkârının zor olduğunu belirtmişlerdir. Son olarak bu eserde papiroloji ilmine dilsel ve târihsel bakış açısının birlikte nasıl kullanıldığını görmek mümkündür, çünkü G. F. Murphy bu iki görüşten istifade etmiş ve eserlerinde bunu yansıtmıştır.[77]

[74] Malczycki, "Literary Papyri From the University of Utah …", s. 37.
[75] Malczycki, "Literary Papyri From the University of Utah …", s. 38.
[76] Gladys Frantz-Murphy, *Corpus Papyrorum Raineri Band 21: Arabic Agricultural Leases and Tax Receipts from Egypt 148-417 AH/765/-1035 AD,* Vienna: Brüder Hollinek, 2001.
[77] Malczycki, "Literary Papyri From the University of Utah …", s. 39.

Bir diğer çağdaş Arap papirolog Geoffrey Allan Khan'dır. Grohmann ve Diem gibi dilbilimcidir ve bu alanda öne sürdüğü fikirler bu iki bilim adamıyla paralellik gösterir. "*Arabic Legal And Administrative Documents İn The Cambridge Genizah (New York: Cambridge University Press, 1993)", "Arabic papyri: Selected Materials From The Khalili Collection (London: Nour Faoundation and Oxford University Press, 1992)" ve"Bills Letters And Deeds: Arabic Papyri Of The 7th To 11th Centuries (London: Nour Faoundation and Oxford University Press, 1993)"* O'nun öne çıkan kitaplarındandır.

Yusuf Ragib bu bölümde kendisinden bahsedeceğimiz son kişi olmaktadır. Onun diğer yazarlardan farklı olarak yaptığı şey papirüsler üzerine yazılmış mektupları incelemek ve bunlar arasında var olabilecek muhtemel bağlantıları bulmak olmuştur. Aslında bu tür mektupların bu tarih çalışmalarında kullanımı hayli zordur. Diem ve Khan yüzlerce papirüs mektubu yayımlamış olmasına rağmen bunlar arasında bir bağ olup olmayacağı ile ilgili bir çalışma yapmamışlardır. Y. Ragib, *Marchands* isimli eserinde farklı koleksiyonları dikkatli bir şekilde incelemiş, konuyla alakalı mektupları tasnif etmiş daha sonra ise bunları sıralayarak genel bir okuma yapmıştır. Bunların sonucunda umulmayacak derecede kıymetli bilgilere ulaşmıştır. Örneğin; Mısır'ın Hicrî üçüncü yüzyılındaki sosyal ve ekonomik tarihiyle alakalı bilgiler bu çalışma sayesinde daha da aydınlanmıştır.[78]

Konumuzun kapsamı gereğince bahsettiğimiz bu papirologlardan kimi dilsel kimisi ise tarihsel görüşü benimsemiş ve bu minval üzere eserlerini inşa etmiştir. Bir papiroloğun tarihçi ya da dilbilimci mi olması ile ilgili soru tartışmaya açık kalsa da, şu gösteriyor ki iki bakış açısı da Arap papirolojisine farklı açılardan farklı şeyler katmış, bu alanın ilerlemesine katkıda bulunmuştur.

2.4. Dünya Genelindeki Papirüs Koleksiyonları

Günümüzde papirüslerin toplandığı ve muhafaza edildiği yerlerin başında üniversite kütüphaneleri, çeşitli tarih ve araştırma enstitüleri ve müzeler gelmektedir. Mısır, Avrupa ve Kuzey Amerika Arapça Papirüslerin bulunduğu coğrafyalardır.

[78] Malczycki, s. "Literary Papyri From the University of Utah …", *s.* 42-43.

Kâhire'deki Dâru'l-Kutub nadir bulunan Arapça papirüs koleksiyonlarına ev sahipliği yapar. Bu papirüsleri bu denli önemli kılan şey onların gerçekten az bulunur ve kıymetli olmasından kaynaklanmaktadır. Bu papirüslerde İslâm Devletinin nasıl yönetildiği, halîfe ve yöneticiler arasındaki mektuplaşmalar, vergi alımı, o dönemin çiftçiliği ve esnaflığına dair bilgiler yer almaktadır. Bunun yanısıra kişisel mektuplar, tıbbî reçeteler, efsaneler, şiirler, Kur'ân ayetleri ve hadisler gibi pek çok konunun bu papirüslerde yer aldığını görmek mümkündür.[79]

Adolf Grohmann 1952 yılında yaklaşık 50.000 adet Arapça dokümanın bulunduğunu söyler. Bunlardan 16.000'i papirüs üzerine yazılmıştır ve geriye kalan çoğunluk ise kâğıt üzerindedir. Bunun üzerinden yaklaşık kırk yıl sonra Fransız papirolog Yusuf Raghib el yazmalarının 150.000 adet olabileceğini söymiştir.[80]

Dâru'l-Kutub'deki papirüs koleksiyonunda 3739 adet doküman bulunmaktadır. Bunlardan 2627 adedi papirüs, 1050 adedi kâğıt, 58 adedi parşömen, 3 adedi mermer ve 1 adedi de kumaşa yazılmıştır. Arkalı önlü sayıldığında ise toplamda 5350 adet folyo şeklinde toplu bir rakam verilebilir.

Avrupa'da bulunan koleksiyonlara bakıldığındaysa bunların genelde Almanya, Fransa, İngiltere, Hollanda, gibi ülkelerde bulunduğu görülebilmektedir. Viyana Üniversitesi dünyanın en büyük papirüs koleksiyonuna sahip üniversitedir. Orada bulunan bir değil birçok müze ve kütüphane Arapça, Yunanca ve Koptik başta olmak üzere birçok özel papirüs belgesine ev sahipliği yapmaktadır. Yusuf Rağib'in tahminlerine göre sadece Viyana'da 83.000 Arapça doküman vardır. Bunlardan 46.300'ü papirüs üzerine yazılmıştır. 36.335'i ise kâğıt üzerindedir. [81] Heidelberg Üniversitesi'ndeki Papiroloji Enstitüsü, Almanya'da araştırma ve öğretimde papiroloji üzerine adanmış tek bağımsız üniversite kuruluşudur. Bu enstitü, 1897'den itibaren papirüs satın alımlarıyla birlikte sürekli inşa olmuş ve Mısır'dan gelen 11.000 adet papirüs, kâğıt, ostraka ve bez üzerine yazılmış eserleri bünyesine katmıştır. Koleksiyon, yaklaşık 5000 Yunan papirüsü ve parşömeni, yaklaşık 3200 Arap papirüsü ve kâğıdı,

[79] Mohammad Saber Arab, Fathi Saleh, Heba Barakat, "Arabic Papyri Natinal Library of Egypt", Cairo: Dar al-Kutub, 2008.
[80] Petra A. Sijpesteijn, Lennart Sundelin, "Papyrology And The History Of Early *Islamic* Egypt", s. 4.
[81] Petra A. Sijpesteijn, Lennart Sundelin, "Papyrology And The History Of Early *Islamic* Egypt", s. 4.

yaklaşık 1370 Kıptî papirüsü ve parşömeni, 815 Demotik papirüsü, küçük çapta ise Farsça, İbrânice, Ârâmice papirüs veya parşömenleri içerir. Bu koleksiyon 1999'dan itibaren dijital ortama aktarılmaya başlamıştır ve elektronik kataloglardan erişime açılmıştır.[82]

Berlin Milli Müzesi'nde bulunan Berlin Papirüs Koleksiyonu Almanya'daki en önemli papirüs koleksiyonu olmakla birlikte kendi türünde dünyadaki en büyük beşinci koleksiyondur. Genel itibariyle 10.000 adet papirüs, 7.000 ostraka, 1000'in üstünde parşömen, 500'e yakın kâğıt vb. târihî eserlere sahiptir.[83] Bu eserlerin çoğu Yunanca olsa da Arapça, Latince, Farsça, Süryânice, Ârâmca, İbrânice gibi dillerde yazılmış olanlar da vardır. Adolf Grohmann bunlardan 500-600 adedinin Arapça olduğunu belirtmektedir. [84] Heidelberg Üniversite Kütüphanesinde 1600 ve Viyana'da 8,000 papirüs, 340 parşömen, 28.094 kâğıt, 33 keten, 10 adet de ostraka üzerine yazılmış malzeme bulunmaktadır.[85]

Kuzey Amerika' da ise Chicago, Michigan, Pennsylvania, Utah, Washington, Princeton, Duke, Stanford ve Yale Üniversiteleri papirüs koleksiyonları barındıran üniversitelerdendir. Utah Üniversitesi genel itibariyle 770 adet Arapça papirüs, 1300 Arapça kâğıt ve birçok sayıda parşömeni bünyesinde barındırır.[86] Buna ilaveten Utah Üniversitesi'nin Mariott Kütüphanesi bünyesindeki Özel Koleksiyonlar Bölümü (The Special Collections Department), Orta Doğu araştırmaları noktasında çok zengin bir birikime sahiptir. Özel Koleksiyonlar Bölümü'nde bulunan Arapça Papirüs, Parşömen & Kâğıt Koleksiyonu (en son yapılan araştırmalara göre) aslında Amerika'daki en büyük papirüs koleksiyonu olmaya hak kazanmıştır.[87] Bu departmanın bir bölümü olan Orta Doğu Kütüphanesi (The Middle East Library) 'nde 150.000 kitap, 12,000 dergi ve 13,371 adet el yazması mikro formlarda saklanmaktadır. Yine diğer bir bölüm olan Nâdir

[82] https://www.uni-heidelberg.de/fakultaeten/philosophie/zaw/papy/profil.html
[83] http://berlpap.smb.museum/sammlung/?lang=en
[84] Adolf Grohmann, "Arabische Papyri Aus Den Staalichen Museen Zu Berlin", *Der İslâm,* 1935, C. 22, S.1, s. 1-68.
[85] Malczycki, "Literary Papyri From the University of Utah …", s. 45.
[86] Sijpesteijin, "North American Papyrus Collections Revisited", *al- Bardiyyat Newsletter Of The International Society of Arabic Papyrology*, 2002-2003, S.1, s. 18.
[87] https://collections.lib.utah.edu/search?facet_setname_s=uum_appp

Kitaplar Bölümünde (The Rare Books Division) ise 3,000 adet Arapça, İbrânice, Farsça ve Türkçe el yazması bulunmaktadır.

Papirus koleksiyonlarına sahip diğer bir araştırma merkezi Chicago'da bulunan Doğu Bilimleri Enstitüsü (orijinal ismiyle " The Oriental Institude of The University of Chicago")dür. Bu enstitü, John D. Rockefeller Jr.'nin finansal desteği ve James Henry Breasted'ın atmış olduğu adımlarla 1919'da Chicago'da kurulmuştur. Ensitütü, Orta Doğu'nun tarihi ile alakalı çok kapsamlı bir bilim merkezi olmayı hedefleyerek yola çıkmıştır. Hatta bu noktada arkeolojik buluntuları incelemek için bir laboratuvar olma düşüncesi de bu enstitünün ilk amaçları arasındadır. Enstitünün en eski medeniyetlere dair yaptığı bu araştırmalarda, sadece teoriksel bilimlerden değil arkeoloji gibi pratik gerektiren bilimlerden de faydalanılmış ve Orta Doğu'nun pek çok bölgesinde araştırmalar yapılmıştır. Enstitü içerisinde bulunan Doğu Bilimleri Müzesi (The Oriental Institude Museum) 1931'de halka açılmıştır. Hem müze hem de enstitü, önce bağımsız bir şekilde açılsa da daha sonra Chicago Üniversitesi'nin işbirliği ile Chicago Üniversite'nin bünyesine katılmıştır. Chicago'da bulunan bu koleksiyon, 1929 ve 1947 yılları arasında 425 Arapça papirüsü bünyesine almıştır.[88]

Michigan Üniversitesindeki papirüs koleksiyonu 150 adet Arapça papirüs ve 1921-1934 yılları arasında elde edilmiş Arapça parşömen ve kâğıtları içerir. Bu koleksiyon Kuzey Amerika'daki en büyük üçüncü koleksiyon olarak kabul edilir.[89] Columbia Üniversitesi Özel Koleksiyonlar Kütüphanesi'nde 172 adet basılmamış Arapça papirüs bulunmaktadır.[90] Kuzey Carolina'daki Duke Üniversitesi'nde ise 100 tane basılmamış Arapça Papirüs bulunur.[91] Princeton Üniversitesi papirüs koleksiyonunda 11.000 adet İslâmî el yazması bulunur. Bunların içinden 8.500'ü Arapçadır.[92] Yale Üniversitesi'nde ise yaklaşık 500 adet basılmamış Arapça papirüs bulunur.[93]

[88] Sijpesteijin, "North American Papyrus Collections Revisited", s. 10-11.
[89] Sijpesteijin, "North American Papyrus Collections Revisited", s.12.
[90] Sijpesteijin, "North American Papyrus Collections Revisited", s. 12.
[91] Sijpesteijin, "North American Papyrus Collections Revisited", s. 13.
[92] Sijpesteijin, "North American Papyrus Collections Revisited", s. 14.
[93] Sijpesteijin, "North American Papyrus Collections Revisited", s. 19.

2.5. Arapça El Yazısının Tarihi Ve Arapça Papirolojisi

Arap papirolojisi denilince karşılaşılan iki ana problem paleografi ve gramerdir. Her ne kadar yazmak Araplar arasında bilinmeyen bir faktör değilse de Arap el yazısı belli bir standart içerisinde değildi ve Hicrî dördüncü yüzyıla kadar da sistematize olmadı.[94] İslâm'dan önce Arap grameri Bedevîler tarafından sözlü bir şekilde korundu ve geliştirildi.[95] İslâm'ın ortaya çıkması ve hızlı bir şekilde dünyaya yayılması ile birlikte Arapça da otomatik olarak popülerlik kazandı ve halklar arasında hızla yayılmaya başladı. Klasik Arapçanın temelleri üç ana kaynaktan beslenerek oluşmuştur: (1) Kur'ân-ı Kerîm, (2) Câhiliye şiiri, (3) Bedevîlerin saf Arapçası.[96]

Batılı araştırmacılar, İslâmîyet'ten önce kullanılan Arapçanın, Arapçanın târihî gelişimini anlamak için araştırılmaya daha lâyık olduğunu düşünmüşlerdir. Genel olarak Batılı araştırmacılar Arapların Kuzey ve Güney Arapları olmak üzere ikiye ayrıldığını söyler. Ancak bu ayrımın ne zaman olduğu tarihi belgelerin yetersizliğinden dolayı tam olarak bilinmemektedir. En azından şu kesindir ki böyle bir ayrım Hz. Muhammed zamanında yaşayan insanlar tarafından bilinmekteydi.

Câhiliye döneminde kullanılan Arapçanın farklı diyalektlere sahip olduğu konusu araştırmacılar arasında tartışma konusu olmuştur. Kimisi günlük konuşma dilinin, ibâdet dilinin ve şiir dilinin ayrı ayrı özelliklere sahip olduğunu söylerken kimisi ise bütün bunların bir diyalektte toplandığını söyler.[97] Buna rağmen bedevîlerin günlük konuşma dillerinde gramer kullanmadıkları da kaynaklarda geçen bilgiler arasındadır.[98] Câhiliye Araplarının Arapçayı mükemmel bir şekilde bilmeleri ve konuşmaları onlar için övünç kaynağı idi. Onların Arapçayı doğuştan gelen bir yetenekle, nesilden nesile öğrendiklerini bunun için onların bir öğreticiye ya da yazıya ihtiyaç duymadıklarını belirten rivâyetler vardır.[99] Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi İslâm'ın yayılması ile Kur'ân ve İslâm'ı öğrenmek isteyen ve Arap olmayan başka topluluklar meydana çıktı. Bu toplulukların

[94] Malczycki, "Literary Papyri From the University of Utah …", s. 50.
[95] Malyczycki, "Literary Papyri From the University of Utah …", s. 48.
[96] Kees Versteegh, *The Arabic Language*, New York: Columbia University Press, 1997, s. 53-93.
[97] Versteegh, "The Arabic Language", s. 47.
[98] Versteegh, "The Arabic Language", s. 41.
[99] Mehmet Yavuz, "Gramer Çalışmalarını Başlatan Amiller ve İlk Çalışmalar (II./VIII. Asrın Sonuna Kadar)", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2003, S. 10, s. 119.

Arapçayı çok iyi bilmemesi onların bazı okuma hataları yapmasının yanısıra yanlış anlama ve anlamlandırma gibi sorunların çıkmasına yol açtı. Bunun üzerine önlem olarak Arapçanın devlet genelinde standart hale getirilmesi uygun görüldü.

Arap dili grameri ile ilgili çalışmalar Hz. Ali'nin, Ebu'l Esved ed-Düelî'ye (ö.69/688) olan talimatı ile başlamıştır. Kur'ân'ın doğru okunup anlaşılması için yapılan bu çalışmalar o dönemin ilim merkezleri olan Basra, Kûfe, Mısır, Endülüs gibi yerlerde bir ilim dalı hüviyeti kazanmıştır.[100] Bu hususta iki temel ekolden bahsedilebilir: Basra ve Kûfe ekolü. Bu iki şehirden dilbilimciler belirledikleri bazı standartlara göre Bedevî halka giderek dil konusunda bilgiler almış ve kendi dil ekollerini geliştirmişlerdir.[101]

İlk Arap dil bilimcisi Ebû Bişr 'Amr ibn Uṡmân Sîbeveyh (ö. 180/796) olarak kabul edilir. *Kitâb fi'l-Naḥv* isimli kitabı çok meşhur bir eserdir. Kur'ân'ın i'câz olma teorisinin ortaya çıkmasına da bir nevi önayak olmuştur. Arap dili gramerinde yakaladığı başarının temelinde bedevîlerden sözlü alıntılar yapması ve bu alıntıları yaparken doğru diyalektleri konuşanları tercih etmesi olmuştur.[102]

Hadislerin yazımında kullanılan yazı biçimlerine bakıldığında Kur'ân yazarken kullanılan el yazısı biçimlerinin kullanıldığı görülür. Özellikle Nabia Abbott'un SALP 2'de kullandığı papirüslerden yola çıkacak olursak kullanılan el yazılarının ortak özelliği olarak çok süslü olmayan bir yazı biçiminin kullanıldığını görmek mümkündür. Abbott, bu kitabında üzerinde çalıştığı hadis papirüslerinde kullanılan el yazılarının ortak özelliklerini şu şekilde sıralar " *kelimeler satır sonlarında çizgiyle ayrılır (8. ve 10. Doküman). Yuvarlak noktalar bütün hepsinde kullanılmıştır ancak bazı dokümanlarda (3, 4, 7, 13 ve 14. Doküman) diğerlerine göre (2, 6, 9,10. Doküman) daha çok kullanılmıştır. 6, 8, 11 ve 13. dokümanlarda özel isimlerin yazımına özenilmiş ve nokta kullanılmıştır. Sadece 5, 6 ve 12. dokümanda noktalı harfleri ayırt etmek için nokta kullanılmıştır.....sükûn sadece bir defa 13. doküman içerisinde kullanılmıştır. Hemze küçük bir yuvarlak şeklinde sadece bir defaya mahsus 2. dokümanda kullanılmıştır. "İbn"*

[100] Hüseyin Ersönmez, "Arap Gramerinin Gelişim Sürecinde Mısır Dil Ekolü", *Mîzânü'l-Hak İslâmî İlimler Dergisi*, 2016, S.3, s. 95-124.
[101] Hüseyin Ersönmez, "Arap Gramerinin Gelişim Sürecinde Mısır Dil Ekolü", s. 94-124.
[102] Malczycki, "Literary Papyri From the University of Utah …", s. 62.

kelimesindeki elif ihmal edilerek, örneğin "bin Şihâb" şeklinde, 6. doküman boyunca kullanılmıştır (3 ve 5 No'lu dokümanlara da bakılabilir.)"[103]

Abbott'a göre nasıl ki Kur'ân sayfaları Hz. Muhammed zamanında sayfa sayfa düzenlendiyse bu durum hadisler için de mümkün olmuştur. Ṣahâbe ve ṭâbi'în döneminde hadislerin el yazmaları hadislerin şeyhe okunması yoluyla (en azından sözlü bir şekilde) belli bir sıraya konulmuş ve bir araya getirilmeye çalışılmıştır.[104] Abbott, bu durumun Ẓuhrî zamanında daha çok gelişerek bir kural biçimini aldığını düşünür.

Yine SALP 2'de incelenen metinlerden hareketle Abbott metinlerde görülen bazı düzensizliklerin aslında nâsihin veya râvînin orijinal metine sadık kalışını gösterdiğini savunur. Bunu papirüs metinlerinin genelde ilk satırlarında yer alan besmelenin kullanımına işaret ederek ispatmalaya çalışır. Nitekim Besmelenin aynı dokümanda kısa veya uzun formuyla düzenli olmaksızın kullanılabilmesini buna yorar.

Abbott kitabında ele aldığı hadis papirüslerinde kullanılan el yazılarını aynı zamanda ayrıştırır. Buradaki el yazısı formatlarını ayrıştırır ve bu yazı formatlarına bakarak bu papirüslerin Mısır menşeli olduğunu kanıtlar.[105] Bazı dokümanlarda kullanılan el yazısının ne olduğunu tam olarak zikrederken bazılarında kullanılan el yazısının tanımlanamaz olduğunu söyler. Bunun sebebini de şu şekilde izah eder: "*hadis ilmini yeni öğrenmeye başlayan çok sayıda genç öğrencinin el yazılarının oturmamış olması, hızlı bir şekilde not alınmaya çalışılması, çok kalabalık sınıflarda ders yapılması ve güzel-sanatsal yazı kaygısından ziyade sadece yazıya geçirebilme kaygısından ötürü zor okunan el yazıları ortaya çıkmıştır.*"[106] Profesyonel manada kopyalama işi ile uğraşan nâsihlere bakıldığında ise onlar da yazının güzelliğinden ziyade hızlı bir şekilde metni kopyalamayı amaç edinmişlerdir. Bu da doğal olarak el yazısını etkilemiştir. Abbott, hadis literatürünün sayısız örneğini delil göstererek profesyonel kâtiplerin yazının güzelliğinden veya stilinden ziyade metinlerin sıhhatli bir şekilde yazılıp yazılmadığına dikkat ettiklerini savunur. Stil ve güzellik açısından özen gösterilen yazılar

[103] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II*, s. 87.
[104] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II*, s. 88. (s. 93'den naklen) İbn Kuteybe, *"Kitâb el-Ma'ârîf"*, ed. James Robson, London: 1953; (s. 237-244'den naklen) Ḫatîb el-Bağdâdî, *"Kitâb el-Kifâye fî 'ilm el-rivâye"*, Haydârabâd: Dâiratu'l- Me'ârifetu'l-Uṡmâniye, 1938.
[105] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II*, s. 89.
[106] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II*, s. 89.

çoğunlukla devlet dairesinden gelen özel bir emirle, devletin özel kâtiplerine yazdırılan sahifelerde gözlemlenebilir.[107] Bu konuda Abbott, Şu'ayb b. Ebî Hamza'yı örnek gösterir. O, Halîfe Hişam döneminde halîfenin yazıcısı olmuş ve halîfenin verdiği talimatları özenle yazmıştır. Aynı zamanda Ẓuhrî'nin öğrencisi olan Şu'ayb b. Ebî Hamza'nın, Ẓuhrî'den çok sayıda hadis alıp yazdığı da târihî bilgiler içerisindedir.[108]

2.6. Kuzey Arapça El Yazısı

Sami dil ailesinin Kuzeybatı öbeğinde İbrânice, Amurru, Nebâtice, Arâmice, Süryânice ve Fenike dili bulunmaktadır. Arapça da bu öbekten türemiş bir dildir.[109] Klasik kaynaklara göre Arap yazısı el-Himyerî ya da el-Müsned isimli yazılardan etkilenerek ortaya konmuştur.[110] Arap el yazısının târihî seyri ile alakalı bilimsel veriler ise genellikle Batılı araştırmacılar tarafından yönlendirilmiştir. Bununla beraber Batılı kaynaklarda hâkim olan görüş ise şudur:

"Kuzey Sami alfabelerin bir kolu olan Ârâmî yazısından gelme Nebâtî yazısından türediğidir. Nebâtîler yarı göçebe, kısmen ziraat ve ticaretle uğraşan Kuzey Arabistan, Sina ve Ürdün civarında yaşamış Arapça konuşan bir halktır. Hâkimiyetleri M.Ö.312-311 yıllarında başlamış ve M.S. l06 yılında sona ermiştir. "[111]

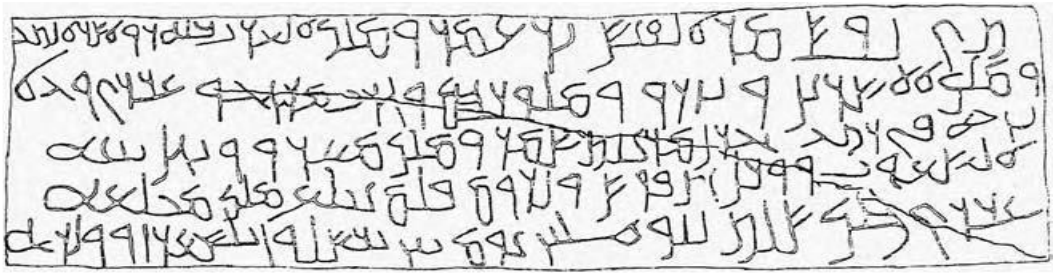
Ḫalîl Nâmî, Arapça'nın Himyerî yazısından türediği fikrini yanlış bulur. Çünkü Himyerî alfabesi ile Arab alfebesi arasında ciddi farklar vardır. Bazı harflerde görüldüğü üzere ; ጰ: ص, ቅ: د, ◊:ف farklılıklar göze çarpmaktadır.[112] Buna göre Nebâtîler M.Ö. yedinci yüzyıl kadar önce Kuzeybatı Arabistan'ın çöl bölgelerinde yaşayan göçebe bir kabiledir. Eski Araplar olarak bilinen Nebâtîler, ilk defa Asur hâkimiyetindeki şehirleri yağmalayan Araplara düzenlenen seferlerin yazılı olduğu tablette geçer (M.Ö. 668-

[107] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II*, s. 90.
[108] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II*, s. 177. (s. 223'den naklen) Hatîb, *"Kifâye…"*, C. IX.
[109] Warwick Ball, *Arabistan'dan Öteye; Fenikeliler, Araplar ve Avrupa'nın Keşfi*, Terc. Ahmet Aybars Çağlayan, İstanbul: Ayrıntı, 2014, s. 24.
[110] Kemal Tuzcu, "Arap Yazısının Ortaya Çıkışı", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2001, S.2, s.158.
[111] Kemal Tuzcu, "Arap Yazısının Ortaya Çıkışı", s. 160.
[112] Ḫalîl Yaḥyâ Nâmî, *Aṣl al-ḫatt al-'Arabiyy ve Tarîḫ Tatavvurihî İlâ Mâ Ḳable'l- Islâm*, Kâhire: Matba'at Bûl Barbiyah, 1935, s. 4.

627).[113] Nebâtî hükümranlığının ne zaman kurulduğu ise belli değildir. Nebâtî hükümranlığına ait en büyük kalıntılar ise Ürdün'de bulunan antik Petra şehridir.[114] Bazı araştırmacılara göre Nebâtîler göç sırasında Araplara karışmış Ârâmîlerdir. Buna göre Nebâtîlerin Ârâmi el yazısını kullanan Araplar olduğu kanısı ağır basar.[115] Bazı araştırmacılar onların dillerinin modern Arapçaya benzer bir lehçe olduğunu öne sürer. Buna ilaveten Arap alfabesinin de Nebâtî alfabesinden evrildiğini iddia ederler.[116]

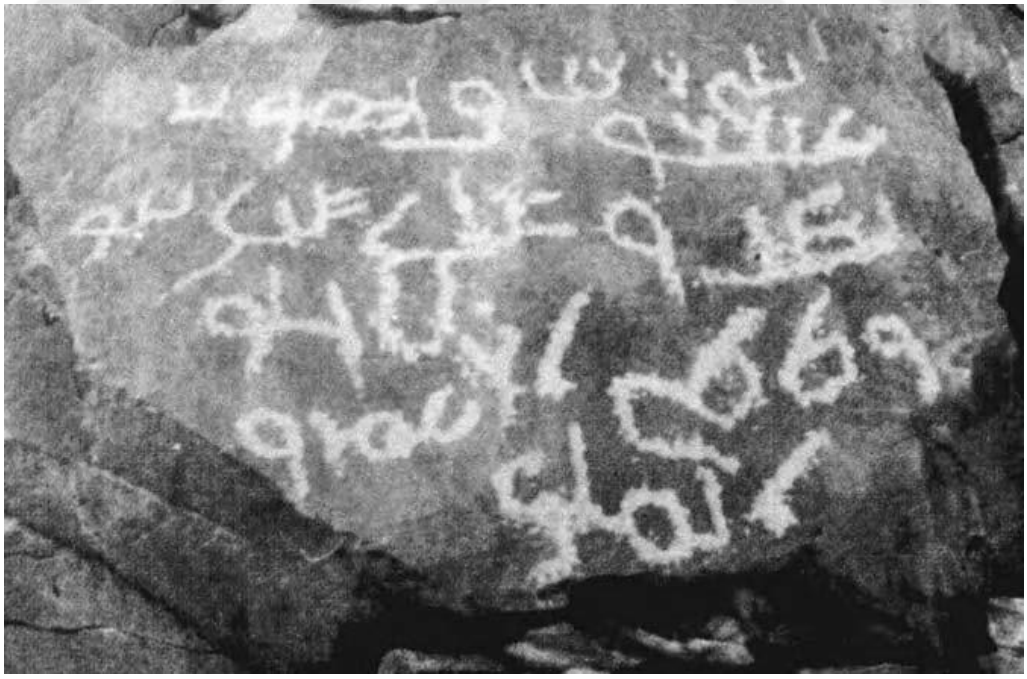
Nabia Abbott da Kuzey Arap el yazısının Nebâtîler tarafından kullanıldığını ve geliştirildiğini söyler. Bu el yazısına ait birçok yazıtın olduğundan bahseder.[117] Abbott'un yanısıra pek çok batılı Arap yazı bilimcileri bu Nebâtî görüşünü destekler. İslâmiyet'ten önce Arapça ve Arap el yazısına dair ilk buluntulardan biri M.Ö. birinci yüzyılın sonundan önce Arabistan'ın Kuzeybatısı'nda bulunan Dedan'da, Zeydharim'in oğlu Abdsamin adına oyulmuş bir mezar taşıdır. Bu yazıtın dili Arapça olmakla birlikte kullanılan el yazısı Güney Arabistan el yazısından türemiş ve sadece Dedan'da kullanılan yerel bir el yazısı olduğu tespit edilmiştir.[118] Bu yazıt, erken dönemlere ait en eski yazıtlardan birisidir. Nitekim Nebâtî-Ârâmî el yazısı kullanılarak yazılmış en eski Arapça metni yine bir mezar anıtında yer almaktadır. Bu 'İmru'l-Kays olarak bilinen Arap Kralına ait bir mezar anıtıdır. Şam'ın Güneydoğu'sunda, Nemara'da bulunan bu yazıt, M.S. 328 olarak tarihlendirilir.[119] Abbott, bu yazıtı İslâm'dan önce bulunan ilk Arapça yazıt olarak nakleder.[120]

[113] Ahmet Ağırakça, "Nabatîler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://İslamansiklopedisi.org.tr/nabatiler (15.08.2019).
[114] Ḫalîl Yaḥyâ Nâmî, *Aṣl al-ḫatt al-'Arabiyy ve Tarîḫ Tatavvurihî İlâ Mâ Ḳable'l- Islâm*, s. 10.
[115] Kemal Tuzcu, "Arap Yazısının Ortaya Çıkışı", s. 160.
[116] Warwick Ball, *Arabistan'dan Öteye; Fenikeliler, Araplar ve Avrupa'nın Keşfi*, s. 93.
[117] Nabia Abbott, *The Rise of The North Arabic Script and Its Kuranic Development, With a Full Description of the Kuran Manuscripts in the Oriental Institute*, Chicago: The University of Chicago Press, 1939, s. 4.
[118] Robert Hoyland, "Epigraphy And The Linguistic Background To The Qur'an", (ed.) Gabriel Said Reynolds ,*"The Qur'ân in Its Historical Context"*, London and New York: Routledge, 2008, s. 53.
[119] Gabriel Said Reynolds *"The Qur'ân in Its Historical Context"*, 51-69. s. 53.
[120] Abbott, *The Rise of The North Arabic Script*, s. 4.

(‘İmru’l-Kays’ın mezar anıtı, Nemara, Suriye, M.S. 328.)

Yazıtların dışında elde edilen birçok parşömen, çömlek ve bozuk para, papirüs tarzında târihî eserler mevcuttur. Bu târihî eserlerin tümünde kullanılan yazıların neredeyse çoğu birbirinden farklı özellikler göstermektedir. Uzmanlar bu farklılıkları yazıların köşeli veya yuvarlak; uzunluk ve yükseklik; sağa ve sola eğimine göre sınıflandırmışlardır. Bu sınıflandırmaların yapılması Arap alfabesinin hangi dilden etkilenerek ortaya çıktığını tespit etmek açısından önem arz etmektedir. Aşağıda verilen resimlerde Arap yazısının gelişimi ile alakalı ipuçları elde edilebilir.

(Duvar yazısı, Ümm Cüzayiz, MS 4-5. Yüzyıl.)

(Duvar yazısı, Ḳa‘ el-Mu‘tedil, Hicrî 24.)

İslâmiyet’ten sonraki ilk dönem belgelerinde ise üç tane temel yazı biçimi görülür. Daha uzun, ince ve köşeli yazı biçimine Kûfî, yatay ve sağa doğru meyilli ve köşeli yazı biçimine Hicâzî, son olarak da bunların dışındaki yuvarlak yazı biçimleri olarak kabul edilmiştir. Kûfî yazı özellikle Kur’ân yazımı için tercih edilirken Hicâzî yazının da bu alanda kullanıldığını görmek mümkündür ancak ilki kadar popüler olmamıştır. Geriye kalan yuvarlak yazı biçimleri ise tüm alanlar için kullanılabilmiştir.[121]

Kûfî yazının en eski Arap el yazısı olduğunu söyleyen bazı İslâm âlimlerinin aksine Abbott bu düşünceyi reddederek yuvarlak yazı biçimlerinin de Kûfî yazı ile aynı dönemde ortaya çıktığını vurgular. Buna göre târihî belgeleri Kufi yazının daha eski, diğerlerinin ise daha yeni olduğu düşüncesine göre tarihlendirenlerin hataya düştüğünü belirtir.[122]

[121] Malczycki, “Literary Papyri From the University of Utah …”, s. 86
[122] Abbott, *The Rise of The North Arabic Script*, s. 25-40.

2.7. Nabia Abbott'un Papirüs İncelemedeki Metodu

Nabia Abbott'un, papiroloji konusunda kendisine öncülük eden isimler Julius Wellhausen (1844-1918) ve Alfred Jashua Butler (1850-1936) olmuştur. Kendisinin papiroloji çalışmalarında en çok öne çıkardığı isimler ise De Sacy, Grohmann, Becker ve Joseph von Karabacek'tir. Grohamann'ın papirüs incelemelerinde benimsediği filolojik bakış açısının aksine Nabia Abbott, papiroloji incelemelerinde tarihsel bakış açısını benimsemiştir. Buna ilişkin, Nabia Abbott'un papirüsleri nasıl incelediğine dair birkaç bilgi vermek yerinde olacaktır. Abbott, okuyucusunu ilk olarak papirüsün fizikî özellikleri hakkında bilgilendirir, daha sonra bazı çıkarımlarda bulunarak papirüsün kime ait olduğunu, hangi tarihte yazılmış olabileceğini, kim tarafından nakledildiği gibi bazı temel hususlar hakkında bilgi vermeye çalışır. Bunun haricinde papirüsün yazım özelliklerini detaylı bir şekilde inceleyen Abbott; hareke, hemze, noktalar, yazının eğikliği veya düzlüğü vb. özelliklerinin olup olmadığına bakarak hangi tarihte yazılmış olabileceğini saptamaya çalışır. Abbott, papirüslerde bahsi geçen râvîler hakkında biyografik bilgileri İslâmî klasik kaynaklara dayanarak vermeye çalışır. İsnadları çok detaylı bir şekilde inceleyip kıyaslar. Râvîler arasında paralellikler olup olmadığını, hadisin varyantları arasında ne tür bir bağ ve benzerlik olduğunu tesbit etmeye çalışır. Bütün bunların hepsi detaylı ve dikkatli incelemelerin sonucunda olur. Yazar daha sonra papirüsün tarihlendirilmesi ve tarihi açıdan taşıdığı önem ile ilgili tesbitlerde bulunmaya çalışır. Bu bölüm "*Identification and Significance*" olarak geçmektedir. Papirüsün kime ait olduğunun (örneğin; fıkıhçı, hadis âlimi, hadis talebesi, Şiî kaynaklı râvî vb.) tesbitinin yapıldığı bu bölümde papirüsün hangi sıraya göre düzenlendiği, hadis materyalinin nasıl bir gelişim takip ettiği ile alakalı tespitler yapılır. Yine bu bölümde rivâyetin daha çok hangi rivâyet metotları kullanılarak rivâyet edildiğinden bahsedilir. SALP 2 kitabında ve genel olarak yaptığı diğer papirüs incelemelerinde Abbott'un bir sonuca ulaşması her bir papirüsü detaylı bir şekilde incelemesi ve analiz yapması sonucu oluşmuştur. Çoğunlukla yaptığı üzere, yaptığı bu analizlerden yola çıkarak tezini bina eder.

Daha önce de bahsedildiği gibi, Abbott, SALP serisinin ikinci cildinde on üç adet hadis metni içerikli papirüsü inceler. Bu belgelerin kadim belgeler olarak kabul edilmesindeki faktör, onların fiziksel özellikleri ve kullanılan yazı biçimleri olmuştur. Bunun ötesinde bu papirüslerin kime ait olduğu vaya kim tarafından yazıldığı doğrudan papirüs metninde yer almamaktadır. SALP 2 kitabında yer alan papirüsler şunlardır:

1. Mâlik bin Enes'in Muvaṭṭa'sından bir folyo (ö. 179/795)
2. Ḳuteybe b. Sa'îd'in koleksiyonundan bir parça (ö. 240/854)
3. Faḍl b. Ğanîm'in koleksiyonundan bir parça (ö. 236/850)
4. Ebû Ṣâlih Abdülgaffâr b. Dâvûd el –Ḥarrânî'nin koleksiyonundan bir parça (ö. 224/839)
5. Zuhrî'nin Leys b. Ṣa'd'a (ö. 175/791) onun da Abdullah b. Buheyr'e olan rivâyetinden olan koleksiyonundan bir parça
6. Yaḥyâ b. Sa'îd el-Enṣârî'nin (ö. 143/760) Leys b. Sa'd'a onun da (büyük ihtimalle) kâtibi Ebû Ṣalih'e ya da (diğer bir ihtimalle) talebesi Ḳuteybe b. Sa'îd'e (ö. 240/855) olan rivâyetinden oluşan koleksiyondan bir parça
7. Rişdîn b. Ṣa'd'ın koleksiyonundan bir parça (ö. 188/804)
8. Ebû Ṣalih Abdülgaffâr b. Davûd el Ḥarrânî'nin koleksiyonundan bir parça (ö. 224/839)
9. Bakiye b. Velîd'in koleksiyonundan bir parça (ö. 197/728)
10. Esed b. Musâ'nın koleksiyonundan bir parça (ö. 212/837)
11. Fudayl el-Enṣâr koleksiyonundan bir parça
12. 'Alî b. Ma'bed b. Saddâd'ın koleksiyonundan bir parça (ö. 228/843)
13. 'Alî b. Ma'bed 'in koleksiyonundan bir parça (ö. 259/873)

Abbott, bu papirüslerde incelemiş olduğu toplam 219 rivâyetin 57'sinin kesin olarak Hz. Muhammed'in söz ve fiilleri olduğunu, geri kalan diğer rivâyetlerin ṣaḥâbe ve ṭâbi'înin söz ve fiilleri olduğunu söyler.[123]

Abbott, bu papirüslerden iki veya üçüne çalıştıktan sonra, isnâdlardan yola çıkarak rivâyetler içerisinde çok büyük bir tutarlılık gördüğünü söyler. Öyle ki; bu noktadan sonra üzerinde çalıştığı hadisin standart koleksiyonlarda bulunup bulunmadığını anlayabilecek seviyeye geldiğini bildirir. Bu hadislerin doğruluğunun değerlendirilmesinde "isnâd"ın son karar verici unsur olduğunu söyler. O, Hz. Muhammed'e atfedilen rivâyetlerin isnâdlarının çok açık bir şekilde ṣaḥâbe ve ṭâbi'îne atfedilen rivâyetlerin isnâdlarından daha üstün olduğunu belirtir. O, bu konuda üç ana kriterin belirleyici olduğunu söyler:

[123] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II*, s. 77.

(1) râvînin güvenilirliği, (2) bir bütün olarak isnâdın bölünmemiş olması, (3) rivâyetin terminolojisinin sıhhati…

Abbott, Hz. Muhammed'e isnâd edilen bazı hadislerde bazılarının isandında kopukluklar olduğu veya hadisin terminolojisinde istenmeyen durumların olduğunu da söyler. Yazım ve kopyalama hataları sonucunda oluşan farklılıklara örnek olarak Mâlik b. Enes'in *Muvaṭṭa* kitabından incelediği papirüs metninde geçen üçüncü rivâyette "ارجوا"kelimesinin müstensih hatası olduğunu bildirir. Buna ek olarak, ilgili metinde bahsedilen beşinci rivâyette yer alan " كفته" kelimesinin değişerek "كفنها" halini aldığını söyler.[124] Papirüs metninde geçen orijinal metin şu şekildedir:

ملك أنه بلغه عن عائشة زوج النبي أن مسكينا سألها وهي صائمة وليس في بيتها إلا رغيف فقال لمولاة الها أعطيه حتى أهدى لنا أهل بيت أو إنسان إياه فقالت ليس لك ما تفطرين عليه فقالت أعطيه إياه قالت ففعلت قالت فما أمسينا ما كان يهدي لنا شاة وكفنها فدعتني عائشة أم المؤمنين فقالت كلي هذا خير من قرصك

Başka bir örnek olarak Ḳuteybe b. Sa'id'den gelen papirüs metninde yer alan 29. rivâyette bazı harf farklılıklarına işaret eder: تسمع ve نسمع gibi ya da غيرها ve غيرهن gibi…[125] Papirüs metninde geçen orijinal metin:

اخبرني مالك بن انس عن عمه ابي سهيل بن مالك عن ابيه انه قال سمعت طلحة بن عبيدالله يقول جاء رجل الى رسول الله من اهل نجد ثاءر الراس نسمع دوى صوته ولا نفقه ما يقول حتي دني فاذا هو يسال رسول الله صلى الله وسلم عن الاسلام فقال رسول الله خمس صلاوات في اليوم والليلة فقال هل علي غيرها قال ل

Yazara göre papirüsler, rivâyetlerin aynı anda hem ezbere hem de anlamaya dayalı olduğunu ispat eder. Bu eş zamanlılığı ispat etmek amacıyla, hadis rivâyeti esnasında kullanılan taşliyenin, aynı doküman üzerinde bazen kısa ve bazen uzun formunun kullanılmış olmasını kanıt olarak göstererek, bu düzensiz kullanımın aslında nâsihin ya da râvînin orijinal metine sadık kaldığını ifade etmeye çalışır. Papirüs metinleri ve günümüzde basılı olan hadis kitapları arasında hadisleri kıyaslayıp değerlendiren Abbott, bu gibi harf, kelime farklılıklarına dikkat çekmeye devam eder. Buna bir örnek ikinci

[124] Ayrıntılı bilgi için bkz. Abbott, SALP 2, s. 117, 119.
[125] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri- II*, s. 136.

papirüs metninde yer alan rivâyetlerde “ Nebî” yerine “Rasûl”; اكثر الانصارى yerine اكثر الانصار;الله ك ارا حيث yerine حيث شىءت ifadelerinin farklı kullanımıdır (üçüncü rivâyet).[126]

مالك عن إسحاق بن عبد الله بن أبي طلحة أنه سمع أنس بن مالك يقول كان أبو طلحة أكثر أنصاري بالمدينة مالا من نخل وكان أحب أمواله إليه بيرحاء وكانت مستقبلة المسجد ، وكان رسول الله يدخلها ، ويشرب من ماء فيها طيب قال أنس فلما نزلت لن تنالوا البر حتى تنفقوا مما تحبون قام أبو طلحة ، فقال يا رسول الله إن الله يقول لن تنالوا البر حتى تنفقوا مما تحبون وإن أحب أموالي بيرحاء وإنها صدقة لله أرجو برها وذخرها عند الله ، فضعها يا رسول الله حيث شئت قال فقال رسول الله بخ ذلك مال رابح ذلك مال رابح قد سمعت ما قلت فيها وإني أرى أن تجعله في الأقربين فقال أبو طلحة أفعل يا رسول الله فقسمها أبو طلحة بين أقاربه وبني عمه .

Dokuzuncu dökümadaki dokuzuncu rivâyette de bu iki kavramın dönüşümlü kullanıldığı görülmektedir.[127] Papirüslerde geçen isnâdlarda isimlerin karıştırılmasıyla alakalı olarak Muvattâ papirüsünde yer alan yedinci hadise bakılabilir. Burada Mu‘âẕ b. ‘Amr ismi hakkındaki karışıklıktan bahseden Abbott, biyografik bilgileri karşılaştırarak râvînin ismini tesbit etmeye çalışır. Buna göre, bahsi geçen râvî Mu‘âẕ b. ‘Amr değil de ‘Amr b. Mu‘âẕ olmalıdır. Çünkü ilkinin ismi muhtelif hadis kaynaklarında geçmez ama ikinci isim geçer. Muvattâ’nın Şeybânî’den nakledilen versiyonu da bunu doğrulamaktadır, çünkü isnâdda geçen râvînin ismi ‘Amr b. Mu‘âz’dır.[128] Abbott, isnatlarda geçen isimlerle alakalı hiçbir yerde tam isminin geçmediği İbn Daḥdâḥa ile ilgili bilgilere ulaştığını söyler. Buna göre, Ebû Daḥdâḥa’nın, Ṡâbit ed- Daḥdâḥa ile karıştırıldığını söyler. Ancak ismin doğrusunun ‘Amr b. ed- Daḥdâḥa olduğunu söyler. Bu ismin başka kaynaklarda Ömer olarak geçtiğini ancak ‘Amr olarak papirüs tarafından doğrulandığını söyler.[129]

Abbott, rivâyetlerin anlama dayalı aktarıldığını papirüsler üzerinde yaptığı incelemeler sonucunda elde ettiğini bildirir. Buna göre eş anlamlı kelimelerin ya da bir fiilin diğer bir varyantının kullanılması hadislerin ikiye katlanmasındaki en önemli

[126] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II*, s. 117.
[127] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II*, s. 212.
[128] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri- II*, s. 120.
[129] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri- II*, s. 252.

sebeplerden biridir. Abbott, Üçüncü dokümanın 30. rivâyetinde geçen bazı ifadelerin yerlerinin değişmesine ya da fiil formlarının farklı kullanımına dikkat çeker.

اخبرني ملك عن ابي الزناد عن الاعرج عن ابي هريرة قال قال رسول الله صلي الله عليه وسلم الملايكت يتعاقبون فيكم ملايكت بالليل و ملايكت بالنهار و يجتمعون في صلاة الفجر و في صلاة العصر ثم يعرج اليه اللذين باتو فيكم فيسالهم وهو اعلم بهم فيقول و كيف تركتم عبادي قالو تركناهم وهم يصلون و اتيناهم و هم يصلون

Örneğin, في صلاة إلعصر و صلاة الفجر yerine في صلاة الفجر و في صلاة إلعصر ifadesi kullanılmıştır. Fiilerin farklı kullanımıyla alakalı yine aynı metinde, وهو اعلم بهم kullanımı وهو اعلٰم / وهو يعلم yerine kullanılmıştır.[130] Yazar, dolaylı ya da doğrudan anlatım şeklinde cümle değişikliklerine de dikkat çekmiştir. Örneğin, 12. dokümanın birinci rivâyetinde yer alan rivâyette

حدثني محمد بن عبد الله الانصاري قال حدتنا حميد عن انس ان النبي صلي الله عليه وسلم دخل علي يم سليم فانته بتمر و سمن و كان صاءما فقال اعيدوا تمركم في وعاءه و اعيدوا سمنكم في سقاه ثم قام صلات غير مكتوبت و صلينا معه فدعا لام سليم ولاهل بيتها فقال ام سليم يا رسول الله ان لي حويصة قال هي قالت خادمك نس فما ترك خير لاخرة ولا دينا وقال اللهم ارزقه مالا و ولدا و بارك فيه فاني اكثر النصار مالا و ولدا...

... وكان صاإما فقال ve قال.... فاني صاءم gibi papirüste yer alan metin ile günümüzdeki klasik hadis kitaplarında yer alan aynı hadisi kıyas eder. Abbott, papirüslerin fizikî olarak yıpranmasından dolayı ortaya çıkan kopuk isnâdları, hadisin konusuna bakarak paralel hadis koleksiyonlarında bulunan hadisler ile kıyaslayarak tamamlamaya çalışır. 12. dokümanın birinci rivâyetinde bu durum söz konusu olmuştur ve o, kopuk olan isnâdı paralelleriyle birlikte değerlendirip tamamlamıştır.[131]

Abbott'un gerek hadis gerekse başka temalı papirüs incelemelerinde dikkat ettiği ögeleri daha iyi anlayabilmek için SALP 2'de yer alan hadis papirüsü Mâlik'in Muvattâ'sından bir kısım ile ilgili düşüncelerinden bahsetmenin yardımcı olacağını düşünüyoruz. Yazar, bu papirüsün hangi yüzyılda yazıldığı ile ilgili olarak Karabacek'in bazı fikirlerine yer verir. Karabacek, bu papirüsü Hicrî 3. yüzyıl ile tarihlendirmektedir,

[130] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II,* s. 140.
[131] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II,* s. 248.

çünkü barındırdığı rivâyetler metin ve isnâd açısından Buhârî ve Müslim'inkilerle örtüşmektedir. Karabacek bu papirüsün en eski hadis papirüsü olduğu iddiasını savunur. Ancak Abbott, bu papirüsü ilk hadis-fıkıh el yazması olarak nitelendirir. Papirüs fragmanının Mâlik'in Muvattâ'sına ait olduğunu o da kabul eder ancak gerçekten Mâlik döneminde yazılıp yazılmadığı ile ilgili şüpheleri vardır. Abbott, böyle bir tarihlendirme yapmadan önce çok sıkı ve çok yönlü bir araştırmanın yapılmasının gerekli olduğunu düşünür.[132] Yazar, bu papirüste kullanılan el yazısının çok erken zamanlarda kullanıldığını söyler. Rivâyetlerin sistemsiz sırası da bu erken zaman ile eşleşmektedir. Yazının erken döneme ait olduğu hissini veren en önemli kanıtlardan birisinin rivâyetlerde *'an'ane* rivâyet biçiminin sık kullanımı olmuştur. Bunun haricinde kullanılan tek rivâyet terimi *belağahû* olmuştur. Yani bilinen en meşhur rivâyet terimleri olan *ḳâle, aḫbaranî, ḥaddeṡenî vb.* kullanılmamıştır.[133]

Abbott, Mâlik'in hayatını, özellikle Muvattâ eserini yazmada etkili olan sebepleri, döneminde olup biten siyâsî çekişmeleri birbirleriyle bağlantılı olarak anlamaya çalışır. Daha sonra ise, Mâlik'in kullandığı rivâyet yöntemlerinden bahseder. Mâlik, *'arḍ* ve *semâ'* yöntemlerini kullanmış olsa da, öğrencilerine hadislerin daha doğru bir şekilde aktarılması için yazmayı emrettiğini bildiren bilgiler verir.[134] Bunlara ek olara Mâlik, *münâvele* ve *mükâtebe* yöntemlerini kullanmış ve öğrencilerine tavsiye etmiştir. Münâvele, şeyhin kitabını ya da hadis yazılı sayfayı talebesine vermesidir. Mükatebe ise şeyhin öğrencisine uzakta olsun yakında olsun hadis yazıp göndermesidir.[135] *Semâ'* ve *'arḍ* yönteminin mi yoksa yazılı rivâyetin mi daha üstün olduğu konusu önceden beri tartışılan bir konu olmuştur. *Semâ'* yönteminde önemli olan talebenin hocasıyla birebir görüşerek rivâyeti dinlemesi ve bunu ezberlemesi ya da sayfalara yazmasıdır. *'arḍ* yönteminde esas önemli olan ise talebenin hocasına rivâyeti ister ezberinden ister kitabından eksiksiz bir şekilde okuması demektir. Buna göre iki yöntemde de sözlü rivâyetin esas olduğunu görmekteyiz.[136] İslâm âlimlerinin neden sözlü rivâyeti tercih ettiği konusunda birçok sebep ortaya atılabilir ancak içlerinde en ikna edici olanı Arap alfabesinin İslâm'ın erken dönemlerinde oluşumunu tamamlamamış olmasıdır. Çünkü bu

[132] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II*, s. 121.
[133] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II*, s. 121.
[134] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II*, s. 126.
[135] Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü,* Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967, s. 68, 69.
[136] Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 63,64.

yetersizlik yazılı metinlerde kelimelerin sadece bir noktadan dolayı yanlış anlaşılmasına sebep olmaktaydı. İlk zamanlarda sözlü rivâyet tercih edilip, yazılı rivâyet edenler kınanmışlarsa da bir dönem sonra yazılı rivâyet de tercih edilen bir rivâyet aktarım metodu haline gelmiştir. Bu dönemde yazılı ve sözlü rivâyet birarada yürütülmüş, yazılı rivâyet sözlü rivâyetle anlamlı hale gelmiştir.[137] Mâlik de bu dönemde yaşayan âlimlerden olduğu için sözlü rivâyeti devam ettirmiş ama yazılı rivâyetten de vazgeçmemiştir.

Rivâyetlerden bazıları, standart koleksiyonlardaki benzerleriyle (paralel) birlikte değerlendirildiğinde özellikle Hz. Muhammed'e atfedilen hadislerin dikkatli bir tasnifinin ve düzenlemesinin yapıldığını gösterir. İkinci ve üçüncü yüzyılın başları, verilen rivâyetlerin son literal formuna ulaşana dek geçirdiği gelişim evrelerini takip etmek mümkündür.

Abbott'un bu çalışmada yaptığı papirüs incelemelerinin sonunda vardığı kanı hep aynı olmuştur: papirüsler ve el yazmaları hadis koleksiyonlarının korunmasında sözlü rivâyetten çok daha etkin rol oynamıştır. Yazılı rivâyet de en az sözlü rivâyet kadar eskiye dayanmaktadır.[138]

Abbott'a göre, Hz. Muhammed'in söz ve fiillerini diğerlerinden ayırma inceliği Peygamber'in vefatından itibaren itibaren başlamıştı. Hz. Ebû Bekir'in eğer bir rivâyetle ilgili en ufak bir şüphesi varsa onu Peygambere atfetmez o konuda sessiz kalmayı tercih ederdi. Hz. Ömer, Hz. Muhammed ile alakalı rivâyetlerde sadece kendisinin değil, başkalarının rivâyetleriyle alakalı sıkı kurallar uygulamıştır. Hz. Osman Hz. Muhammed'in hadislerini bir başkasına aktarmayı kendisine görev olarak addeder ancak yine sıkı kurallar koymuştur. Bu şekilde *Ḥadîṡ el-Nebî*'nin yüceltilmesi Abbott'a göre birinci yüzyılın ikinci yarısına kadar uzamıştır. Bu durum hadis el yazmalarına da

[137] Nihad M. Çetin, "Ahbâr", *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ahbar--tarih (02.01.2020).
[138] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II*, s. 157.

yansımıştır. Burada 10. ve 11. dokümanlar Hz. Muhammed'in söz ve fiillerinin diğer kimselerden ayrı tutulduğunu gösteren davranışını yansıtmaktadır.[139]

2.8. Erken Tarihli Bir Hadis Papirüsü: "Mâlik b. Enes'in Muvaṭṭa'ı"

Nabia Abbott'un papirüsleri inceleme metodlarını daha iyi anlayabilmek için SALP 2 kitabında yer alan on üç hadis papirüsünden en eski tarihli olan Mâlik b. Enes'in Muvaṭṭâ'sından bir parça ile ilgili değerlendirmelerini incelemek bu konu hakkında daha somut verilere ulaşmamızı sağlayacaktır. Nabia Abbott, SALP 2 kitabında Mâlik b. Enes'in Muvaṭṭa isimli eserine ait olduğunu tahmin ettiği bir papirüsü inceler. Takriben, Hicrî ikinci asrın ikinci yarısına ait olduğu düşünülen bu papirüs 18x18,5 cm ebatlarındadır. Papirüsün alt kısmı kayıp olmakla birlikte geriye kalan kısmı kötü bir şekilde zarar görmüştür. Abbottt, kullanılan el yazısının özellikle papirüsün ön sayfasında (recto) güzel bir şekilde sergilendiğini ve erken dönemi temsil ettiğini ifade eder. Ona göre bazı harflerin köşeli biçimde yazılması erken dönem yazım pratiklerine delildir. Papirüsün ön sayfasının ikinci satırında yer alan *nûn ve mîm;* beşinci ve on ikinci satırlarda *ḳâf* harfi buna örnek olabilir. Abbott, harfleri birbirinden ayırmaya yarayan noktaların kullanımını ise gelişigüzel olduğunu söyler. Uzatma harfi için kullanılan *elîf* genellikle ihmal edilmiştir. Ünlü harflerin kullanımı ve hemze sadece ön sayfanın dokuzuncu satırında yer alan "**بيرحاء**" kelimesinde geçmektedir. Ayrıca noktalama için bir "daire" kullanılmıştır.[140]

Papirüsün fizikî özelliklerinden bahsettikten sonra Abbott, rivâyetleri isnâdda geçen râvîler bakımından teker teker ele almaya çalışır. Abbott, bu papirüsün Muvaṭṭa'nın Yaḥyâ el-Leyśî'nin (ö. 234/848) rivâyet ettiği versiyonu olduğunu düşünür. Bu versiyonun günümüze kadar gelen ve en erken tarihte yazılmış olan Muvaṭṭa nüshası olduğunu söyleyerek bu nüshayı 277/890 tarihiyle tarihlendirilir. Ancak maalesef bu el yazması hâlihazırdaki papirüs metnini içermemektedir. Bunun haricinde, papirüs metninde geçen hadisler Abbott'un incelediği Muvaṭṭa II, 994-997. sayfalara denk gelmektedir. [141] Bu arada Abbott, Muvaṭṭa'Muvaṭṭa'ın Şeybânî'den gelen rivâyeti

[139] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II*, s. 79.
[140] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II*, s. 114.
[141] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II*, s. 115. Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ*, (ed.) Muhammed Fuâd 'Abdü'l-Bâkî, Kâhire, 1951.

hakkında da bazı detaylar aktarır. Buna göre; Muvaṭṭa'Muvaṭṭa'nın Şeybânî'den rivâyet edilen versiyonu, papirüste yer alan yedinci rivâyet hariç olmak üzere papirüs metninin tamamını içermektedir. Abbott, Şeybânî'nin Medîne'de Mâlik ile birlikte çalıştığını bu yüzden onun rivâyetinin Yaḥyâ el- Leyśî'ninkinden daha erken tarihli olduğunu söyler.[142]

Abbott, bu papirüs metnini daha iyi anlayabilmek için İslâm'ın hayır yapmaya, verici olmaya, almaktan çok vermeye, hayırseverliği gizli bir şekilde yapmaya ne kadar önem verdiğini bazı ayetleri ve hadisleri delil göstererek resmetmeye çalışır. Daha sonra rivâyetleri bire bir incelemeye geçer ve her bir rivâyet için önce yazımsal özellikler hakkında bilgilendirme yapar sonra rivâyetlerde geçen râvîleri değerlendirir.

[142] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II*, s. 115.

2.8.1. Mâlik b. Enes'in Dönemine Ait Olduğu Düşünülen Muvaṭṭa Papirüsü

oi.uchicago.edu

b *a*

VERSO

DOCUMENT 2

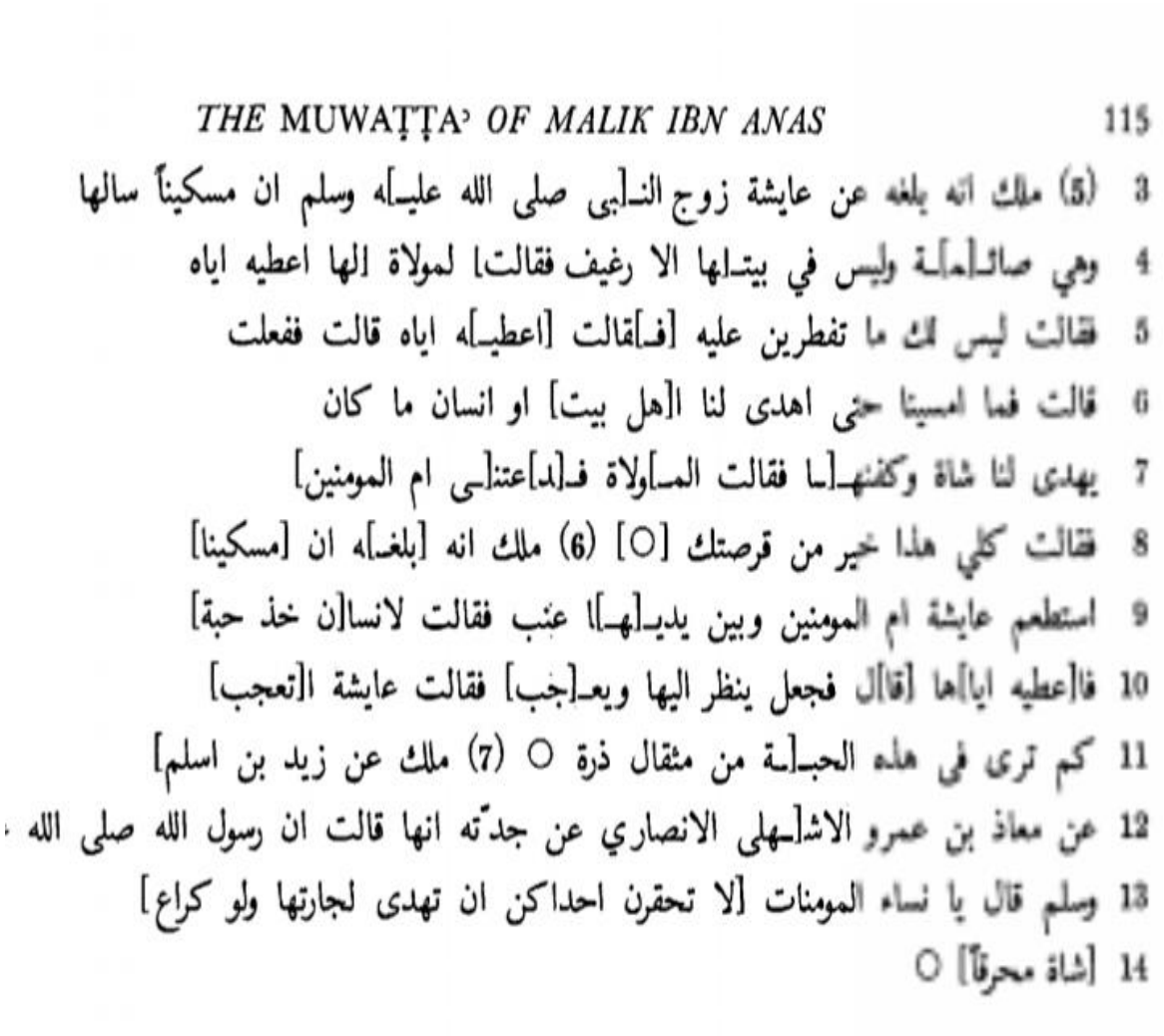
Courtesy of the Österreichische Nationalbibliothek, Wien

Recto

1 (1) [ملك عن عمه ابي سُهيل بن مالك عن ابيه عن ابي هريرة انه قال أترونها حمرا
2 [كم]ناركم هذه ا[لتى توقد]ون انها لا اشد سوادا من القار ⊙
3 ⊙ با[ب الترغ]يب فى الصدقة ⊙
4 (2) ملك [ع]ن يحي[ى ب]ن سعيد عن [سعيد بن يسار ابو الحـ]باب ان رسول الله صلى الله عليه
5 [و]سلم قال من تصدق بصـ[دقة من كسب] طيب ولا يقبل الله الا طيبا
6 [كان ا]نما يضعها في كف [الرحـ]من فيربيها كما يربـي احدكم
7 [فلوه ا]و فصيله حـ[تى تكون مـث]ل الجبل ○ (3) ملك عن اسحق بن عبد الله
8 [بن ابـي طـ]لحة انه سمع انس بن ملك يقول كان ابو طلحة اكثر انصاري
9 [بالمديـ]نة مالا من نخل وكان احب امواله اليه بِيرحاءَ وكانت مستقبلة
10 [المسجد] وكان رسول الله يدخلها ويشرب من ماء فيها طيب قال انس
11 [فلما انزلت] هذه الآية لن تنالوا ا[لبر] حتـ[ى] تنفقوا مما تحبون قام ابو طلحة الى
12 [رسول الله فقال يرسول الله ان الله تعالى يقول لـ]ن تنالوا البر حتى تنفقوا مما
13 [تحبون وان احب اموالي الي بيرحاء وانها صد]قة لله ارجو برها وذخرها
14 [عند الله فضعها يرسول الله حيث شئت] فقال رسول الله بخ ذلك مـ[ال رابح]
15 [ذلك مال رابح قد سمعت ما قلت فيها واني ارى ان تجعله]

Verso

1 [فـ]ـى الاقربين فقال ابو طلحة افعل يرسول الله [فـ]قسمها ابو طلحة في اقاربه و[بنى]
2 عمه ○ (4) ملك عن زيد بن اسلم ان رسول الله قا[ل اعطوا السائل وان جاء على فرس ○

THE MUWAṬṬA' OF MALIK IBN ANAS 115

3 (5) ملك انه بلغه عن عايشة زوج النـ[بى صلى الله عليـ]ه وسلم ان مسكيناً سالها
4 وهي صائـ[مـ]ـة وليس في بيتـها الا رغيف فقالت[لمولاة]لها اعطيه اياه
5 فقالت ليس لك ما تفطرين عليه [فـ]قالت [اعطيـ]ه اياه قالت ففعلت
6 قالت فما امسينا حتى اهدى لنا ا[هل بيت] او انسان ما كان
7 يهدى لنا شاة وكفنهـ[ـا فقالت المـ]ولاة فـ[د]عتنـ[ـى ام المومنين]
8 فقالت كلي هذا خير من قرصتك [○] (6) ملك انه [بلغـ]ه ان [مسكينا]
9 استطعم عايشة ام المومنين وبين يديـ[هـ]ا عنب فقالت لانسا[ن خذ حبة]
10 فا[عطيه اياها [قا]ل فجعل ينظر اليها ويعـ[جب] فقالت عايشة ا[تعجب]
11 كم ترى في هذه الحبـ[ـة من مثقال ذرة ○ (7) ملك عن زيد بن اسلم]
12 عن معاذ بن عمرو الاشـ[ـهلى الانصاري عن جدّته انها قالت ان رسول الله صلى الله
13 وسلم قال يا نساء المومنات [لا تحقرن احداكن ان تهدى لجارتها ولو كراع]
14 [شاة محرقاً] ○

2.8.2. Rivâyet ve İsnâd Yorumu

(Rivâyet- 1) Abbott, bir, iki, altı ve yedinci satırlarda görülen kelime tekrarını sayfada görülen en belirgin yazım hatası olarak gözlemler. Ayrıca noktalama için kullanılan daire ile noktanın yer değiştirdiğini, "**اشد**" kelimesindeki *elif*in de yazım hatası olduğunu söyler. İsnâdın başında kullanılan "**ملك عن**" ifadesi tüm papirüs boyunca bu şekilde kullanılmıştır. Abbott, Mâlik'in aile isnâdının çok iyi bir şekilde oluştuğundan bahseder. Amcası Ebû Süheyl b. Nafi' b. Mâlik hadis ilminde oldukça iyi bir muhaddisti. Ayrıca Muvaṭṭa'nın kendi oğlu ve kızı tarafından rivâyet edilmiş olması aile isnâdının oluşmasındaki önemli etkenlerdendir. Son olarak papirüste geçen " **اترونها حمراء كناركم هذه لهي اسود من القار والقار الزفت**" ifadesi basılı metin ile ifade olarak farklılaşır.

(Rivâyet-2) Abbott, bu rivâyette geçen Yaḥyâ b. Sa‘îd el-Enṣârî'nin Mâlik'in hocalarından biri olduğunu ve Muvaṭṭa'da yer alan hadislerin alındığı kaynak kişilerden biri olduğunu söyler. Yaḥyâ, Emevîler döneminde Medîne'de kadılık görevini üstlenmiştir. Daha sonra Abbasîler döneminde Kûfe ve Bağdâd'da bu görevine devam etmiştir. İsnâdda geçen bir diğer isim Ṣâ‘id b. Yesâr (ö. 117/735), güvenilir bir râvî olarak tanınmıştır. Bu rivâyet basılmış Muvaṭṭa' metninde geçen konu ile aynıdır (Muvaṭṭa II, 955). Buna ek olarak metinde geçen hadisin diğer hadis kitaplarındaki benzer isnâdlarında bazen Mâlik'in râvîleri tarafından bazen de Mâlik'in râvîlerinden başka râvîler tarafından rivâyet edilmiştir. Rivâyetteki anlam, benzer rivâyetlerle aynı anlamı taşımakla birlikte kullanılan kelimeler değişebilmektedir. Bu değişiklikler genelde kelimelerin sıralanışı, ekstra açıklama ifadeleri ya da vurgu ile alakalı ifadelerde görülmektedir.[143]

(Rivâyet-3) Abbott, papirüsün ön sayfasının on üçüncü satırında yer alan "**ارجوا**" kelimesinin sonundaki *elîf*in yazım hatası olsuğunu söyler. Rivâyette geçen İsḥâḳ ibn ‘Abdullah (ö. 134/751) Medîneli güvenilir bir râvîdir. Abbott, besmele ve "**تبارك وتعالي**" ifadesi haricinde rivâyetin basılı kitapla birebir aynı olduğunu söyler. (Muvaṭṭa II, 994 f.) Abbott, bu rivâyetin Buḫârî tarafından en az altı kez zikredildiğini söyler. Papirüs metnine en yakın rivâyetleri barındıran metinler ‘Abdullah b. Yûsuf'unkilerdir (ö.227/842). Mısırlı olan bu muhaddisin rivâyetleri genellikle Buḫârî tarafından tercih edilmiştir.[144]

Abbott, Hz. Muhammed'in Farsça kullandığı "بخ" kelimesine dikkat çeker ve açıklaması için referanslar tavsiye eder. Abbott, papirüsün sağ sayfasında yer alan راءح ve رابح kelimelerinin farklı kullanımı ile alakalı olarak, bunun sözlü rivâyetten çok yazılı rivâyete dalalet edeceğini düşünür.[145]

Abbott, bu rivâyetin en uzun versiyonun İbn İsḥâk tarafından rivâyet edildiğini söyler. Yazar, bu rivâyetin hem târihî bilgi hem de hadis olarak rivâyet edildiğini söyler. Buna göre hadis kısmı Mâlik tarafından, tarih (*ḫaber*) kısmı ise İbn İsḥâk tarafından rivâyet edilmiştir. Hadis kitaplarında kısa olarak geçen versiyonu Ḥasân b.Ṡâbît ve ‘Ubey b. Kâ‘b arasındaki mal paylaşımından söz eder.[146]

143 Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II*, s. 116.
144 Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II*, s. 117.
145 Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II*, s. 117.
146 Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II*, s. 118.

Sonuç olarak Abbott, bu rivâyetin isnâdının bir aile isnâdı olduğunu ve isnâdın büyük bir bölümün güvenilir ve dürüst kimseler tarafından rivâyet edildiğini ifade eder.

(Rivâyet-4) Bu rivâyette öne çıkan râvî Zeyd b. Eslem'dir (ö. 136/754). Besmele haricinde geriye kalan kısım basılmış metinle aynıdır.

(Rivâyet- 5,6) Beşinci rivâyet basılmış metinle farklılık gösterir: "**فما امسينا حتي اهدي لنا**" ve "**فلماامسينا حتي اهدي لنا**". Altıncı rivâyette ise sol sayfada (verso), onuncu satırda geçen rivâyette basılmış metinden farklı olarak *ḳâle*den önce "**فجعل**" ifadesi yer almaktadır. Abbott, bu rivâyette geçen Mu'âẕ b. 'Amr ile ilgili olarak basılı metinlere ve benzer rivâyetlere bakıldığında bu kişinin 'Amr b. Mu'âẕ isminin görüldüğünü söyler.[147]

(Rivâyet-7) Bu rivâyetin isnâdında yer alan Zeyd b. Eslem hakkında daha önce bilgi verilmişti. Mu'âẕ b. 'Amr ise bu isnâdda yer alan bir diğer râvî olarak karşımıza çıkar. Ancak bu râvînin Mu'âẕ b. 'Amr mı yoksa 'Amr b. Mu'âẕ mı olduğu konusunda muğlaklık vardır. Bu konuda Şeybânî'de geçen isnâdı ele alan Abbott, "**معاذ بن عمرو بن سعيد عن معاذ عن جدته ان رسول الله**" diye devam eden hadisi verir. Burada "**سعيد عن معاذ**" isminin "**سعيد بن معاذ**" olarak düzeltildiğini söyler. Ayrıca Muvaṭṭa II 931 ve Zurkânî IV 238 kitaplarında yer alan hadislerin de isnâda 'Amr b. Mu'âẕ olarak başladığını ifade eder. 'Amr b. Mu'âẕ hakkında bilgi veren Abbott, kendisinin ve ailesinin Medîne'de İslâm'ı ilk kabul eden ailelerden olduğunu bildirmektedir. Abbott, Ṣa'd'ın 'Amr isminde hem oğlu hem de kardeşi olduğunu bu yüzden isimlerin karıştırılmasının normal olduğunu ifade eder. Ama Ṣa'd'ın kardeşi olan 'Amr Uhud savaşında vefat ettiği için 136/754 yılında vefat eden Zeyd b. Eslem ile doğrudan ya da dolaylı olarak bir bağlantı kurmuş olamaz. Bu yüzden Ṣa'd'ın oğlu olan 'Amr ibn Ṣa'd ibn Mu'âẕ, papirüs metninde geçen 'Amr b. Mu'âẕ olmalıdır.[148]

Hadiste geçen bir diğer kişi "büyükanne" olarak tanımlanan Ḥavvâ bint Yezîd'dir. O ve onun ailesindeki kadınların Hz. Muhammed'e biat eden ilk kadınlar olduğunu söyleyen Abbott, Ḥavvâ bint Yezîd'den sadece üç tane hadis rivâyetinin geldiği bilgisini de ekler. Hadisin içeriği Mâlik tarafından farklı tarîklerle rivâyet edilmiştir. Papirüste yer alan metin ile Muvaṭṭa II, 931 ile aynıdır. Bu isnâdda geçen Sa'îd el-Maḳbûrî (ö. 123/741), Mâlik ile aynı dönemde yaşamıştır. İbn Ebî Zi'b (ö. 158/775), Ebû Me'şer Necih 'Abdurrahmân (ö. 170/765) ve Leys b. Ṣa'd (ö. 175/791) Sa'îd el-Maḳbûrî'den hadis rivâyet etmişlerdir.

147 Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II*, s. 119.
148 Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II*, s. 120.

2.8.3. Tarihlendirme ve Rivâyetlerin Önemi

Bu papirüste yer alan üçüncü hadisten yola çıkarak bir tahminde bulunan Karabacek, papirüsü Mâlik'in dönemi ile değil, Buḫârî'nin yaşadığı dönem ile tarihlendirir. Nitekim Karabacek, Hicrî üçüncü yüzyıl ile tarihlendirmekle beraber, bu papirsüsün günümüze kadar ulaşan en eski orijinal hadis metni olarak kabul etmiştir. Karabacek'e göre bu metin, ilk ve en erken tarihli hadis-fıkıh manuskripti olabilir.[149] Ancak Abbott, bu konuda Karabacek ile aynı fikirde değildir. O, bu papirüsün Mâlik döneminde yazıldığını düşünmektedir ve ortaya koyacağı bu tezde elde ettiği bu bilgileri bu yönde değerlendirmiştir.[150]

Abbott, kullanılan el yazısına dair bazı özelliklerden daha önce bahsetmişti. Ona göre papirüsün erken döneme ait olduğunu kanıtlayan bir diğer içsel öğe rivâyetlerin sistematik bir sıralamasının olmamasıdır. Abbott'a göre bu papirüsün erken döneme ait olduğunu en belirgin şekilde kanıtlayan bir diğer delil, isnâd aktarımında kullanılan *'an'ane* terimidir. Bu papirüste, isnâd aktarımında kullanılan *ḳâle, eḫbarânî, ḥaddeṡenî* gibi aktarım formları hiç kullanılmamıştır. Abbott, isnâdın erken dönem oluşum sürecinde kullanılan "**عن**" (on the authority of; falandan rivâyet edilmiştir) ifadesinin daha sonraki dönemlerde kullanılan *eḫbarânî* ve *ḥaddeṡenî* ifadelerinin yerini tuttuğunu düşünür. Buna ek olarak, mu'an'an hadisin kabul edilmesinin bir şartı olarak talebe ile hocasının görüşmüş olması gerektiğini vurgular. Abbott, mu'an'an hadisin aynı zamanda müselsel ya da mürsel olabilceğini vurgular. Bu tür hadis tiplerinin mevcut papirüste örneklerinin bulunduğunu ifade eder. *Belağahû* formu bu papirüste yer alan tek farklı rivâyet aktarım formudur. (5-6. Rivâyetlerde geçmektedir.) Abbott, Mâlik'in bu ifadeyi sıklıkla kullandığından bahseder.[151]

Abbott, bu papirüsün Mâlik'in kendi döneminde yazıldığı tezini daha iyi sunabilmek için onun biyografik ve yazınsal hayatı hakkında incelemelerde bulunur.

[149] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II*, s. 121.

[150] Brokelman ve Sezgin Muvaṭṭâ'nın birçok nüshasının olduğunu düşünürler. Azamî, Muvaṭṭâ'nın tahkikini yaptığı kitabının önsözünde, sayıca çok olduğunu düşündüğü Muvaṭṭâ nüshalarını araştırmak için bir dizi araştırma yaptığından bahseder. Azamî, önce Mısır Milli Kütüphanesine gittiğini ancak orada az sayıda yazma bulduğunu ve bu yazmaların da orijinal yazma olmayıp mikrofilmlerde saklandığını görür. Daha sonra araştırmasına devam ederek Ezher Üniversite Kütüphanesine yaptığı ziyarette Hicrî altıncı yüzyıla ait olan en eski Muvaṭṭâ nüshasının bulunduğunu öğrenir. Yaḥyâ b. Yaḥyâ el-Leyśî'ye ait olduğu söylenen bu nüshanın araştırmaları sonucunda bu nüshanın Yaḥyâ b. Bukeyr'e ait olduğunu öğrenir. Bu noktada Nabia Abbott'un incelemiş olduğu bu papirüs metni Muvaṭṭâ'nın daha erken tarihli bir yazma örneğini vermesi açısından büyük önem arz etmektedir. (el-Azamî, *Muvaṭṭâ el-İmâm Mâlik*, s. 314-316.)

[151] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II*, s. 121.

Yaptığı incelemelerin ve tespitlerin tamamı klasik hadis târihi ve ricâl kitaplarına dayanmaktadır. Buna göre Mâlik, çok erken yaşlarda Hadis ilmi ile ilgilenmeye başlamıştır. Mâlik'in hadis ilmi ve *'ilm'ul-ricâl*e olan ilgisi kendi döneminde ilim erbabı tarafından tanınmasına sebep olmuştur. Mâlik, Hicrî 130lu yıllardan itibaren o dönemin ilim çevresinde gittikçe meşhur hale gelen bir isim olmuştur. Medîneli fakih Yaḥyâ b. Sa'îd el-Enṣârî, Kûfe'den kadılık görevi için ayrıldıktan sonra Mâlik ve Rebîa er-Râ'i (ö.136/753) Medîne'nin önde gelen fakihleri olarak tanınmaya başlamıştır. Abbott, Mâlik'in Muvaṭṭa'yı yazmaya 'Abdullah b. Mâcişûn (ö. 164/780)'a ait fıkıh kitabını okumasından sonra karar verdiğini söyler. Mâcişûn, kendi fıkhî görüşlerini savunmak için hadis rivâyet etmemiştir. Mâlik tıpkı buna benzeyen ama sahih rivâyetlere dayandırılmış bir fıkıh kitabı yazmak için harekete geçer.[152]

Mâlik'in Muvaṭṭa'yı tam olarak ne zaman oluşturduğuna dair kesin bir bilgi yoktur. Ancak Abbott, bu konu hakkındaki dağınık bilgilerden yola çıkarak bazı tespitlerde bulunmaya çalışır. Buna göre, ilk olarak Halîfe Mansûr Hicrî 147 ya da 148 yıllarında haccda iken tüm ülkede standart hale gelebilecek bir fıkıh kitabı yazması için Mâlik'e teklifte bulunmuştur. Mansûr 152/769 yılında tekrar hacc için Hicaz'a gittiğinde Mâlik'e tekrar aynı teklifte bulunarak Muvaṭṭa'nın resmi bir fıkıh kitabı olması noktasında ısrar eder. Abbott, Muvaṭṭa'nın 158 tarihinde ölen Mansûr zamanında hala tamamlanmamış olduğunu belirterek Muvaṭṭa'nın sonraki bir dönemde bitirilip tamamlandığından bahseder. Abbott'a göre Muvaṭṭa'nın tamamlanması takriben yirmi yıl sürmüştür.[153]

O dönemin yazımsal faaliyetlerine baktığımız zaman, her geçen yıl Mâlik'in ünü giderek yayılmış, Muvaṭṭa'nın kopyaları sadece Mâlik'in öğrencileri arasında değil önemli şehirlerden ziyarete gelen âlimler tarafından da ulaşılabilir olmuştur. Bu hususta Abbott'un asıl dikkat çekmek istediği nokta Mâlik'in Muvaṭṭa eserini oluştururken kullandığı orijinal hadis belgeleri olmaktadır. Buna göre Mâlik'in hocaları İbn Ömer, 'Abdurrahman el-Hurmüz el A'rac (ö. 117/735), Zuhrî, Ebu'l- Zinâd (ö. 131/748) hadis rivâyetinde yazmayı tercih eden ayrıca öğrencilerine de bunu tavsiye eden âlimlerdi. Bu hocaların ortak özelliği hadis rivâyetinde semâ yerine *'arḍ* ve *icâzet* metotlarının yer değiştirmesine izin vermeleri olmuştur.[154] Mâlik'in kendisi de erken yaşlardan itibaren hadisleri yazmış ve ömrünün ilerleyen dönemine dek buna devam etmiştir. Abbott, onun

[152] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II*, s. 122.
[153] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II*, s. 123.
[154] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II*, s. 125.

10.000 kadar hadisi elinde bulundurduğunu ancak sonunda Muvaṭṭa'da 1.720 kadar hadisi rivâyet ettiğini ifade etmektedir.[155] Mâlîk, Muvaṭṭa'nın yazımında kendi ailesinden, öğrencilerinden ve kâtiplerden yardım almıştır. Onun yardımcı kâtipleri arasında Merzûk ve oğlu Ḥabîb (ö. 218/833) ve 'İsma'îl b. 'Ulayye (ö. 193/809) yer almaktadır. Bu kâtipler Muvaṭṭa'nın kopyalanmasında görev almıştır. Mâlik'in kızı Fâtıma da Muvaṭṭa'yı rivâyet eden râvîler arasında olup yukarıda bahsedilen kâtiplere benzer görevleri îfâ etmiştir.[156]

Mâlik'in 'arḍ metodunu semâ'ya tercih etmesinin sebebi bilerek veya bilmeyerek yapılabilecek bir hatanın yazılı metinle çelişmesini önlemek ve rivâyetin doğruluğunu bu şekilde garantilemek amacıyla olmuştur. Mâlik hadis rivâyetinde münâvele ve mukâtebe yöntemlerini de kullanmıştır. Kendi kitaplarını ve hadis belgelerini rivâyet etmek üzere ödünç verdiği târihî kayıtlarda geçmektedir. Kendisinin de oldukça geniş bir kitaplığa sahip olduğu, bu kitaplıkta Zuhrî'ye ait yedi kutu kadar hadis belgesini barındırdığı ve İbn Ömer'e ait bir hadis koleksiyonuna sahip olduğu bilinmektedir. Mâlik'in bu yazılı hadis belgelerini İbn Ömer ve Zuhrî'den doğrudan duyamayacağının aşikar olduğunu söyleyen Abbott, bunun Zuhrî'nin döneminde hadis belgelerinin tedavülde olduğuna dair önemli bir kanıt olarak görür.[157]

Bahsedilen tüm bu verilerden yola çıkan Abbott, bahsi geçen papirüs yazmasını aslında bir istisna değil bir kural sonucu yazıldığını söyler. Papirüsün kalitesi, geniş kenar boşlukları, eğitimli bir kişinin el yazısıyla yazılmış olması onun Muvaṭṭa'yı kopyalayan bir âlime ait olduğu düşüncesini verir. Bu yüzden, paleografi, el yazısı, metin, rivâyetlerin sıralaması ve kullanılan isnâd aktarım formları Mâlik ve çağdaşlarının ilmî olarak ne kadar yüksek bir seviyede olduklarını gösterir. Abbot, bu kanıt ışığında bu papirüsü Mâlik'in kendi dönemiyle tarihlendirir.[158]

[155] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II*, s. 125. (s. 74'den naklen) İbn 'Abdülberr, *Câmi' Beyân'ul-'ilm ve faḍlihî, 2 Cilt,* (ed.) Muhammed Abduh Ağâ, Kâhire.
[156] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II*, s. 125.
[157] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II*, s. 126.
[158] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri-II*, s.127.

BÖLÜM 2

ABBOTT'A GÖRE YAZILI RİVAYETLERİN ERKEN DÖNEMDEKİ GELİŞİMİ

2.1. İslâm Öncesi Ve İslâm'ın İlk Yüzyıllarındaki Yazım Faaliyetleri

Erken dönem İslâm tarihinde, Hadislerin yazılı kaydı ile alakalı olarak Batı dünyasında pek çok fikir öne sürülmüştür. Goldziher, Sprenger, Schacht gibi bazı oryantalistler Hicrî ilk iki asırda hadis rivâyetlerinin yazılı bir kaynağının olmadığı iddiasını öne sürerler. Bu düşünceden dolayı oryantalistler mevcut hadis külliyatlarını incelerken farklı tarihlendirme metotlarının kullanılması gerektiğini savunur. Bundan dolayı bu fikrin savunucuları daha çok metin ve isnâd odaklı çalışmalar yapmışlardır. Rivâyetlerin hem şifâhî hem de yazılı aktarım şeklinde günümüze kadar geldiğini savunan bir diğer grup ise hadislerin yazılı olduğu metinleri hem fiziksel açıdan hem de içerdiği bilgiler açısından değerlendirmişlerdir. Bu konu hakkında Aloys Sprenger, Goldziher, Groger Schoeler'in yöntem ve değerlendirmeleri bizlere fikir verebilir. Bunun yanısıra Nabia Abbott, İslâm'ın erken dönemlerinde gerek hadislerin gerekse ilimlerin naklinde yazının ne derece ve hangi fonksiyonlarda kullanıldığıyla alakalı ciddi değerlendirmelerde bulunmuştur. Nabia Abbott, Batılı bir araştırmacı olarak alışık olunanın aksine geleneksel İslâmî yaklaşıma daha yakın bir görüş olan hadislerin hem yazılı hem de şifâhî kaydının teoriksel olarak imkânına inanır. Bunu da hem hadislerin yazılı olduğu papirüs, manüskript gibi orijinal yazılı eserleri inceleyerek hem de metin-isnâd ve tarihsel verileri analiz ederek yapmaya çalışır. Ancak şu da var ki; Abbott yazılı aktarımın sözlü aktarıma göre daha güvenilir olduğunu ancak bunun da tamamen uydurmalardan münezzeh olamayacağını söyler.[159]

İslâm sonrası dönemdeki yazma faaliyetlerine geçmeden önce Abbott, İslâm öncesi dönemdeki yazma faaliyetlerinin akıbeti ile alakalı bazı bilgiler verir. Buna göre;

[159] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri –II Quranic Commentary and Tradition,* Chicago: The University of Chicago Press, 1964, s. 64.

Arap el yazısı, İslâm öncesi dönemde özellikle Suriye ve Irak'ta yaşayan Hristiyan ve Yahudiler tarafından kullanılmaktaydı. Öyle ki bazılarının, İncil'den hikmet içerikli Arapça el yazmalarına sahip oldukları bilinmekteydi. Suveyd b. Sâmit'in Hz. Lokman ile alakalı hikmet içerikli hikâyelerin yer aldığı bir el yazmasına sahip olması örneğinde olduğu gibi…[160] Abbott'a göre, bazı erken dönem Müslüman düşünürler ve günümüz kritikçileri Abbasîler dönemine kadar olan süreci edebi açıdan çok fakir bulmaktadırlar. Bu durum cahiliye dönemi için de geçerlidir. Ancak Abbott'a göre ne kadar ilkel olursa olsun okur-yazarlık pagan Araplar arasında ve Arap kolonileri arasında var olan bir durumdu. Üstelik çok dilli ve kısmen Helenize olmuş Yahudi ve Hristiyanlar arasında İslâmîyet'ten üç yüzyıl kadar öncesine dek Kuzey Arapça el yazısının belli bir seviyeye ulaştığı ve kitap gibi yazılı materyallerin Suriye ve Irak'taki Hristiyan krallıklarında kullanımda oldukları bilinen bir gerçektir.[161] Bu gibi örnekler dolayısıyla şunu söylemek mümkün oluyor ki İslâm'ın başlangıcında yazılı kutsal metinlerin olması Araplara çok da yabancı olmayan bir olgu idi.

Abbott, bazı Hristiyan, Yahudi ve Arap monoteistlerin İbrânice, Süryânice ve Arapça manüskriptlerle meşgul olduklarını bildirir. Nitekim Varaka b. Nevfel, "*kitapları okuyan kişi*" olarak bilinmektedir. Bunun yanısıra Sâbiîlere de dikkat çeken Abbott, s*âbiî* kelimesinin kitap okuyan ve kitap yazan kişi manasına geldiğini, Hz. Muhammed'in de ilkin sâbiî olarak çağrıldığını ve onun, en azından Aişe ve Hafsa gibi Medîne'de okuduğu gibi yazmayı da öğrendiğini söyler.[162] Abbott bu düşüncesini Carles Cutler Torrey'in *"The Jewish Foundation of Islam"* isimli kitabında geçen bazı bilgilerden etkilendiği açıktır. Torrey kitabında Hz. Muhammed'in Kur'ân'da (22:17; 2:59; 5:73) sâbiî olarak anıldığını söyler. Torrey, tarihte Sâbiîliğin bir mezhep olarak nasıl ortaya çıktığını açıklayarak Wellhausen'un İslâm ile Hrisitiyanlığı köken olarak bağdaştırırken Sâbiî mezhebine atıfta bulunmasını zorlama bir yorum olara kabul eder.[163] Buna ek olarak Nabia Abbott, sâbiî kelimesinin okuma yazma bilen kişi olarak yorumlamasını Hamdânî'nin "*el-İklîl*" isimli eserinden istifade ettiğini ilgili dipnotta bildirir. Bu konuda Edward William Lane'in *"An Arabic- English Lexicon"* isimli sözlüğünden de kelimenin kökenini araştırmıştır. Bu sözlükte sâbiî kelimesi kendi dininden ayrılıp başka bir dini

[160] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri- II*, s. 5.
[161] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri- II*, s. 27.
[162] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri- II*, s. 6.
[163] C. C. Torrrey, *The Jewish Foundation of Islam*, New York: Jewish Institute Of Religion Press 1933, s. 3,4.

kabül eden kimse anlamını barındırır. Hz. Muhammed'in sâbiî olarak anılmasını kendi toplumunun dininden ayrılıp başka bir din kabul etmesi olarak tanımlar. Ayrıca Sâbiîlik diye ayrı bir din olduğuna dair bilgiler verir.[164]

Abbott Ehl-i Suffenin dînî eğitimin gerçekleştirildiği ilk merkez olduğunu vurgular. Burası ilim öğrenmeye meraklı, okumak ve yazmak isteyen kişilerden oluşmaktaydı. M. Hamidullah da bu konu ile alakalı olarak Hicrî beşinci yüzyılda Medine'de birçok kişinin okuma yazma bildiğini nakleder.[165] Mescidin Müslümanlar arasındaki önemine değinen Abbott, buranın mescit olmasının yanısıra adlî kararların verildiği, ilmî meclislerin kurulduğu, sosyal aktivitelerin yapıldığı kısacası pek çok fonksiyona sahip bir mekân olarak tanımlar. Özellikle büyük/ulu camilere sahip şehirlerde ilim faaliyetlerinin daha yoğun olduğunu da kaydeder. Mekke, Medîne, Şam, Basra, Kûfe, Kudüs, Fustat bunlara birer örnektir. Buralar halkın birbiriyle iletişime geçebildiği, eğitim fırsatı sunan, büyük âlimlerin ziyaret edildiği ve yeni talebelerin yetiştirildiği yerlerdir.[166]

Araplar, Câhiliye döneminde yazı materyalleri olarak genellikle deri, parşömen ve papirüs tercih etmişlerdir. Nadiren de olsa maddi durumu yerinde olan bazı zenginler ve devlet adamları ipek kumaş üzerine yazmışlardır. İslam'ın ilk dönemlerinde ise kullanılan yazı malzemeleri kaya parçası, taş, tahta, bronz metali, hurma dalları, levhalar, hayvan kemikleri, deri, parşömen ve papirüs olmuştur. [167] Günlük yaşantı ile alakalı olarak yazmaya değer görülen konular hukuk, ekonomi ve din ile ilgili konular olmuştur. Bunun yanısıra bu dönemdeki mektuplaşmalar bu döneme ait yazı aktiviteleri arasına girer. Aile isimlerinin kaydedildiği tahta bloklar, bir hükümdar tarafından ahlâkî

[164] Edward William Lane, *An Arabic- English Lexicon,* London,1866. عصبا ayrıca http://lexicon.quranic-research.net/data/14_S/005_SbO.html

[165] Muhammed Hamidullah, "Some Arabic Inscriptions of Medina of the Early Years of Hijrah", *Islamic Culture*, S.XIII, 1939, ss.427-439. Hamidullah bu makalesinde Medine'yi ziyareti sırasında tesadüfen karşılaştığı birkaç yazıt hakkında inceleme ve değerlendirmelerini sunar. Kendisinin bir paleograf ya da taşbilmci olmadığını göz önünde bulundurarak yapmış olduğu bu incelemelerde bu taş yazılarının İslam'ın erken dönemlerine ait olduğunu saptar. Bu saptamayı yaparken erken dönemden günümüze ulaşan birkaç taş yazıt, Peygamber Efendimiz'in Mukavkıs'a gönderdiği mektup, Hz. Osman'ın Kur'an sayfası, Emevî döneminden günümüze ulaşan yazılı parçalar ve erken döneme ait bazı papirüslerde kullanılan el yazılarını inceleyerek mukayeseler yaparak bu sonuca ulaşır.

[166] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri- II,* s.13.

[167] Peter Stein, "Literacy in Pre-Islamic Arabia: An Analysis of the Epigraphic Evidence", *The Quran in Context, Historical and Literary Investigations into the Qur'anic Milleu*, (ed.) Angelika Neuwirth, Nicolai Sinai, Michael Marx, Leiden: Brill 2010, s. 260,263.

kuralların yazdırıldığı kaya parçası bu döneme ait yüzlerce yazıttan[168] sadece ikisidir ve bunlar uzmanlar tarafından keşfedilerek incelenmiştir. Bunlara ek olarak bu dönemde dînî imgeler ve konular barındıran bilgilerin de yazıya aktarıldığı bilinmektedir.[169]

2.2. Hz. Ömer Ve Hadislerin Yazılması Meselesi

Nabia Abbott, dört halîfe devrinde hadislerin yazımının nasıl gerçekleştiğini anlamaya çalışır. O, bu dönemdeki hadis yazımına geçmeden önce Kur'ân'ın nasıl kayıt altına alındığından bahseder. Hz. Muhammed ve dört halîfe döneminde hadislerin yazıya aktarılması Kur'ân yazımında olduğu gibi çabuk ve denetimli bir şekilde gerçekleşmemiştir. Abbott, Kur'ân'ın tedvininin ise kesinlikle Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer zamanında olmadığını söyler. Yani bu iki halîfe döneminde var olan Kur'ân onun düşüncesine göre tedvîn edilmemiş, standart bir mushaf haline gelmemiş bir kitaptı. Ancak dağınık malzemelerde yazılı duran ayetler çok titiz bir şekilde vahiy kâtipleri tarafından eksiksiz kaydedildi ve Peygamberin vefatından sonra hafızların yardımıyla Kur'an ayetleri biraraya getirilerek bir mushafta toplanmış oldu.[170] Buradan hareketle Abbott, hadislerin yazımının Kur'ân kadar dakik olmamasının sebeplerini inceleyerek ortaya koymaya çalışır. O'nun dört halîfe devrinde odaklandığı kişi Hz. Ömer'dir. Ona göre, hadislerin yazımının sekteye uğramasının en önemli sebebi Hz. Ömer'in (ö. 23/644) emirleri olmuştur. Hz Ömer, Kur'ân-ı Kerim metni ile hadis metinlerinin karıştırılabileceği korkusu üzerine hadislerin yazımının durdurulması doğrultusunda emirler vermiştir. Hz. Ömer'in böyle bir karar almasının temel sebepleri arasında genişleyen İslâm coğrafyasında İslâm'ı yeni kabul eden kişilerin Kur'ân metnini ve hadis metnini birbirinden ayırt edebilcek düzeyde olmaması yer almaktadır. Öyle ki Hz. Ömer Kûfe'ye gönderdiği elçilerini hadislerle çok meşgul olmamaları yönünde uyarmıştır. Çünkü İslâm'ı yeni kabul etmiş bu topluluğun standart hale gelmemiş Kur'ân metinlerini Peygamber'in hadisleriyle karıştırma ihtimali söz konusudur.[171]

[168] Michael C. A. Macdonald, "Literacy in an oral environment, In Writing and Ancient Near Eastern Society: Papers in Honour of Alan R. Millard" (ed.) P Bienkowski, Ch Mee, E. Slater, New York and London 2005, s. 44.
[169] Peter Stein, "Literacy in Pre-Islamic Arabia: An Analysis of the Epigraphic Evidence", s. 264,265.
[170] Abbott, *The rise of North Arabic Script,* s. 47.
[171] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri -II,* s. 7.

Hz. Ömer'in hadislerin yazılmasını yasaklamasının diğer bir sebebi Ehl-i Kitâb mensupları arasında yaygın olan İncil kitabına ait dînî literatürün oynadığı etkin rol olmuştur. O dönemde, Ehl-i Kitâb'ın özellikle Yahudilerin elinde kendi kutsal kitaplarına ait el yazmaları bulunduğu Hz. Peygamber tarafından bilinmekteydi. Hatta o dönemde, Hz. Pyegamber, Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer Yahudi midraşlarına ziyaretler yapıyor, zaman zaman Yahudilerle bazı münazaralarda bulunuyorlardı. Bu münazaralar sadece Yahudilerle değil Yahudilikten İslâmiyet'e geçen Müslümanlarla da yapılıyordu.[172] Hz. Ömer'in midraşlara yaptığı bu ziyaretler sonucu, Yahudilerin kutsal kitapları olan Tevrat'a ek olarak vahiy ürünü kabul ettikleri Mişna'yı (sözlü Tevrat) da kullandıklarını görür. Allah'ın sözleri ve insanların sözlerinin birbine karışma tehlikesinin doğabileceğini fark eden Hz. Ömer bu noktada tedbir almaya karar verir. Abbott, Tevrat ile ilişkilendirilen bu edebiyatın Hicrî birinci asırda Kâ'b b. Aḫbâr (ö. 32/652), Nevf el-Bikâlî ve Vehb b. Münebbih (ö.114/732) gibi Yahudilik'ten İslâm'a geçen müslümanlar tarafından yeni oluşan bu Müslüman topluluğu arasında ister istemez yayılmaya başladığını söyler. Abbott, Sahâbîlerden 'Ali (ö. 40/661), Selmân el-Fârisî (ö. 36/656), Ebû Zerr (ö. 32/653), Zeyd b. Ṡâbit (ö. 45/665) gibi kişilerin bu tarz kimselere ilgi ve alakasının arttığını söyler.[173] Yine ilk dönem Müslümanların kutsal olmayan kitaplara olan ilgisinin çoğalması, bu tarz kitaplardaki bilgilerin öğrenilmesinin ve öğretilmesinin helal olup olmadığı konusunda tartışmaları ortaya çıkarmıştır.[174] İşte bu noktada Hz. Ömer, bütün bunları birarada değerlendirmiş, İslâm'da Kur'ân'ı çarpıtabilecek veya ona karşı çıkabilecek kutsal bir edebiyat bütününün Yahudilik ve Hristiyanliktakine özellikle de Hristiyanlıktakine paralel bir gelişimin oluşmasından çekinmiştir. Bu noktadan sonra o, hadislerin yazımını sıkı bir şekilde yasaklamış oldu.[175]

Hz. Ömer'in hadislerin yazıya geçirilmesi ile alakalı bu sert tutumu neticesinde çoğu sahabe Halîfe Ömer'den çekindikleri için hadisleri yazmaya teşebbüs edememiştir. Kimi sahabe Hz. Ömer gibi hadislerin yazımını doğru bulmazken kimisi de onun bu kararına karşı çıkmış, gizli de olsa hadisleri kayıt altına almıştır. O dönemde Abdullah b.

[172] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri -II,* s. 8. (s. 315-20'den Naklen) 'Abdülmâlik b. Hişâm *The Sirât al-rasûl Allah of Ibn Ishâq*, (ed.) Ferdinand Wüstenfeld, Göttingen, 1858-60; Terc. A. Guillaume, London, 1955, W. Montrogomery Watt, *Muhammad at Medina,* Oxford: Oxford University Press, 1956, ss. 315-20.

[173] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri -II,* s. 8. (s. 219'dan naklen) Buḫârî, *Târîkh'ul-kebîr*, II, Haydarâbad, 1941-59.

[174] Abbott, "*Studies in Arabic Literary Papyri -II",* s. 9,10.

[175] Abbott, "*Studies in Arabic Literary Papyri -II",* s. 10.

Mes‘ûd (ö. 32/652), Zeyd b. Ṡâbit, Ebû Saʿîd el-Hudrî (ö. 74/693) gibi isimler hadislerin yazılmaması gerektiğine inandılar. Hz. Ömer’in oğlu Abdullah (ö. 73/693) da ilk etapta babasının bu kararına karşı çıkmadı. Ancak o, babasının vefatından sonra bu keskin otoritenin ortadan kalkması ve Kur’ân’ın Hz. Osmân döneminde çoğaltılıp diğer ülkelere gönderilmesi sonucu rahatlamış, hadislerin yazılmasında bir beis görmemiştir. Hatta öğrencilerine artık hadisi yazabileceklerini söylemiştir. Bunun yanısıra Hz. Ömer’in vefatıyla, gerek kişisel sebepler gerekse halîfenin korkusundan yazmaya karşı ihtiyatlı duran kimseler daha sonra hadislerin yazıya geçirilmesi ile alakalı olumlu bir tavır sergilemişlerdir. Örneğin; İbn Abbâs (ö. 68/687) ve Ebu Hureyre (ö. 58/678) ciddi şekilde rivâyetlerin yazılmasına karşıyken, daha sonra bu rivâyetleri öğrencilerine yazdırmıştır.[176]

Bunların yanısıra Abbott, dört halîfe devrinde hadislerin yazıya geçirilmesinin sebepleri arasında bazı sahâbîlerin hadisleri ezberlemekte zorlanması üzerine kolaylık olması açısından hadisleri yazdıklarını kaydeder. Ezbere yardımcı olmasının yanı sıra, İslâm’ı yeni kabul eden kabileleri bazı hususlarda bilgilendirmek amacıyla gönderilen elçiler bazı fıkhî konular içeren (örneğin, zekât, miras vb.) el yazmalarını da beraberinde götürmüşlerdir. Buna ek olarak bazı sahâbîler sadece merak duyduğu için tarihi olayları resmi bir şekilde olmasa da kayıt altına almayı tercih etmiştir.[177] Abbott, bu orijinal el yazmalarının yok edilmiş olmasına rağmen dikte şeklinde yapılan kopyalarının bir sonraki nesle aktarıldığını söyler. Sonuç olarak Abbott, Hicrî birinci asrın ilk yarısında hadislere başvurma ihtiyacının arttığını söyler. Hadislerin yazılmasına karşı önyargının azalması hadislerin yazılmasını hızlandıran en önemli faktörlerden biri olmuştur. Müslüman nüfusun hızla artması kamusal alanda da hadislere olan ihtiyacı doğurmuştur. Buna bağlı olarak, hadis âlimleri ve öğrencileri yetişmiş ve sonraki dönemde hadis başlı başına bir ilim alanı olma yoluna girmiştir.[178]

[176] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri - II*, s.11.
[177] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri - II*, s. 11,12.
[178] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri - II*, s. 15.

2.3. Abbott'a Göre Emevî Hükümetinin Hadislerin Tedvîn Sürecine Katkıları

Abbott, bazı erken dönem Müslüman âlimlerin ve çağdaş araştırmacıların Abbâsî dönemi öncesini edebî açıdan çok fakir bulduklarını söyler. İlk dönem İslâm âlimlerinin Câhiliye dönemini tanımlarken onu sadece dînî açıdan ele aldıkları için bu dönemde kaydedilen edebî ve kültürel seviyeyi dikkate almadıklarını ifade eder. Erken dönem İslâm âlimlerinin, Hz. Muhammed'in İslâm öncesi Arap kültürüne ait çoğu öğeyi İslâm'a taşıdığını görmezden geldiklerini belirtir. Nitekim Abbasîler öncesi dönemin çok fazla askerî fetihlerle, gruplar arası çekişmelerle ve sivil savaşlarla meşgul olmasından dolayı yazılı Arab edebiyatına pek fazla katkıda bulunulmadığı savı ön plana çıkabilmektedir. Abbott'a göre bu düşüncenin doğru olduğu varsayılırsa askerî kimliği ön plana çıkmış bir kişinin veya topluluğun bir bilimle veya kültürel bir faaliyetle uğraşamayacağı düşüncesi baskın çıkar. Ancak Abbott, bu düşünceyi tasvip etmez. Ona göre gerek okur-yazarlık gerek kültürel kimlik gerekse edebî faaliyetler Araplarda öteden beri var olan bir şeydir. Buna bağlantılı olarak Abbott Hz. Muhammed'i örnek gösterir. Askerî kişiliği ön plana çıkan Hz. Muhammed için onun sadece savaşan bir komutan olduğu; ilmî ve kültürel manada hiçbir eylemde bulunmadığı iddiası söz konusu olamayacağına göre Abbasîler öncesi dönem için de aynı şeyin söylenemeyeceğini ifade eder. Abbott, Hz. Muhammed'in Medîne'ye ilk hareketiyle beraber Yahudilerle anlaşarak Medîneli gençlere okuma-yazma öğreteceklerine dair söz aldığından bahseder.[179] Abbott, Arabistan'ın ileri gelen kabilelerinde ve Kuzeydeki Arap Krallıklarında okuma-yazma seviyesinin kayda değer derecede yüksek olmasının, Yahudilerin o dönemde bu devletlerle irtibatta bulunurken doğal ve zorunlu olarak Arapçayı hem okumalarına hem de yazmalarına sebep olduğunu söyler. İşte bu durum, o dönemde Yahudilerin Arapçayı okuma ve yazmalarının temel sebebini oluşturur. Buna ilaveten Abbott, Bedir zaferi sonrasında Hz. Muhammed'in Mekkeli esirlerle anlaşma yaparak – ki Mekkelilerin tamamına yakını okuma-yazma bilmesiyle ünlüdür- Medîneli gençlere okuma-yazma öğretmelerini istemesini bir diğer kanıt olarak sunar.[180]

[179] Abbott, *Studies in Arabic Litarary Papyri-I*, s. 28.
[180] Abbott, *Studies in Arabic Litarary Papyri-I*, s. 28. (s. 473'den naklen) Belâzurî, *"Fütûḥu'l-Buldân"*.

Abbott, İbn Abbâs, Hz. Ömer, Mu'âviye ve Enes b. Mâlik (ö. 93/711) gibi bazı sahâbîlerin çok yönlü kapasiteye sahip olduklarından bahseder. İsmi geçen bu sahâbîler hem yönetici hem öğretmen/âlim kimlikleriyle tanınmakla birlikte onların sosyal, kültürel, ekonomik hayatla ve politikayla iç içe olduklarının bilindiğini ifade eder. İbn Sa'd'ın (ö.845) *Tabakât*'ında dört halîfe döneminde yaşamış, öğretmenlerin, yöneticilerin, kâtiplerin, müzisyenlerin ve şairlerin isimlerini bulabileceğimizi söyleyerek o dönemin entelektüel seviyesine dikkat çeker.[181]

Dört halîfe devrinden sonra kronolojik olarak bakıldığında, kültürel ve bilimsel alanda kazanılan büyük başarılar Emevîler döneminde Mu'âviye ile olmuştur. Nabia Abbott, onun çok yönlü kimliğine kitaplarının pek çok yerinde atıfta bulunur. Mu'âviye'nin kendisi tarih, hadis, geneoloji ve şiirde belli bir birikime sahiptir. İbn Ḥanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'inde kendisinden aktarılan yaklaşık 160 adet hadis küçük bir koleksiyon şeklinde yer almaktadır.[182] Mu'âviye, Hz. Muhammed'in sağlığında ona hizmet ederken onun hadislerini yazmamıştır. Ancak halîfe olmadan önce bunu yapmaya başlamıştır. Mu'âviye, Hz. Muhammed'in hadisleri ve sünnetleri hakkında bilgili bir sahâbî olarak bilinmektedir. O, başkalarına özellikle de kendi tarafında olan kimselere hadisler hakkında sormuştur. Zira Kûfe yöneticisi Muġîre b. Şuʿbe'ye (ö. 603) Hz. Muhammed'den doğrudan duyduğu hadisleri yazıp göndermesini istemiştir. Muġîre de yardımcısı Varrâd'a dört tane hadisi yazdırıp göndermiştir.[183]

Abbott, Mu'âviye dönemindeki hadis çalışmalarını değerlendirirken bu dönemdeki hadis âlimlerinin hadisleri öğrencilerine aktarmak gibi bir amaçlarının olmadığını ama Hicrî birinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren öğrencilere aktarılan rivâyetlerin sayıca arttığını gözlemler. Abbott bu dönemdeki vâiz ve kıssa anlatıcıların rivâyetlerin aktarımında ne denli önemli bir role sahip olduğuna dikkat çeker. Vâizler kıyamet gününe ve ahlakî öğelere önem vererek vaazlarını aktarırken, kıssa anlatıcıları sadece bunlarla kalmayıp Kur'ân'da, İncil'de ve hatta diğer kültürlerden aktarılagelen hikâyeleri anlatmaktan kaçınmazlar.[184] Mu'aviye b. Ebî Sufyân, Suriye'nin yöneticisi iken bu kişilere devlet kademesinde resmî bir pozisyon verir. Bid'at olur korkusundan

[181] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri - I*, s. 28.
[182] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri - II*, s. 18.
[183] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri - II*, s. 19. Bu rivâyetlerde bahsedilen konularda namaz, haram olan şeyler, kız çocuklarının öldürülmesi, israf ve dedikodu bahsedilmektedir.
[184] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri - II*, s. 15.

uzak bir şekilde halîfe Mervân (ö. 65/685) da onların bu pozisyonunu onaylar ve onları mescitlerde hizmet etmek üzere kıssacı ve vâiz olarak atar.[185] Abbott, burada vâiz ve *ḳuṣṣâṣ*'ın önemini şu şekilde açıklar; "Onlar dünya ve ahiret kavramını popüler hale getirmiştir. Kıssacıların anlattığı bu hikâyeler kendi ellerinde yazılı bir şekilde bulunmaktaydı. Bu durum akışkan bir yapıya sahip olan hadis rivâyet sistemine de zamanla yansımıştır. Metin ve isnâd yönünden çok da sağlam olmayan bu rivâyetler hadis âlimleri tarafından kullanıldı. Bu durum Hicrî ikinci yüzyılda hadis kritikçileri tarafından fark edildi. Bu tür rivâyetlerin faydalı amacı ve neye hizmet ettiğini göz önünde bulunduran hadis âlimleri, çoğu zaman isnâddaki kusurları görmezden geldi." [186] Abbott'un burada kast ettiği şey kıssa anlatıcıların *terğîb ve terhîb* (ödül/ceza) içerikli dînî hikâyeleri toplum arasında yaymalarıdır. Bilindiği üzere klasik hadis külliyatlarında isnâdı güvenilir olmayan bu tarz hadisler mevcuttur. Abbott, bu malzemenin ilk yayıldığı dönemde hadisçiler tarafından kullanılmadığını söyler. Ancak, bu kıssacılar arasından hadis ilmine yönelen bazı kimselerin hadisleri de kaydetmesi üzerine bu hikâyelerin bir şekilde hadisçilerin dikkatini çektiğini söyler.[187]

Mu'âviye gibi Mervân b. el-Ḥakem'in de halîfe olmadan hemen önce hadisleri yazmaya yönelik bir ilgisi oluşmuştur. Mu'âviye gibi o da Zeyd b. Sabît'in yazmaya yönelik tepkisiyle karşılaşmıştı. Bu tepkiyi aşabilmek ve Zeyd b. Sabît'den veya Ebû Ḥureyre'den rivâyet alıp yazabilmek adına hileli bir yola bile başvurmuştur. Mervân, yardımcısı Ebû Za'za'a'yı perdenin arkasına sakladı ve Ebû Ḥureyre'den rivâyette bulunmasını istedi. Yardımcısı o gün birçok rivâyeti yazılı bir şekilde kaydettiğini söyler hatta bir yıl sonra başka bir mecliste Ebû Ḥureyre'yi test ettiğini ve hafızasının hala mükemmel olduğunu kaydeder.[188]

Mervân'ın iki oğlu Abdül'azîz (Mısır'ın yöneticisi, ö. 86/705) ve Abdülmelîk (halîfe, ö. 86/705) dînî literatürün gelişmesinde büyük rol oynadılar. Abdülaziz'in hadis ilmine olan ilgisi olabildiğince doğrudan ve kişisel olmuştur; öyle ki hadisçi olarak anılmaktadır. Hadislerin toplanması ve kaydedilmesine olan ilgisi arttıkça bu alanda çok bilgili olan Kesîr b. Merrah'ı görevlendirir. Onun büyük sahabelerle görüşmesini ve

[185] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri - II*, s. 15.
[186] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri - II*, s. 15.
[187] Abbott, Studies in Arabic Literary Papyri - II, s. 15.
[188] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri - II*, s. 20.

rivâyetlerini kaydetmesini ister. Ancak bu görevlendirmenin devam edip etmediği meçhuldür. Büyük bir ihtimalle de Abdülaziz'in vefatından dolayı devam etmemiştir.[189]

Abdülmelîk'in ise siyasî ve kültürel alanlara olan eğilimi erken yaşlarda başlamıştır. Mu'âviye tarafından öncesinde Zeyd b. Ṡâbît'in başkanlık yaptığı yönetim divânına başkan olarak atanmıştır. Abdülmelîk, kendisini Kur'ân, hadis ve fıkıh alanlarına adamıştır.[190] Böyle olsa bile Abdülmelîk'in hadis alanına olan katkısı kardeşininki kadar olamamıştır. Kendisinin bazı rivâyetler aktarmış olmasına rağmen hadisçiler arasında anılmaması bunu göstermektedir.[191]

Halîfe l. Velîd ve Halîfe Süleymân'dan sonra halîfe olan Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720) de babası Süleymân gibi hadisçiler arasında zikredilir. I. Velîd onu Mekke ve Medîne'ye yönetici olarak atayıncaya kadar "hadis" onun için çok özel bir çalışma alanı olmuştur. Mekke ve Medîne'ye hacc için gelen âlimlerle tanışma ve ilimler hakkında konuşma fırsatı elde etmiştir. Hadis ilmine olan ilgisi onu Medîne'deki en ünlü on âlim veya en ünlü yedi âlim içerisinde anılacak kadar yoğundur. I. Velîd, Ömer'i devlet başkanı olması için çağırdığında Ömer'in yerine Ebû Bekir b. Muhammed b. ʿAmr b. Hazm el-Enṣârî'yi görevlendirdi. Ebû Bekr ile olan bu uzun diyalog ve birlikteliği, onun âlimlerle birlikte yaptığı ders halkalarından kazanmış olduğu bilgiler, onun halîfe olmasının temelini atmasının yanısıra hadislerin toplanması ve yazılması gibi büyük ve sistemli bir projenin başlatılmasının da alt yapısını oluşturmuştur.[192] II. Ömer, halîfeliği ve yöneticiliği boyunca devlet işlerinde âlimlerle istişare etmiştir. Bu istişareler bir dikte veya dayatma gibi olmamış karşılıklı bilgi alışverişinin olduğu, iki taraf için de bereketli bir ortama dönüşmüştür. II. Ömer, ʿUrve (ö. 94/713), Ẓuhrî (ö. 124/ 742) ve Ebû Bekr b. Muhammed b. ʿAmr b. Hazm (ö. 120/747) birbirlerinden hadisler rivâyet etmiştir. Diğer âlimler II. Ömer'in sadece halîfe sıfatına değil, onun âlim, râvi olma sıfatına da saygı duymuştur. Bu bilgi alışverişin Ömer b. Abdül'azîz için ne kadar değerli olduğunu şu

189 Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri - II*, s. 20.
190 Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri - II*, s. 20.
191 Abbott, Studies in Arabic Literary *Papyri - II*, s. 21.
192 Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri - II*, s. 23.

sözü göstermektedir : "'Ubeydullah b. Mesʿûd ile yapacağım bir meclis her şeyden daha değerlidir." [193]

Hayatta kalan son ṣahâbînin ve en yaşlı ṭâbi'înin ellerinde bulunan, içerisinde Hz. Muhammed'in emirlerinin ve ilk halîfelerin talimat ve uygulamalarını içeren el yazmalarını toplama ve kaydetme düşüncesi ile II. Ömer hadislerin yazılmasıyla ilgili projeyi başlatmış oldu. Bu hararetli çalışmalar yaşlı ve tecrübeli âlimlerin ilimlerini aktarabilmesi ve genç öğrencilerin özellikle Kur'ân ve hadis ile daha iyi meşgul olabilecekleri ortamlar hazırlamak amacıyla sürdürüldü. [194] Ömer b. Abdül'azîz, hadislerin toplaması üzerine bir komisyon kurdurttu. Başında da Ẓuhrî ve Ebû Bekr b. Muhammed b. 'Amr b. Ḥazm'ın görev yaptığı bu komisyonun kurulma tarihi II. Ömer'in kendi halîfeliği döneminde olmuştur. Bu iki isim ilimler sahasında özel yeteneklere sahip oldukları için bu göreve getirilmiştir. [195] Nitekim ikisi de ilmî kimliğiyle zaten tanınıyordu. Ẓuhrî, İbn Hazm'a kıyasla daha ilmî bir tutum sergilemiştir. Bunun yanısıra İbn Ḥazm politik kimliği gereğince sünnet ve hadise teorikden ziyade pratik manada daha çok hâkim olmuştur. Bu da aslında II. Ömer'in hadis ve sünnete hem teorik hem de pratik yönden yaklaştığını gösterir.[196]

II. Ömer'in hadislerin toplanıp yazılmasıyla ilgili verdiği meşhur emir üzerinde de tartışan Abbott, bu rivâyetin sahihliği üzerinde bazı batılı yazarların şüphelerinin olduğuna dikkat çeker. Oryantalistlerin bu rivâyete şüpheli yaklaşmalarının sebebine rivâyetin bir tek Şeybânî'den rivâyet edilen *Muvattâ*'da geçiyor olmasını gösterir. Ancak Abbott bu şüphelerin yersiz olduğunu söyleyerek, bunu kaynaklar ve isnâd açısından detaylı bir şekilde inceleyerek ortaya koymaya çalışır. [197] Bu rivâyetin otantikliğinin yanısıra rivâyetin nasıl anlaşılması gerektiği ile alakalı bazı sorunların olduğuna değinen Abbott, rivâyette geçen bazı kelimelerin anlam analizlerini şu şekilde yapar: ilk olarak o, "sünnet" kelimesinin sadece Peygamber'in muamelâtı olarak değil, en azından Halîfe Ebû Bekr ve Ömer'in ve devletin başındaki önemli adamların tavırları olarak anlaşılması gerektiğini söyler. İkinci olarak, "*sünen*" kelimesinin genel manada değil de sadece yönetimsel ve hukuk ile alakalı faaliyetlere indirgenmesi gerektiğini söyler. İbn İshâk'ta

[193] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri - II,* s. 24.
[194] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri - II,* s. 24.
[195] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri - II,* s. 25.
[196] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri - II,* s. 26.
[197] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri - II"* s. 26.

geçen bir bilgiye referansta bulunan Abbott, sünenin zekât, sadaka, diyet, ferâiz ve sünnet gibi konulardan oluştuğunu aktarır.[198] Özet olarak söylenecek olursa, Abbott'a göre, II. Ömer'in amacı bütün sünnet ve hadisleri kaydetmek değildi; o, sadece kan parası, miras, sadaka, zekât, vergiler gibi toplumun ekonomik hayatı ile alakalı sünnetleri kaydetmeyi hedefledi. Abbott, II. Ömer'in bunu yapmadaki amacının ülkenin kuzeyinden güneyine bütün şehirlerde mâlî uygulamalarda aynı hükmün yürürlüğe girmesini sağlamak olduğunu söyler.[199]

Son olarak, verilen tüm örnekler ışığında İslâm'ın erken dönemlerinde Arapların, edebi faaliyetler açısından çok geri olduğunu söylemek ve onların ilmi çalışmalar yapabilmek için çok meşgul olduklarını söylemek Abbott'a göre bir varsayımdan ibarettir. Ona göre günümüz modern standartları ışığında Emevî döneminin katlanarak çoğalmış kültürel başarısı, onların yapmış olduğu fetihler kadar başarılıdır.[200]

2.4. Yazılı Rivâyetin Devamlılığı

Nabia Abbott, İslam'ın erken dönemlerine dair elde ettiği el yazmalarından yola çıkarak İslâm dünyasında kesintisiz bir hadis yazım faaliyetinin varlığından bahseder. Diğer batılı araştırmacıların aksine o, hadislerin yazıyla aktarılmasını hadislerin sıhhatine dair bir delil olarak görür. Çünkü ona göre hadislerin sözlü aktarımı erken dönemlerde daha meşhur ve tercih edilen bir uygulama olsa da yazılı rivâyetin varlığı az da olsa en baştan itibaren var olmuştur.

Abbott, hadislerin yazımı konusunda, Ẓuhrî'nin o dönemde gerçekleşen ilmi faaliyetlerde oynadığı aktif role değinir ve bu hususu eserinin birçok yerinde vurgulayarak dile getirir. Abbott'a göre Ẓuhrî, hem kendisi için hem de dönemin halîfeleri için hadisleri kaydetmiş ve öğrencilerini de bunu yapmaya teşvik etmiştir.

[198] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri - II,* s. 27. (s. 961'den naklen) İbn İshâḳ, *Sîre,* C.1; (s.70'den Naklen) *Fütûḥu'l-Buldân*.
[199] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri - II,* s. 32.
[200] Abbott, *Studies in Arabic Litarary Papyri-I,* s. 30.

Erken zamanlardan itibaren Arap ve mevâlîler arasındaki milli üstünlük tartışması bu dönemde ilimler açısından da olmuştur. Ẓuhrî, bu dönemde mevâlî olan ama alanında iyi birer âlim olan 'Arec, Nâfi'(ö. 735), Makhûl eş-Şâmî (ö. 731) gibi isimlerden hadisler nakletmiştir. Abbott, mevâlîlerin özellikle de Fars kökenli olanların hafıza ve ezber noktasında Araplar kadar güçlü ve bununla gurur duyacak özellikte olmadıklarını söyler. Onların gururlanmalarına sebep olan şeyin önceki âlimlerin emeğiyle ortaya çıkmış hadis koleksiyonlarının kopyalarını ellerinde bulunduruyor olmalarıdır.[201] Yine rivâyetten ziyade aklı ön plana alan ehl-i reyin çoğu temsilcisi bu Fars kökenli âlimlerden oluşuyordu. Bu iki durum Ẓuhrî'yi daha çok yazmaya iten faktörler olarak karşımıza çıkarmaktadır.[202] Yazım metotlarını kullanan ve yaygınlaştıran Ẓuhrî ve öğrencileri zamanla *Ashâb el-Kütüb* diye anılmaya başlandı. Abbott'a göre kullanılan bu metotların en yaygın olanları *'arḍ, icâze, mukâtebe ve münâvele*dir.[203] İkinci yüzyılın çeyreğinden itibaren sadece hadis ilmi değil; tarih, fıkıh, tefsir gibi ilim dallarının temelleri oluştu ve yazıya aktarıldı. Nitekim bu dönem, el yazması çağı olarak bilindi.[204]

2.4.1. Aile İsnâdları

Oryantalistler, Hadis Usûlü ve Hadis Tarihi alanlarında yaptıkları çalışmalar çerçevesinde, klasik usül ve tarih kitaplarında yer almayan bazı kavramlara ve araştırma tekniklerine kapı aralamışlardır. Buna göre İslâmî kaynaklarda geçmeyen ve oryantalistler tarafından yeni bir yorumla ortaya konan konu 'aile isnâdları'dır. Buna göre aile isnâdı kavramı "*efendiden kölesine nakledilenler dâhil olmak üzere aile üyeleri arasında nakledilen hadislerin isnâdları*" biçiminde bir tanıma sahiptir.[205] Bu tanımı ilk yapan ve kullanan kişi Schacht olmuştur. Schacht'ın bu konuya dikkatleri çekmesinin ardından, hem çağdaşları hem de kendinden sonra gelen Batılı araştırmacılar konuyla yakından alâkadar olmuştur.

[201] Hâkîm el-Neysabûrî, *Kitab'ul Ma'rifâtu'l 'ulûm el-Hadiṡ*, Kâhire: 1937, s. 164.
[202] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri- II*, s. 35.
[203] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri- II*, s. 35. Benzer değerlendirme için bkz. "Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, Ankara: OttoYayınları, 1956, 3. Baskı, s. 37 ".
[204] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri- II*, s. 35.
[205] Fatma Kızıl, Kitap Tanıtımı: *"Hadis Rivâyetinde Aile İsnatları",* Bekir Kuzudişli, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, S.5, s. 195.

Aile isnâdları (*familiy isnâds*) konusunda Schacht, "*aile isnâdlarının bir sahihlik göstergesi olmadığını bilakis hadise sağlamlık izlenimi vermek için kullanılan bir araç olduğunu"* ifade eden bir söyleme sahiptir.[206] Görüldüğü üzere, Schacht, aile isnâdları konusu üzerinde oldukça şüpheli bir yaklaşım sergilemiştir. O, bu tez üzerinde oldukça çalışmış ve bu konuyla bağlantılı olarak başka terimler de oluşturmuştur. (Bu terimler son bölümde bahsedilecektir.)

Abbott da aile isnâdları ile ilgilenen Batılı araştırmacılardandır. Onun tanımına göre aile isnâdı bir rivâyetin, oğul, torun veya yeğen gibi kan ve süt bağı ile akrabalığı bulunan kimselere ilaveten aileye mensup olan kölelerin en az üç nesil arka arkaya birbirlerinden hadis rivâyet etmesi ile oluşmuştur.[207] Buna ilaveten, Abbott, bu sistemin oryantalistlerin tahminlerinin aksine daha erken dönemlerde ortaya çıktığını söyler. Aile isnâdlarının güvenilirliği konusunda Shcahct'ın ve genel olarak oryantalistlerin şüpheli yaklaştığını bildiren Abbott, büyük ölçekte böyle olumsuz bir kıyaslamanın yapılmasının doğru olmadığını belirterek, az sayıdaki şüpheli aile isnâdları yüzünden çok sayıdaki güvenilir aile isnâdının gözden çıkarılmasını uygun bulmaz.[208]

Enes b. Mâlik, Zeyd b. Ṡâbît, İbn Ömer, Abdullah 'Amr b. 'Âṡ , 'Urve b. Zubeyr gibi sahabelerden gelen aile isnâdlarının Müslüman âlimler arasında çok muteber olduğunu söyleyen Abbott, Zeyd b. Ṡâbît ve İbn Ömer hariç ismi geçen diğer sahabelerin en baştan itibaren hadislerin yazımını desteklediğini söyler. Hatta Zeyd b. Ṡâbît ve İbn Ömer'in kendi torunlarına hadis rivâyet edebilcek kadar yaşadıklarını da ekler.[209]

O, SALP 2'de incelediği papirüslerde Sâ'd bin İbrahîm (ö. 183/799), Tâvûs bin Kaysân (ö. 107/725), Humeyd el-Tevîl gibi hadisçilerin aile isnâdlarının olduğunu fark etmiştir. Bu şekilde ismi geçen aile isnâdlarında genel olarak rivâyet şekli babadan oğula

[206] Kızıl, *"Hadis Rivâyetinde Aile İsnatları",* s. 195
[207] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri- II,* s. 36.
[208] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri- II,* s. 36.
[209] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri- II,* s. 36.

rivâyet, ya da kişinin ölmeden önce vasiyet etmesi (yazılı bir şekilde), ya da kişi öldükten sonra eşyalarının arasında yazılı hadis metinlerini bulması (vicâde) şeklinde olmuştur.[210]

Abbott, aile isnâdları ve süregelen yazılı rivâyet arasında erken ve direkt bir bağlantı kurar. Abbott, bu bağlantının temelini aile boyu rivâyet eden râvîlerin ellerinde bulundurdukları el yazmalarını muhafaza etmeleri ve nesilden nesile aktarmalarında görür.[211] Abbot, bu hususta Enes b. Mâlik ve Abdullah b. 'Amr b. el-Âṣ'ın tarihi kayıtlarda geçtiğini ifade eder. Abbott, Enes'in ailesinde Enes tarafından elde edilen dokümanları koruyan yazıcıların olduğunu söyler. Enes'in kendisinin de hadisleri yazıyor olması ve ailesine hadisleri yazıya geçirmeleri yönündeki tavsiyeleri de buna bir delil olabilir. Abbott, Abdullah b. 'Amr b. el-Âṣ'ın ilk baştan itibaren hadisi ve sünneti yazdığını söyler. Onun aile isnâdında dört nesil boyunca hadisleri yazıya aktaran râvîler vardır.[212] 'Abdullah'ın ölümünden sonra 'Abdullah'ın kendi orijinal sahifesi ile başlayan bir takım el yazmaları bulunur (*vicâde*) ve daha sonra bu el yazmaları ailesinin kullanımına geçer. Sonuç olarak Abbott, bazı ailelere isnâd edilen aile isnâdlarının ve bu isnâdlarla nakledilen rivâyetlerin uydurma olduğunu söyleyen Schacht ve Juynboll gibi oryantalistlerin aksine, aile isnâdlarının tamamının uydurma olamayacağına inanır.[213] Ona göre aile isnâdları sayesinde hadislerin uydurulmasının önüne geçilmiş ve sözlü ve yazılı rivâyetin neredeyse eş zamanlı ilerlemesi sağlanmıştır.

2.4.2. İlim ve Öğrenim Yolculukları (Rıḥle)

Kelime anlamı yolculuk, seyahat manasına gelen *rıḥle* aslında Arapların bir bilgiyi elde etmek için kullandıkları bir yöntemdi.[214] İlk dönem Müslümanlar, Peygamberin hadislerini elde etmek amacıyla seyahatlere çıkmışlardır. Böylece "rıḥle",

[210] Abbott, vicâde koleksiyonlarının kullanılmaya başlanmasının Zuhrî ve Ömer b. Abdülaziz zamanında, aile isnâdlarının ortaya çıkışıyla paralel olduğunu söyler. s. 38-45. Rivâyetin yazılı aktarımı konusunda kullanılan terimler için M. Fuat Sezgin de benzer şeyleri söylemektedir, ayrıntılı bilgi için bkz. "*Buhari'nin Kaynakları*", s. 29."

[211] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri- II,* s. 37.

[212] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri- II,* s. 37. (s. 287'den naklen) Suleymân b. Dâvûd et-Tayâlisî, *"Musned"*, ed. Abû al-Hasan al Amruhî, Haydarâbad 1321/1903; Muhammed b. 'İsâ al-Tirmizî, *"Ṣaḥîḥ*", ve şerhi "*'Âridât al-aḥvaẕî*", İbn al-'Arabî el-Ma'ârifî, 13 cilt, Kâhire: 1350/1931-34.

[213] İbrahim Kutluay, "Çağdaş Oryantalistlerin İsnada Farklı Yaklaşımları Çerçevesinde Nabia Abbott", *YDÜ I. Uluslararası Hadis Sempozyumu*, 2012, s. 304-305.

[214] Houari Toueti, *Islam and Travel in the Middle Ages,* Chicago: The University of Chicago Press, 2010, s. 1.

Hicrî ilk iki asırda başlayarak ve üçüncü asırda yaygınlaşarak hadisleri elde etmek için başvurulan en meşhur öğrenme ve bilgi toplama yollarından biri olmuştur.[215] Bu yolculukların hadis ilminin gelişmesinde oldukça önemli katkıları olmuştur: İslâm dünyasında dağınık halde bulunan hadisler belli kimseler tarafından bir araya getirilmiş, coğrafyalar arası bir diyalog kurulması sağlanarak Müslümanların birbirleriyle kültürel manada alışveriş yapmasına olanak sağlamıştır. Hadis rivayetinin yanısıra diğer ilimlere dair bilgileri elde etmek ve yaymak için rıḥle orta çağ İslam ulemâasının en çok başvurduğu yol olmuştur.[216]Bu sayılan örnekler rıḥle yolculuklarının en temel ve en göze çarpan sonuçlarından sadece birkaçıdır.[217]

Abbott, aile isnâdlarının yanısıra ilim öğrenmek için çıkılan rıḥlelerin hadis ve diğer ilimlerin gelişmesindeki en etkili etmenlerden biri olduğunu vurgular. Rıḥlenin, İslâm öncesi ve İslâm sonrası durumuna detaylarıyla değinen Abbott, Hz. Muhammed'in ilim öğrenmeyle alakalı sözlerine yer vererek onun ilimlerin gelişmesindeki oynadığı role dikkat çeker. Ona göre rıḥle İslam öncesine dayanan bir pratikti.[218] İslâm âlimleri bir tek hadisi nakledebilmek için bir ay bazen bir aydan da fazla süren, şehirlerarası bazen ülkeler arası yolculuklar yapmışlardır. Hatta bu durum bazen bir hadisin bütün metinine ulaşmak için değil, hadisin içinde geçen bir kelimeyi doğrulatmak ya da hadisin senedinde bulunan bir kişiyi teyid etmek için olmuştur. Bunların yanısıra Abbott rıḥlenin, İslâm coğrafyasını birleştiren bir unsur olduğunu düşünür.[219] O, bu durumun özellikle Hicrî üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda etkisini gösterdiğini tesbit eder. Abbott, rıḥleler sayesinde el yazmalarının sayısında ciddi oranda artışlar olduğunu da ekler. Abbott, el yazmalarının varlığına delil olarak erken zaman diyebileceğimiz Hz. Ömer zamanında, Hz. Ömer'e getirilen bir Yahudi el yazmasını örnek göstererek tarihlendirir.[220] Buna ek olarak olarak Ebû Ḥureyre'nin rivâyetlerinin yazılı olduğu manuskriptlerin Irak'ta bulunan Muhammed b. Sîrîn'in (ö. 110/729) ailesine geçtiğini örnek olarak gösterir. O'nun sunduğu bir başka delil de Ma'mer b. Râşîd'in, Hemmâm b. Münebbih'ten rivâyet ettiği kopyasının kendisiyle birlikte Yemen'e gittiğini aktarır. Tûnuslu Ḫâlid b. Ebî 'İmrân'ın

[215] Houari Toueti, *Islam and Travel in the Middle Ages*, s. 20,21.
[216] İsmail E. Erünsal, *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphane*, s. 45.
[217] Detaylı bilgi için bkz. Habil Nazlıgül, "Sebep ve Sonuçlarıyla Hadis Yolculukları er-Rıḥle fî Talebi'l-Hadîs", *Hikmet Yurdu*, 2013, C: 6, Sayı: 11,s. 13-37.
[218] Leonard T. Librande, *Three Western Scholars and Islamic Tradition: Opinions on Its Early Development*, Yüksek Lisans Tezi, McGill Üniversitesi, 1972, s.99.
[219] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri- II*, s. 42.
[220] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri- II*, s. 42.

Medîneli âlimlerin rivâyetleri yazıyor olmasına karşı çıkmasından dolayı manüskriptlerini de alarak Kuzey Afrika'ya döndüğünü örnek olarak gösterir. Bunun gibi birçok örneğin Ẓuhrî öncesinde ve Ẓuhrî sonrasında görülen faaliyetler olduğunu dile getirir.[221] Sonuç olarak, ifade etmeye çalıştığımız üzere Abbott, rıḥlelerin erken İslami dönemde ilmi bir sirkülasyon sağladığını ve hadislerin yazılması meselesinde önemli bir rol üstlendiğini arz eder. O bu konuya dair kanaat ve düşüncelerini erken dönemde yazılmış olan İslami kaynaklara dayanarak tespit etmiştir.

2.4.3. Abbott'a Göre Hadislerin Yayılmasında Kütüphanelerin Rolü

Abbott'a göre Ẓuhrî ve sonrasında ilmin yayılmasında önemli rol oynayan *verrâk* ve kopyalama işini yapan kişilerin sayesinde âlimler ve onların öğrencileri kendilerine göre bir kitaplık da oluşturabilmişlerdir. Bu kitaplık ilk zamanlar için belki bizim tahmin ettiğimiz kadar büyük olmayabilir ancak zamanla birçok âlimin ve hadis talebesinin kendisine ait bir kitaplık oluşturduğu Abbott'un ortaya koyduğu tarihi bilgiler çerçevesinde görülebilir. Abbott'un bu konuyla alakalı ilgilendiği noktalar elbette bu tip kitaplıkların ya da kütüphanelerin ebatlarıyla ilgili olmamıştır. Abbott bundan daha ziyade bu kütüphanelerin Zuhrî'den Buḫâri'ye kadar ilmi manada ne tür bir rol oynadığı konusuna değinmeye çalışmıştır. Elde edilen verilere bakılacak olursa Zuhrî'den hemen önce ve Zuhrî'nin kendi döneminde bir hadisçinin "kütüphanesi" bir çanta içerisinde taşınacak boyuttaydı. Bu ebattaki bir kütüphane *kîs* ya da *carâb* diye isimlendirilmiştir. Ẓuhrî sonrası dönemde ise Ebû Kılâbe ve Ẓuhrî gibi öncü âlimlerin kütüphaneleri kutular, dosyalar ya da deve heybesiyle taşınacak boyuta ulaşmıştır. Bunun için *ṣandûk, kımaṭr, 'idl* ve *ḥıml* gibi terimler kullanılmıştır.

Abbott, hadis ravilerinin kitaplıkları konusunda en çok Zuhrî ve çağdaşlarının yaşadağı döneme odaklanmıştır. Zuhrî'nin genç çağdaşlarının kitaplıkları ile alakalı bütün referansları incelediğinde Zuhrî'nin geliştirmiş olduğu yazılı rivâyet aktarım metotlarını uygulayanların az olduğunu ancak yine bu kişilerin oldukça geniş kitaplıklara sahip olduklarını tespit ettiğini söyler.[222] Abbott, bu dönem hadis âlimlerinin sahip olduğu kitaplık ebatlarının artmasıyla alakalı birinci sebebin bu âlimlerin gençliklerini

[221] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri- II,* s. 43.
[222] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri- II,* s. 49.

ilim öğrenmek için vakfettiğidir. İkinci sebep ise yaptıkları bu yolculuklar esnasında topladıkları materyalin büyük bir kısmını yazmak ve kopyalamak için uğraşmışlardır. Bundan dolayı, tekrar bakıldığında Mekkeli İbn Cureyc (ö. 150/767) İbn Ömer'den Nâfî''ye rivâyet edilen bütün hadisleri içeren bir heybeye (*ḫurc*) sahipti. Yine Kûfeli Sufyân es-Sevrî (ö. 161/778), İbn Cureyc otoritesinde bir heybe dolusu el yazmasına sahipti. Bahsi geçen Sufyân'ın kitaplığı birbirinin üstüne istiflenmiş ve göğüs hizasına gelecek şekilde dokuz adet kitap sandığını dolduracak miktarda olduğunu söyler. Abbott, bu verilere bakarak en azından bazı el yazmalarının tamamının bu şekilde kopyalandığını söyler.[223] İbn Cüreyc, bu şekilde bütünü bozulmamış el yazmalarına sahip olan bir kişiydi. Bununla birlikte onun kitapları çok güvenilir olarak kabul görmekteydi. Öyle ki ondan daha genç olan çağdaşları, kendisinden hadis alacakları zaman sözlü rivâyeti tercih ederlerdi. Böylelikle onun bütün el yazmalarının bu şekilde kopyalanması kendi çağdaşlarının ve kendinden sonra gelen neslin koleksiyonlarının artmasında etkili olmuştur. Basralı Şu'be b. Ḥaccâc (ö. 160/776) da aynı şekilde bir el yazmasının tamamını kopyalayıp rivâyet edebilmek için uğraşan kişilerden biridir. Bir diğer örnek ise Evza'î'dir. Suriyeli Evza'î'nin (ö. 157/774) yazım- kopyalama işi için görevlendirdiği iki kâtibi vardı. Buna ilaveten, Evza'î'nin bir deprem sonrası çıkan yangında bütün kitaplarını kaybettiği, öğrencilerinden birinin bu kitapların tamamının düzeltilmiş şekliyle getirdiği de tarihi kayıtlarda geçmektedir.[224]

Abbott'a göre bu bahsi geçen kütüphanelerin ya da kitaplıkların genişlemesinde Hicrî ikinci yüzyıldan sonra hadislerin ikiye katlanması da etkili olmuştur. İlmin yayılmasıyla ilmin başkentleri olan Hicâz, Yemen, Sûriye ve Mısır yine önde gelen âlimler yetiştirse de Irak, Basra, Kûfe, Harran, Nişâbur, Buhâra, Belh, Horasan gibi coğrafyalardan çıkan âlimlerin sayısı bunu bastırmıştır. Bu arada genelde Hicâz özelde ise Medîne, Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) büyük çabasıyla Ehl-ü'l Ḥadis *(tradition of home)* ismini alarak meşhur olmuştur. Bu da aslında Mâlik b. Enes'in ve Yemenli 'Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın (ö. 211/826) önemli büyüklüklerdeki kütüphaneleri hakkında bilgi edinmemizi sağlar. Çünkü Mâlik'in Zuhrî'den rivâyet ettiği yedi adet kitap dolusu el yazmasına sahipti ve İbn Ömer'den sayıca oldukça fazla rivâyete sahipti.

[223] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri -II*, s. 5.
[224] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri- II*, s. 50.

Mâlik'in önde gelen öğrencilerinden Mısırlı 'Abdurrahmân el-Ḳâsım'ın, Mâlik'in fıkhî sorulara verdiği cevaplarla alakalı üç yüz cilde yakın bir materyale sahip olduğu sanılmaktadır. Yine 'Abdürrezzâk'ın kütüphanesi Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) koleksiyonunu içermekteydi.

Bunlara ek olarak bazı hadisçiler herhangi bir duruma ait verilen bilginin ayrıntılı bir şekilde verilmesi gerektiğine inandılar. Örneğin; İbn Ḥanbel'in on iki buçuk heybe dolusu bir kitaplığı vardı. Yaḥyâ bin Ma'în (ö. 233/848) yüz on dört *ḳımatr*'a sahipti *(book case*). Her ne kadar Abbott, Ebû Hanîfe (ö. 150/ 767), Şeybânî (ö.189/805) ve İmâm Muhammed'in kütüphanelerinin ne ölçüde olduğunu ifade eden bir referans bulamadığını söyler. Ancak Abbott, Şafi'î'den yola çıkarak bir tahminde bulunulabileceğini ifade eder. Buna göre Şafi'î, Medîne'de iken Mâlik'ten aldığı rivâyetler oldukça fazla miktardaydı. Mısır'a gittiğinde de ulaşabildiği el yazmalarını büyük bir gayretle toplamaya devam etti. Buradan Irâk'a giderken Şeybânî'nin bir heybe dolusu el yazmasını kopyalamayı başardı.

Benzer şekilde Sûriye'nin önde gelen âlimlerinden İsmâ'îl b. Ayyâş (ö. 181/797), Horasan'ın önde gelen hocalarından İbn el-Mübârek (ö. 181/797) ömürlerini edebî-ilmî faaliyetlere adamıştır. Abbott, Hicrî ikinci yüzyıla gelindiğinde en geniş kütüphaneye sahip kişinin Vâkidî'nin (ö. 207/823) olduğunu söyler. Üçüncü yüzyıla gelindiğinde ise Müslim (ö. 261/875), Buḫarî (ö. 256/870), İbn Sa'd (ö. 230/845), Râzî (ö. 277/ 890) gibi isimlerin kütüphanecilik konusunda öne çıktıklarından bahseder.[225] Abbott, bu dönemde âlimlerin birbirlerine el yazmalarını ödünç verme noktasında cömert olduğunu söyler. Örneğin; Ḥafs b. Süleymân (ö. 180/796), Şu'be b. Ḥaccâc'ın kitabını ödünç almış; 'Abdurrahmân b. Mehdî (ö. 198/814) Süfyân es-Ṡevrî'nin kitaplarını; İbn Ḥanbel, İbn Sa'd'dan düzenli olarak Vâkidî'nin kitaplarını ödünç almıştır. Sonuç olarak önde gelen hadis âlimleri kendilerine ait el yazma kitaplarını bir başka âlime kopyalaması için vermiştir. Onlar, bu el yazmalarını öğrencilerine de vererek el yazmalarının kopyalanması ve düzenlenmesi için olanak sağlamışlardır.[226]

Özet olarak şu söylenebilir; Abbott'a göre âlimlerin sözlü rivâyete verdiği ekstra önem Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'in hadislerin yazılmaması gerektiğiyle alakalı sözlerine

[225] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri –II*, s. 51.
[226] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri -II*, s. 51.

dayanır. Abbott'a göre erken dönem İslâm tarihine bakıldığında buna benzer birkaç sebep daha hadislerin yazılı olduğu metinlerin yok edilmesinde etkili olmuştur. Ancak hiçbir sebep bahsedilen bu sebep kadar baskın olmamıştır. Sufyân es-Ṡevrî'nin kendi kitaplarını yaktığı, Ṭaberî'nin (ö. 310/923) *"İḫtilâf el–Fuḳahâ*"sının yakıldığı, Dâvûd et-Tâî ve (ö. 165/781) Bişr el-Ḥafî'nin (ö. 227/841) bazı kitaplarının yakılıp yok edilmesi kayıtlara geçmiştir.[227]

Emevî dönemindeki devlet kütüphanelerinin ve o dönemin âlimlerinin kitaplıklarının artmasıyla hem özelde hem de kamusal alanda kitap ticareti artmıştır. En erken kitap ticareti gayrimüslimler tarafından yapılıyor olsa da bu ne kendi aralarında ne de Arap-Müslümanlar arasında gerçekleşen kitap ticaretine engel olmaktaydı. İlî faaliyetlerin artması sonucu kitaplara ihtiyaç zaman içerisinde büyük bir pazarın kurulmasına imkân tanımıştır. Bu endüstri "*virâka*" ve "*verrâk*" diye tanımlanan, basım-kopyalama işinde profesyonellik kazanmış kişiler tarafından idâme ettirilmeye başlamıştır. İbn İshâk işte böyle bir dükkânda, Emevîlerin son on yıllarında Medîne'de kalarak, yazılı kaynaklardan yararlanmak istemiştir. Onun çağdaşı Şu'ayb b. Dînâr (ö. 162/729), Ẓuhrî'den binlerce rivâyeti dikkatli bir şekilde yazmış ve bu el yazmalarını kendi öğrencilerine aktarmıştır. Zuhrî ve Hişâm b. 'Urve b. el-Zubeyr, bu basit münâveleyi ki bu sadece kişiye ait materyalleri değil başkalarından elde etiği materyalleri de kapsar, sözlü rivâyet olmadan yapmışlardır. Çağdaşı Medîneli fakih ve tâbi'în Mâlik b. Enes, babasının tavsiyesi üzerine ilmi yazılı şekilde almış ve aktarmıştır.[228]

2.4.4. Abbott'a Göre Yazılı Rivâyet Konusunda İmlâ Meclislerinin Rolü Ve Kullanılan Bazı Materyaller

Abbott, kitabında incelemiş olduğu papirüslerin ortak özelliği olarak bunların bir kısmının rıḥle yolculukları esnasında kayda geçirilen el yazmaları olduğunu tespit eder. Abbott, özellikle Ẓuhrî sonrasında rivâyet edilen hadislerin isnâd ve metin açısından tam şekliyle rivâyet edildiğini ve bu yüzden de büyük manuskript koleksiyonlarının ortaya çıktığını söyler.[229] Abbott burada, hadis naklederken hadis yazım tarihine dair önemli

[227] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri- II,* s. 62.
[228] Abbott, *Studies in Arabic Litarary Papyri-I,* s. 24-25.
[229] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri- II,* s. 45.

bilgiler verir. Hadis rivâyetine dolaylı olarak katılan ama bir o kadar da önemli olan bazı figürlerden bahseder. Bu figürlerin başında v*errâkûn* dediği bir grup vardır. Abbott, o dönemde aile isnâdlarının ve rıḥlelerin hadislerin rivâyetinde doğrudan etkisinin olduğunu ifade ettiğini belirtmiştik. Bu sebeplerin yanında hadis râvîleri tarafından rivâyet edilmeyen bazı hadis ve haberlerin genellikle "*verrâk"* yani kırtasiye ve kopyalama işiyle meşgul olan kimseler tarafından bazen dolaylı denilebilecek bir şekilde rivâyet edildiği yönünde bir çıkarımda bulunur. Verrâk kitap istinsah eden ve yazı malzemeleri satan kişi manasına gelir. Bu kavram günümüz yayınevlerine ya da matbaalara benzetilebilir. Bu gruptan özellikle Hicrî birinci yüzyılda yaşayanların, ya hadisçi olduğunu ya da hadisçiler ile yakın ilişkiler içerisinde olan kişiler olduğu bilgisini sunar.[230] Hicrî birinci asırda bazı verrâkların ulema arasından çıkması bu yüzden normaldir.[231] Verrâklar bir eserin telif sürecindeki imla, semâ' , kıraat ve icazet gibi önemli safhaları gerçekleştirmşlerdir. Bundan ötürü ilk asırlarda telif edilmiş eserlerin isnâdında ve hadis isnâdlarında birçok verrâkın adına rastlamak mümkündür.[232] Sam'ânî'nin verrâk tanımına yer veren Abbott verrâk kelimesinin Kur'ânı, sünneti ve ilimleri yazan ayrıca kâğıt satan kişi manasına geldiğini aktarır.[233] Abbott, bu iş ile uğraşan bir hadisçi olarak Mâlik b.Enes'i gösterir. Onun, bu ticareti Basra'da devam ettirdiğini ve kendisinin bir ilk olarak hem hadisçi hem de verrâk olduğunu söyler. İslâmın ilk iki yılında özellikle Kur'ân ve hadisleri kopyalayan verrâkûn, İslâm ile birlikte Abbasîler döneminde özellikli bir yere sahip olmuştur. Hicrî dördüncü yüzyıla gelindiğinde ise verrâkûn, tefsîr, tarih, dil hatta şiir kopyalama faaliyetlerinde bulunmuştur.[234]

Abbott, hadislerin rivâyeti meselesinde verrâkûnun haricinde müstemlî kavramından bahseder. Müstemlî imlâ meclisine katılan ve rivâyet edilen metni imlâ eden kişi demektir. Müstemlî, sonradan bir meslek grubunun adı olmuştur. Bu meslek grubu ya imlâ meclislerinde okunan ve anlatılan bilgileri mecliste bulunanlara duyurma işini yapar ya da bir âlimin yardımıcısı olarak çalışır ve o âlimin imlâ ettiği eserleri yazarlar.[235] Buna göre, İslâm geldikten sonraki dönemde özellikle dînî ilimleri öğrenmek ücretsizdi.

[230] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri -II,* s. 46.
[231] İsmail E. Erünsal, *Orta Çağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphane,* s. 438.
[232] İsmail E. Erünsal, *Orta Çağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphane,* s. 438.
[233] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri -II,* s. 47. (s. 304'den naklen) es-Sem'ânî, "*Edebu'l- İmlâ ve'l İstimlâ*", Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1981.
[234] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri -II,* s. 47.
[235] İsmail E. Erünsal, *Orta Çağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphane,* s. 488.

Bir âlimin ders verdiği yer genellikle halka açık bir meclis ya da devletin tahsis ettiği bir mekân olmaktaydı. Sahâbe ve tâbi'în zamanında bu katılım onlarla en fazla yüzlerle ifade edildiği gibi dersi veren kişiyle bir görüşme sağlanması hala mümkündü. Hicrî ikinci ve üçüncü yüzyıllara gelindiğinde ise bu rakam on binler hatta yüz binlerle ifade edilmiştir. Bu kalabalığın dersi veren âlim ile kişisel bir bağlantı kurması neredeyse imkânsızdır. Âlimlerin kendi yetenekli öğrencilerini yetiştirmesi ve onların da kendi aralarında ders halkaları kurmaları bu kişisel görüşmeyi mümkün kılmaz çünkü katılımcı sayısı fazladır. İşte bu noktada âlimin söylediklerini büyük kalabalığa iletmesi için bir görev tahsîs edilmiştir, bu kişiye müstemlî yani imlâ yaptıran kişi denilmektedir. Bu kişinin gür bir sese ve genel anlamda hadis bilgisine sahip olması gerekir. Ancak kişinin sesi ne kadar güçlü olursa olsun meclisteki bütün insanlara sesini duyuramayacak kadar yoğun ve kalabalık ders halkaları kurulmuştur. Bu durumda da Abbott'un *publishers* kavramıyla ifade ettiği "yayımcılar" karşımıza çıkar. Bunlar ilk imlâcının dikte ettirdiğini anında yazan ve satılmak üzere kitap raflarına koyan kişilerdir.[236]

Abbott yazılı rivâyet ile alakalı bazı kavramları, incelediği papirüs belgeleri ve İslami kaynaklar bağlamında tespit etmeye ve bunların birbirleriyle olan bağlantılarını bulmaya çalışır. Bunu yaparken öncelikle bazı anahtar kelimeleri tespit eder, bu anahtar kelimeleri tarihî kontekst içinde dilsel özelliklerine dikkat ederek tanımlamaya çalışır. Değerlendirdiği bu kavramların başında "*ṣaḥîfe*" gelmektedir. Sözlükteki karşılığı "sayfa" (yazı malzemesi) olan *ṣaḥîfe* ilk olarak Kur'ân'ın yazılı olduğu belgeler manasını taşımıştır. Örneğin; Kur'ân *ṣaḥîfe* leri konusunda Hz. Ebû Bekr'in ṣaḥîfesinin dokuz sureyi içerdiğini, Hz. Fâtıma'nın ṣaḥîfesinin yirminci sûreyi ve buna ek olarak Kur'ân'dan on dört sayfayı kapsadığını ekler. Ancak Abbott, ṣaḥîfenin bu tanımına ek olarak İslâmî kaynaklarda başka kullanımlarının olduğunu bulmuştur. Genel kabul edilen tanıma göre *ṣaḥîfe* ezber yaparken hatırlamak amacıyla bakılan not kâğıtlarıdır. Bu not kâğıtları sadece bir sayfayı değil birden fazla kâğıdın bir araya getirilmiş şeklidir. Abbott'a göre ṣaḥîfe/ṣuḥûf erken dönemde yazılı rivâyetin varlığına ait önemli delillerden biri olmasına rağmen diğer araştırmacılar bunu sadece sözlü rivâyete indirgemiştir. Çünkü ṣaḥîfe ya da ṣuḥûf sadece ezberlemeye yardımcı notlar ya da küçük el kitapçığı şeklinde algılanmıştır. Abbott'a göre bu kabul, kitap büyüklüğündeki koleksiyonların varlığını ihmâl etmeye sebep olmuştur. Abbott, bu düşüncenin İslâm'ın erken

[236] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri -II*, s. 48.

dönemlerinde çok kısa bir süre zarfı için doğru olabileceğini söyler, ancak birinci yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde bu kavramın farklı bir anlama evrildiğini iddia eder. Abbott, bu konuya dair Ḥumeyd b. Ta'vîl'in (ö. 143/760), Ḥaṣan el-Baṣrî'nin (ö. 110/728) kitaplarını ödünç aldığını ve bu kitapları kopyalamasını kanıt olarak gösterir. Kopyalanan bu kitapların boyutunun rulo şeklinde olduğunu, altı inç ebadında oldukça kalın olduğunu ifade eder ki bu ebat Ẓuhrî'nin koleksiyonlarının da boyutudur.[237] Diğer bir örnek olarak Sâ'îd b. Cubeyr'in *Tefsîr* kitabının Zuhrî'ye ait üç yüz rivâyeti içerdiği ve bu kitabın o dönemde *ṣaḥîfe* olarak anıldığını söyler.[238] 'Abdullah b. 'Amr b. el-Âs'ın ṣaḥîfesine Hz. Muhammed'den duyduğu yüze kadar hadisi yazdığı bilgisi kaynaklarda geçmektedir.[239] Ḫâlîd b. Ma'dân, Ḫâlîd b. Ebî 'İmrân el-Tunîsî, Vehb b. Münebbih ve Zuhrî'nin kendi dönemlerinde ṣaḥîfe koleksiyonlarına sahip önde gelen âlimler olduğunu SALP 2'de incelediği 6 no'lu papirüsten öğrenir. Sonuç itibarıyla Abbott, genel kabulün aksine örnekleri de göstererek ṣaḥîfenin basit bir ezber kâğıdı olmadığını, bunun kalıcı ve oldukça büyük çapta yazılı bir malzemeyi barındırdığı şeklinde anlaşılması gerektiği kanaatindedir.[240]

Abbott, tıpkı ṣaḥîfe gibi yazılı malzemeye delâlet edecek kavramlar arasında "*cema'a*" kavramını zikreder. Ona göre bu kavram, İslâm'ın erken dönemlerindeki rivâyet aktarımlarında râvinin rivâyeti ezberlemesi ve onu yazıya geçirmesi manasına geldiğini söyler. Nitekim Abbott, "*icmâ*'" kelimesini bir râvîye ait hadis koleksiyonunun yazıya geçirilmesi şeklinde yorumlar. Bu kelimenin türevleri olan "*câmi', mecmû', mecmu'a*" gibi kelimelerin de yazılı koleksiyon manasına geldiğini ifade eder. Bahsedilen kelimeler birinci yüzyılda gelişigüzel kullanılmış olabilir ancak artan ilmî faaliyetler sonucu terimleşerek başta fıkıh ve hadis olmak üzere birçok ilim alanının konu başlığında kullanılmıştır.[241]

Diğer bir terim olan "*defter*", tıpkı *ṣaḥîfe* gibi boyutunda küçültülmeye gidilse de defter ya da kitapçık için kullanılan el yazması manasına gelir. Abbott, bu kelimeyi etimolojik olarak incelediğinde bu kelimenin aslında Farsça kökenli olduğunu ve

[237] Abbott, *Studies in Arabic LitararyPapyri-I,* s. 22.
[238] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri -II*, s. 58. (s. 87'den naklen) Ebû Bekr Aḥmed ibn 'Alî el-Ḫatîb el-Bağdâdî, *Tariḫu Bağdâd ev Medînetis'-selâm*, 14 Cilt, Kâhire 1931.
[239] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri -II*, s. 58. (s. 233'den naklen) 'İzeddîn Alî' b. Muhammed ibn el-Esîr, *Usd'ul-Ğâbe fî Ma'rifet'ül-Ṣaḥâbe*, 3 Cilt, Kâhire 1868-1870.
[240] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri -II,* s. 58.
[241] Abbott, *Studies in Arabic Litarary Papyri-I,* s. 21,22.

Farsça'dan Arapça'ya ilk tercüme edildiğinde doğru manada kullanıldığını tespit eder. Ancak bu mana uzun süre bu şekliyle kullanılmamıştır ve tıpkı kitâb terimi gibi İslâm'ın birinci ve ikinci yüzyılının olaylarına referans olacak tarihî ve literal kaynak alternatifi olmuştur. Aslında kitâb kelimesi herhangi bir yazılı eserin adı olabilmiştir. İki kelimeyi de anlayabilmek için kontekste bakmak gerekecektir. Bu kelimelerin çoğulu olan *kutüb* ve *defâtir* bir yazarın sadece el yazması koleksiyonuna (ki bu içerisinde defterleri, kitapçıkları ve kitap büyüklüğündeki çalışmaları içerir) işaret etmez aynı zamanda bu yazarın diğer yazarlardan elde ettiği, bazen hediye olarak bazen bizzat kendisinin kopyaladığı çalışmaları da içine alır. Şeybânî'nin *Kitâb es-Siyer el–Kebîr* isimli kitabını, Evza'î'ye ait altmışa yakın defteri kopyalama sûretiyle meydana getirmesi örneğinde olduğu gibi…[242]

İslâm'ın ilk yıllarında yazı faaliyetlerinin ne denli aktif bir şekilde Müslüman toplum içerisinde var oluğunu kanıtlarcasına özetleyen Abbott görüldüğü üzere pek çok noktaya farklı açılardan değinmiştir. O, yazım faaliyetlerinden tutun da yazı ile alakalı kullanılan birçok terimi bağlamından koparmadan açıklamaya çalışmıştır. İslam'ın ilk dönem ilmi faaliyetleri arasında matbaa görevi gören verrâklar, müstemlîler ve müstensihler rivayetlerin doğru bir şekilde aktarılmasında etkili olmuştur. Özellikle verrâklar, rivâyetlerin yazıya geçirilmesinde, çoğaltılmasında ve ticârî malzeme olarak sunulmasında etkin rol oynamıştır. Bu tür yazımsal gelişmeler sonucunda da yazı literatürü ve terminolojisi oluşmuştur.

2.5. Hadislerin Bekâsı Ve Güvenilirliği

Abbott, *'ilm el-ricâl* ile birlikte isnâdların en zayıftan en güvenilir olmak üzere sıralanmış olduğu düşünülse bile hadisçilerin ne kadar profesyonel olurlarsa olsunlar muazzam denilebilecek bir hadis kitlesiyle karşı karşıya geldiklerini söyler. O, bu konu hakkında İbrâḥîm en-Neḫa'î'nin (ö. 95/714) ortaya attığı sarrâf metaforunu kullanır. Bu metaforda sarrâf, sahte parayı gerçek paradan ayırt edebilen tecrübeli bir uzmandır. Bu noktada bir hadisçi, tıpkı sarrâf gibi uydurma olan hadisi gerçeğinden ayırt edebilen

[242] Abbott, *Studies in Arabic Litarary Papyri-I*, s. 23.

kişidir. Buna göre hadis âliminin hadis ile ilgili ciddi bir bilgi birikimi olmakla beraber bu ilme dair tecrübesi de göz ardı edilmemelidir.[243]

Abbott, hadisçilerin isnâd kadar metin tenkidine de önem verdiğini, ikisini de aynı ciddiyetle inceleyip eleştirdiklerini üstüne basarak söyler.[244] Her ne kadar ilk hadis kitapları râvînin biyografik bilgilerini ön plana çıkaran eserler şeklinde yazılmış olsa da bu zamanla değişmiş ve içerisinde yine râviye ait bilgiler olmak üzere isnâdların sınıflandırılması, hadis ile alakalı meseleler ve hadis rivâyet yöntemleri gibi konu başlıkları eklenmiştir.[245]

Abbott, İslâm âlimlerinin metinden ziyade isnâda önem verdikleri düşüncesinin düzeltilmesi gerektiğine inanır. O, metinin ne kadar önemli olduğunu Hz. Muhammed'in kendisine ait olmayan sözleri bilinçli ve iyi Müslümanların ayırt edebileceği rivâyetini zikrederek göstermeye çalışır. Abbott, ilk müslümanlar arasında isnâdın sorulmadığını belirterek Hz. Ömer'in kendi döneminde artan hadis rivâyetini sorgularken "Kim?" sorusuna değil "Ne?" sorusuna odaklandığını ifade eder. Yani, Hz. Ömer'e göre hadislerin içeriği onu kimin rivâyet ettiğinden daha önemli olmuştur. Abbott, Peygamber ve sahâbîler zamanında isnâd sorulmadığı konusuna vurgu yaparak, sonraki dönemlerde ortaya çıkan ilk fitneye kadar sahâbîlerin isnâd hakkında sormadıklarını söyler. Buna ilaveten, isnâdın sorulmasını farklı eyalet ve şehirlerdeki yoğunluğunun değiştiğinden bahseden Abbott, bu hususta Makhûl el- Şâmî'nin Iraklı hadisçilerin Sûriyeli hadisçilere nazaran isnâd sorma konusunda daha sıkı olduklarını keşfettiğini aktarır. Buna ilaveten Abbott, bazen hadis rivâyet ederken sadece metin rivâyetinin yeterli olduğunu isnâda ise gerek duyulduğunda başvurulduğunu ekler.[246]

Abbott, isnâdı cerh ve ta 'dil ederken kullanılan *ğarîb, mevzû, mu'allel, muṣaḥḥaf* gibi hadis terimlerin metin için de kullanılabildiğini hatta metin için *şâz, icmâlî, mu'allel* vb. husûsî terimlerin oluşturulduğunu söyler. Müslüman hadisçilerin sadece isnâda odaklanmadıklarını onların yazmış oldukları eserlerin içeriğinden anlayabiliriz. Hadis âlimleri helâl ve haramlarla ilgili bir hadisin isnâdında zayıflık varsa bu hadisi kabul

[243] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri- II,* s. 74.
[244] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri -II,* s. 74.
[245] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri -II,* s. 75.
[246] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri -II,* s. 75.

etmezler. Buna ilaveten, partizan, ırkçı, politik düşünceleri içeren rivâyetlere şüpheci bir gözle bakarlar. Menâkıp, fedâil, edeb, fiten ve melâhim bu konuların başlıklarındandır. Öbür yandan takvâ, zühd, Kıyâmet günü gibi konuları içeren hadislerin isnâdı zayıf olsa dahî toplumun dînî duygularını arttıracağı düşüncesinden dolayı kabul edilmiştir ya da kabul edilmesinde bir beis görülmemiştir.

Son olarak Abbott, Ẓuhrî ve çağdaşlarının, Hz. Muhammed'in söz ve fiilerine ek olarak ṣaḥâbe ve ṭâbi'înin söz ve fillerini bazı eklenti ve yanlışlıklarla birlikte mirâs aldığını söyler. Bu büyük rivâyet materyalinin bir kısmı Ẓuhrî ve sonraki Emevî döneminde artık standart hale gelen yazımı oluşturmuştur. Hz. Muhammed'in hadislerinin (gerek isnâd gerekse metinlerdeki tahrifâtı) sıradan râvîlerin gözünden kaçmış olabilir ancak iyi gözlem kabiliyeti olan, dürüst ve temkinli hadis âlimleri için aynı şey söz konusu olmamıştır.[247]

2.6. Rivayetlerin Artması

Hadisler istatistiksel olarak Hz. Muhammed'in zamanından itibaren Hicrî üçüncü yüzyıla kadar kademeli olarak artmıştır. Birkaç ṣahâbî dışında râvî ṣahâbîlerin rivâyet ettikleri hadis sayısı çoğu kez iki ve üç haneli rakamlarla ifade edilmektedir. Günümüze ulaşan en eski hadis ṣaḥîfelerine ve cüzlerine bakıldığında sadece birkaç yüz ya da en fazla bin hadisin ihtiva edildiği görülür. Nitekim, Hemmâm b. Münebbih'in ṣaḥîfesinde sadece 138 hadisin bulunması ya da 'Abdullah b. 'Amr'ın (ö. 65/684) es-Ṣâdıḳa adındaki ṣaḥîfesinde bine kadar hadisin rivayet edildiği bildirilmektedir.[248]

Bu konuda müsteşrikler, hadislerin bu denli artmasında bazı sebepler öne sürerler. Hadislerin uydurulması, râvî hatalarının hadisleri arttırdığı düşüncesi, ṣaḥâbe ve sonraki nesillerin sözleriyle hadislerin karıştırılması, muhaddislerin övünmek için hadis biriktirdidiği düşüncesi gibi iddialar bunlardan birkaçıdır.[249]

[247] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri -II*, s. 83.
[248] Mustafa Karataş, *Rivayet Tekniği Açısından Hadislerin Artaması ve Sayısı,* İstanbul: İşaret, 2006, s.18.
[249] Muatafa Karataş, *Rivayet Tekniği Açısından Hadislerin Artaması ve Sayısı,* s. 20-26.

Rivâyetlerin zaman geçtikçe artması konusu Abbott'un kitabında yer verdiği konulardan biridir. O, rivâyetlerin artma sebebi olarak Hicrî ikinci ve üçüncü yüzyıllardaki isnâdların çoğalmasını gösterir. İsnadların farklı varyantlarının âlimler arasında dolaşmasıyla rivâyetlerin sayısının çoğaldığını, özellikle sözlü rivâyet hususunda istenmeyen bazı eklemeler ve çıkarmalar söz konusu olduğuna değindikten sonra bu tarz değişikliklerin genellikle râvînin rivâyeti manasına göre rivâyet ettiğinde ortaya çıktığını söyler. Bu sebeplerden ötürü de hadis şeyhi isnâdının iki farklı tarihe dayandırmaya özen gösterir. Ona göre bu durum hadislerin sayısal olarak neden iki katına çıktığını açıklar.[250]

Bunun yanısıra bin ila iki bin arasındaki ṣaḥâbî ve binlerce ṭâbi'înin toplam sayısı düşünüldüğünde bir hadisi rivâyet eden kişi sayısı on binleri bulacaktır. Ahmed b. Ḥanbel'in Müsnedinin bu kadar geniş bir eser olmasına şaşırmamak gerekir. Kimi râvî birden fazla tema içeren bir rivâyeti o anki ihtiyacına göre ayırmış ve aynı isnâdla rivâyet etmiş; kimisi ise bölmek yerine hadisin tamamını rivâyet etmiştir ve başka bir yerde ihtiyacı olursa yine aynı hadisi tamamıyla da rivâyet edebilmiştir. Her iki pratik de çok büyük tekrarlara sebep olmuş ve rivâyetlerin istatistiksel verilerini değiştirmiştir.[251]

Abbott, hadislerin sayısında peyder pey de olsa büyük bir artışın görülmesinin topluca bir hadis uydurma faaliyetinin sonucu olarak değerlendiren Batı kaynaklı görüşü kabul etmez. Ona göre ilk yazılı hadis belgeleri zaten büyük çapta kitaplardı. Örneğin Ḥaṣan el-Baṣrî'nin sahifesi altı inç çapında bir tomardı. Bir başka örnek olarak Aḥmed b. Ḥanbel'in hadis malzemeleri on iki deve yükünden daha fazlaydı.[252]

Cerh ve ta'dîl ilminin gelişmesiyle hadis ilmi hadis metninden çok hadisin isnâdıyla özdeşleşmiştir. IX. yy'de âlimler hadisleri hızlı bir şekilde toplamışlar ve hadisin her bir isnâdı farklı bir hadis olarak sayılmıştır. İşte bu da rivâyetlerin artmasında ki temel sebeplerden biridir. Abbott'a göre hadislerin artmasındaki bir diğer sebep "hadis imlâ meclislerinin kurulmasıdır." Hadis şeyhlerinden bir hadis nakledebilmek için hadis meclislerine binlerce talebe geliyordu. Bir hadis bir hadis âliminden diğerine aktarıldıkça

[250] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri – II*, s. 70.
[251] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri – II*, s. 77.
[252] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri – II*, s. 49-51.

râvî sayısı artmış, râvî sayısı arttıkça isnâdlar da katlanarak çoğalmıştır.[253] Hadislerin artmasındaki bir diğer sebep ise ehl-i sünnet dışındaki mezheplerin kendi ideolojilerini makbul göstermek için hadis uydurduklarına dair tarihi gerçekliklerdir.

Yazar, harâm ve helâl ile ilgili kesin hüküm bildiren hadislerin çok detaylı incelendiğini, ufak kusuru bile bulunsa şüpheyle yaklaşıldığını hatta kabul edilmediğini ifade ederken; takvâ, ahlâk, kıyâmet günü gibi konular ile alakalı hadislerin toplumun dini duygularını arttıracağı düşüncesinden dolayı zayıf isnadla bile gelmiş olsa zaman zaman kabul edilmesinde bir beis görülmediğine dikkat çeker.[254] Son olarak Abbott, hadislerin tamamında olmasa da bir kısmında birbiriyle zıtlık ve uyumsuzluk içerisinde olan ve çeşitli problemleri bünyesinde barındıran rivâyetlerin olduğunu kabul eder. Ancak İslâmî yazım geleneğinin Yahudilik ve Hristiyanlık yazım geleneğine kıyasla, edebî yönden bu ikisine fark atarak gelişimini devam ettirdiğini ifade eder.[255]

[253] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri – II*, s. 68.
[254] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri – IL*, s. 76.
[255] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri – II*, s. 83.

BÖLÜM 3

HADİSLERİN TARİHLENDİRİLMESİNDE NABIA ABBOTT VE BAZI ORYANTALİSTLERİN YAKLAŞIMLARI

3.1. Oryantalizm Ve Tarih Anlayışı

Oryantalizm, ilmî bir disiplin olarak 18. yüzyılın sonlarına doğru kendi hüviyetinin sınırlarını belirlemiş bir şekilde ilerlemiş ve 19. yüzyılın başında ve ortalarında en verimli dönemini yaşamıştır. Elbette bu alanın başlangıcını çok daha erken tarihlere dayandırmak mümkündür ancak burada dikkat çekmek istenilen nokta ilmî prensipler çerçevesinde ne zaman bir oluşuma gittiği ile alakalıdır. Hadis ilmi özelinde ise, hadislerin nasıl rivâyet edildiği, hadiste otorite olmuş hadisçilerin eserlerinin neler olduğu Avrupa'da en azından 17. yüzyılda bilinmekteydi ancak bu alanın sistematik bir şekilde araştırmaya başlanması 19. yüzyılda olmuştur.[256]

Oryantalist çalışmaları anlamak için öncelikle oryantalist ya da Batılı tarih anlayışını anlamada fayda vardır. Buna göre, Batılı tarih anlayışı Hegel'in tarih anlayışına dayanmaktadır. Hegel'in tarih anlayışında en önemli yapıtaşı ise "Tarihselcilik" anlayışıdır. Tarihselciliğe göre hiçbir şey aynı kalmaz, her şey bir değişim ve yenilik içerisindedir. Bu yeniliğe bir sonraki nesil ayak uydurmak zorunda değildir çünkü onların karşılaşacakları yenilikler ve bu yenilikler karşısında buldukları çözümler kendilerine göre olacaktır.[257] Tarihselcilik sürekli değişim ve yenilik olgusunu barındıran bir fikirdir. Filoloji ve "ilerlemeci tarih anlayışı" (*progress*) fikrini bu düşünce yapısının iki cephesi olarak tanımlamak mümkündür. Buna göre filoloji târihî metinleri kendi bağlamından

[256] Harald Motzki, *Hadis: Origins and Develeopment,* New York: Routledge Publishing, 2016.
[257] Tahsin Görgün, "Tarihsellik ve Tarihselcilik Üzerine Birkaç Not", *Kur'ân-ı Kerim, Tarihselcilik ve Hermenötik*, 2003, S.58, İzmir: Işık Yayınları, s. 108; Nevzat Tartı, Hadislerin Tarihsel Boyutu, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, 2001, s.9.

koparmadan, yazıldığı dönemin dil kurallarına göre yeniden şekillendirilerek incelenmesidir. Bu aynı zamanda târihî-filolojik yöntem dediğimiz yöntemdir.[258]

Oryantalistik çalışmaların hadisler hakkında yapılmış olan araştırmalarını daha iyi anlayabilmek için târihî tenkit yöntemleri hakkında bahsetmekte fayda vardır. Önceleri, antik metinler üzerinde uygulanan bazı metotların, Kitâb-ı Mukaddes üzerinde uygulanmaya başlamasıyla târihî tenkit metotları ortaya çıkmış ve zamanla iyi bir seviyeye ulaşmıştır. Tarihsel eleştiri yöntemlerinin dinsel, ekonomik, siyâsî, felsefî ve târihî olgu ve olaylardan etkilendiğini söylemek mümkündür. Orta Çağ Avrupa'sını kapatıp yeni bir çağa atlayan bilim insanlarının, tarih ve tarih yazımıyla ilgili düşüncelerinin değişmiş olması, eskiye göre tarihe ve târihî belgelere daha çok ehemmiyet veriliyor olması tarihsel tenkit yöntemlerinin ortaya çıkma süreci hakkında bizlere bilgi verir.

Tarihsel eleştiri yöntemlerinin Kitâb-ı Mukaddese uygulanması, önce kilisede ve teolojik amaçlar doğrultusunda olduysa da bu zamanla değişerek kilise dışında, özellikle üniversitelerde ve teolojik olmayan amaçlarla ilerlemiştir.[259] Reform hareketinden önce Hristiyan âlimleri, Kitâb-ı Mukaddesi lafızcı ve bâtını yoruma dayanarak anlamaya çalışıyordu. Ancak Reformla birlikte ortaya çıkan Rasyonalizmin etkisiyle âlimler bu yorumlama tarzını bırakarak daha pozitivist ve rasyonalist yaklaşımlar edinmeye başladı. Buna göre; "Târihî bir metin hangi şartlar altında günümüze kadar ulaşmıştır?", "İnsan faktörünün bu kadar eski metinler üzerinde olumlu olumsuz etkileri neler olmuştur?", "Elimizdeki metinleri tarihsel olarak kabul etmek mümkün müdür?", "Bu metinler orijinallerine sadık kalınarak ne derece korunabilmiştir?", "Ne tür redaksiyonlar yapılmıştır?", vb. Bu sorular çerçevesinde tarih bilimi, edebî kritik, anlam bilimi gibi ilim dallarının metotlarından istifade ederek cevaplar aranmaya çalışılmıştır.[260] Bu sorular çerçevesinde şu anlaşılmaktadır ki; Batılı araştırmacılar, Kitâb-ı Mukaddesi her ne kadar kutsal bir kitap olarak kabul etse de bu metinlerin tarih içerisinde evrildiğini ve tahrif olduğunu, istinsah eden müelliflerin gerek bilerek gerek bilmeyerek yaptığı düzeltme ve

[258] Görgün, "Tarihsellik ve Tarihselcilik Üzerine Birkaç Not", s. 119.
[259] D. A. Black & D. Dockery, *New Testament Criticism and Interpretation,* Michigan Zondervan Pub. House, 1991, Aktaran: Fatma Betül Altındaş, "Tarihsel Eleştiri Yöntemlerinin Tenkidi Ve İslâmî Rivâyetlere Uygulanması Sorunu", Erciyes Üniversitesi, Kayseri (Doktora Tezi), 2019.
[260] Ali Dere, "Doğu ve Batı Karşılaştırmasında Bir Süreç: Oryantalizm", *Oryantalizmi Yeniden Okumak Batı'da İslam Çalışmaları Sempozyumu*, 2003, Ankara Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, ss. 57-80.

hataların metnin orijinalliğini bozduğunu kabul eder. Buna ek olarak onlar, târihî kayıtların sosyo-politik durumlardan etkilenebileceği ön düşüncesiyle hareket etmiş ve bu minvalde metne etkisi olan müellifleri, o dönemin sosyal siyasal tarihinde meydana gelen olayları mercek altına alarak bazı teşhislerde bulunmuşlardır.

Aydınlanma Döneminin ve reform hareketlerinin neticesi olarak bilimsel alanda görülen yenilikçi, rasyonel ve pozitivist düşünce akımları nasıl ki Kutsal Kitap incelemelerine yeni bakış açıları getirerek daha akılcı bir yaklaşımı benimsemişse, bu sonraki dönmelerde İslâm ile ilgili ilim dallarının araştırılmasında bazı araştırmacıların başvurduğu yöntemlerden olmuştur. Buna göre yukarıda anlatılan durumlar, İslâm târihîni belgeleyen metinler için de geçerli olmuştur. Bahsi geçen tahribatın, süreç ve işleyişin İslâm kaynaklarında da aynı şekilde tezahür edebileceği düşüncesi Batılı çalışmaların ana temasını oluşturmuştur.

Tarihsel eleştiri yöntemlerinin İslâm veya farklı bir geleneğin târihî kaynaklarına uygulanıp uygulanmayacağı konusu tartışma konusu olmuştur. Böyle bir uygulamanın İslâmî kaynaklar üzerinde denenmesi ilk kez Batılılar tarafından tecrübe edilmiştir. İlk bakışta olumsuz gibi görünen bu durum karşısında tamamen önyargıyla bakıp bütün yapılan çalışmaları görmezden gelmek yerine, belli bir birikim sonucu oluşmuş bu metotlardan istifade edilip edilmeyeceği konusu üzerinde tartışmak yerinde olacaktır. Buna göre, oryantalistlerin bu metotları İslâmî rivâyetlere uygulaması ve uyarlaması, yapılan eleştiri ve değerlendirmeler, metotların uygulanabilirlik derecesi ve metotların sınırlılıkları tartışılmalıdır.[261]

Oryantalistlerin çoğu tarihsel eleştiri yöntemlerini İslâmî rivâyetler üzerinde uygulamıştır. Bunun temel sebepleri arasında her iki geleneğin de Tanrı anlayışının birbirine benzemesi, Kitâb-ı Mukaddes ve İslâmî rivâyetlerin yapıları, işlevleri ve geçirdikleri serüven açısından birbirleriyle ortak noktalar içermesi sayılabilir. Örneğin, Kitâb-ı Mukaddes ve İslâm geleneği şifâhî kültüre sahiptir. Bu şifâhî kültürün her iki gelenekte de önemli yeri vardır. Bunun karşısında ise, tarihsel eleştiri yöntemlerinin, İslâmî tarih malzemesine uygulanamayacağını savunan âlimler vardır. Onların bu fikri

[261] Fatma Betül Altındaş, "Tarihsel Eleştiri Yöntemlerinin Tenkidi Ve İslâmî Rivâyetlere Uygulanması Sorunu", s. 4.

savunmada dikkat çekici bazı fikirleri vardır. İlk olarak Batı, bu metotları oluştururken bazı ön kabul ve dünya görüşüne sahipti. Yani bu yöntemler dizisi, Batı ve Hristiyan paradigmasının parametreleriyle oluşan bir düşünce yapısının ürünüdür. Buna ilaveten, bu görüşün sahipleri, bahsi geçen araştırma yöntemlerinin temelinde pozitivist ve seküler düşünce akımları olmasından dolayı, İslâmî ilimler ile örtüşmeyeceğini öne sürerler. Aynı zamanda bu metotlar, Müslümanların ilmî ihtiyaçlarını karşılamak için bizzat kendilerinin ürettikleri metotlar olmaması sebebiyle İslâmî düşünce ve yöntem sahalarında örtüşmeyecektir.[262] Müslüman âlimler Hadislerin tamamının sahih/ güvenilir olmadığını kabul etmektedir. Bunun sonucu olarak güvenilir olanlarını belirlemek veya kendilerine ulaşan bu malzemeyi sınıflandırıp derecelendirmek maksadıyla kendilerine göre belli yöntemler geliştirmişlerdir. Örneğin, Müslüman âlimler isnâdı temel alan değerlendirmelerden hareketle metin hakkında bir hüküm oluşturmuş, çoğu Batılı araştırmacı isnâd merkezde olmak üzere metini de inceleyen yöntemlere başvurmuştur. Batılı araştırmaların İslâmî rivâyetleri değerlendirirken odaklandığı ve cevabını bulmaya çalıştığı sorular ise şunlar olmuştur: "Ne zaman, nasıl ve neden bu tarz bir hadis ortaya çıkmıştır?", "Ne zamandan beri rivâyet edilmektedir?", "Hadisler ne kadar güvenilirdir?", "Bu hadislerin târihî kaynak olarak kullanılması mümkün müdür?", "Sahih rivâyetleri uydurma olanından ayırmak için hangi metotlar uygulanabilir?", vb.[263] Bu noktada Nabia Abbott'un da Batılı bir araştırmacı olarak bu gibi sorulara yanıt aradığı ve bu yanıtları İslam Papirüslerinden yola çıkarak bulma gayretinde olduğunu söyleyebiliriz.

3.2. Bazı Oryantalistlerin Rivâyetleri Tarihlendirmede Benimsedikleri Yöntem

Hadislerin sıhhatini belirleme noktasında oryantalist araştırmacılar klasik İslâm usulü eserlerinde olmayan bazı metotlar geliştirmişlerdir. Bunlardan biri de "Hadisleri Tarihlendirme Yöntemi" yani "*Dating of Tradition*"dur. Bu yöntem, hadislerin ilk ne zaman ortaya çıktığını tespit etmeyi amaçlar. Hadisleri tarihlendirme teşebbüsü oryantalist bakış açısının bir ürünüdür. Bu teşebbüsün arka planında hadislerin Hz. Muhammed zamanında değil de O'ndan sonraki bir dönemde ortaya çıktığı düşüncesi yer almaktadır. Batılı âlimlerin bu görüşü benimsemelerinin en temel sebeplerinden biri

[262] Fatma Betül Altındaş, "Tarihsel Eleştiri Yöntemlerinin Tenkidi Ve İslâmî Rivâyetlere Uygulanması Sorunu", s. 238- 246.
[263] Motzki, *Hadis: Origins and Develeopment*, s. XVİİ.

onlara göre hadislerin bir asırdan fazla bir süre şifâhî olarak nakledilmiş olmalarıdır. Rivâyetler sözlü bir şekilde aktarıldığı için her türlü tahrife maruz kalmaya müsaittir.[264] Bu minvalde rivâyetlerin tarihlendirilmesinde bir başka deyiş ile rivayetlerin menşeini tespit ile ilgili olarak Müslüman âlimler ve Batılı âlimler arasında bariz bir yaklaşım farklılığı gözükmektedir. İslâm âlimleri asırlar boyunca İslâm'ın ikinci kaynağı olarak sünneti kabul etmişler, sünnete sadece dînî açıdan değil daha birçok perspektiften bakarak, muamelâtlarında aktif bir şekilde başvurulan bir kaynak olarak benimsemişlerdir. Buna göre Hz. Peygamber'in sünneti ve hadisleri; dinde, günlük hayatta, hukukta, muamelâtta, ahlakta, medeniyetin inşasında vb. birçok alanda Müslümanların ikinci kaynağı olmuştur. Oryantalist araştırmacılar için sünnetin ve hadisin epistemeolojik değeri ise târihî meselelerin aydınlatılması noktasında zengin târihî bilgiler barındıran ve araştırılmaya değer verilerden ibarettir. Onlar, bu târihî bilgilere erişmek için sadece târihî olay aktaran hadislere değil her türden rivâyetin araştırılması gerektiğine inanırlar.[265] Oryantalist araştırmacıların tarihe kaynaklık etmesi bakımından hadise verdikleri önemin bir sebebi de İslâm'ın ilk yıllarında târihî olgu ve olayları aydınlatabilecek yeterli bir ögenin bulunmaması olmuştur. Bu noktada hadislerin tam tersi olarak sadece bir konuyla sınırlı kalmaması ve Müslümanların yaşantıları, düşünceleri, kültürleri, dini ve dili vb. hakkında birçok bilgi barındırması açısından kıymetli görülmüştür.[266]

19. yüzyılda Hz. İsa'nın hayatıyla ilgili târihî tenkid araştırmlarının ortaya çıkışı ve Kitâb-ı Mukaddes'e yönelik eleştirel yönelimlerin artışı, İslâm kültürüne de farklı bakış açılarının gelişmesinde rol oynamıştır.[267] Kaynak tenkidi, bilginin güvenilirliğini, orijinalliğini ve sahihliğini kontrol etmek suretiyle elde edilen kaynakları değerlendirmeye çalışır. Kaynak tenkidinin bir diğer amacı ise belgeleri tarihlendirmektir.[268] Bu doğrultuda bir tarihçinin soracağı sorular şunlar olacaktır: Kaynak, bize bilgi verdiği olaydan zaman ve mekan olarak ne kadar uzaktadır? Kendisiyle ilgili gösterdiği yer ve tarih doğru mudur? Bu sorulara ek olarak tarihlendirme

[264] Süleyman Doğanay, *Oryantalistlerin Hadisleri Tarihlendirme Yaklaşımları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Yayınları, 2013, s. 35,36.
[265] Özcan Hıdır, "Şarkiyatcıların Hadisi Tarihlendirme Metotları", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2003, S.1, s. 97.
[266] Özcan Hıdır, "Şarkiyatcıların HadisiTarihlendirme Metotları", s. 98
[267] Süleyman Doğanay, *Oryantalistlerin Hadisleri Tarihlendirme Yaklaşımları*,, s. 19.
[268] Harald Motzki, *İsnad ve Metin Bağlamında Hadis Tarihlendirme Metotları*, (terc.) Bekir Kuzudişli, İstanbul: İz Yayıcılık, 2011, s. 66.

metotları sayı olarak çok olmakla birlikte çeşit açısından da oldukça fazla olduğu söylenebilir. Ayrıca tarihlendirme metotları incelenen kaynağın yapısına göre farklılık arz etmektedir. Bu minvalde, İslam'ın ilk dönemlerini inceleyen bilim insanları bu tarz tarihlendirme metotları geliştirmişlerdir. Motzki, bahsi geçen bu tarhilendirme metotlarını beş ana gruba ayırmıştır: 1) Metni kullanan metotlar, 2) Hadislerin yer aldığı kitapları temel alan tarihlendirme, 3) İsnadı temel alan tarihlendirme, 4) İsnad ve metni birarada kullanan metotlar ve 5) Diğer kriterleri kullanan metotlar.[269]

Görüldüğü üzere bu tür araştırmalarda araştırma konusu olan hadisin konusunun ne olduğu çok önemlidir. Çünkü araştırmacı hadisin konusuna göre bir araştırma tekniği belirleyecek veya geliştirecektir. Bu konuda Nabia Abbott ise târihî yazılı kayıtlardan yola çıkarak bir karara varma yolunu seçmiştir. Onun hadisleri tarihlendirmedeki yöntemi, Oryantalist literatürden biraz farklı olmuştur. Abbott, diğer oryantalistler gibi özgün kavram ve metot geliştirmek yerine metin karşılaştırmaları yapmış ve kaynak olarak klasik Hadis usül kitaplarındaki bilgileri genel olarak kabul etmiştir. Bu noktada Abbott, oryantalistler tarafından eleştirilmiştir ancak o daha çok düşünce olarak yakın olduğu araştırmacılarla birlikte tasnif edilmiştir. Aboott'un hadisleri tarihlendirmede papirüsler üzerinde çalışıyor olması onun için yeterli olmuştur. Onun, bu papirüslere dayanarak hadis eserlerini olabildiğince erken bir tarihle tarihlendirdiğini görmekteyiz. Nitekim Abbott, erken döneme ait olduğu düşünülen hadis papirüslerini incelerken az önce bahsedildiği gibi metin karşılaştırmalarının yanısıra isnad analizleri de yapmıştır. Burada onun benimsediği yöntemin Müslüman alimlerinkinden pek de farklı olmadığını ifade edebiliriz. Çünkü kullandığı terimler Klasik Hadis Usulüne ait terimlerdir ayrıca kaynak olarak Klasik Hadis Ricâl kitaplarını kullanmıştır. Bu minvalde Abbott'un oryantalist literatürdeki yerini ve önemini görmek ayrıca onun hakkındaki düşünceleri değerlendirmek amacıyla onun bazı çağdaşları ve kendinden sonra gelen bazı araştırmacıların fikirlerine yer vereceğiz.

İslâmî ilimler ile bilhassa da Hadis ilmi ile ilgilenen oryantalistlerin başında Ignaz Goldziher (1850-1921) gelmektedir. O, *Muhammedanische Studien* isimli eseri ile Hadis alanında büyük yankılar uyandırmış gerek Batı gerekse Doğulu âlimlerin başvurduğu bir isim haline gelmiştir. Goldziher'in hadis alanında yaptığı çalışmalar kendinden sonra

[269] Harald Motzki, *İsnad ve Metin Bağlamında Hadis Tarihlendirme Metotları*, s. 66, 67.

gelen araştırmacılarda farklı tepkilerin ortaya çıkmasına sebep olmuş bunlardan kimisi Goldziher ile aynı çizgide ilerlerken kimisi ise karşıt fikirler sunmuştur. Bu etkileşim, Batılı hadis çalışmalarının seyrini dinamik kılmıştır. Goldziher'e göre hadislerin hangi kısımlarının orijinal hangi kısımlarının eklenti olduğunu tespit etmek çok zor bir teşebbüs olacaktır. Güvenilir olarak addedilen hadis koleksiyonları göz önüne alındığında bile şüpheci bir bakış açısıyla bu rivâyetleri değerlendirmek kaçınılmazdır. Ona göre rivâyetlerin büyük bir kısmı dînî, târihî ve sosyal gelişmelerin tabî sonucudur.[270] Goldziher'in vurguladığı en önemli iddialardan birisi hadisin İslâm'ın erken dönemlerinin değil, daha çok daha sonraki dönemlerinin ortaya çıkardığı bir ürün olduğu iddiasıdır.[271] Emevî ve Abbasî dönemindeki gelişmeleri değerlendirirken, Goldziher, Emevîlerin Abbasîlere göre daha seküler bir yapıda bulunduğunu ve hâlihazırdaki rejimin ve bu rejimin görüşlerinin topluma daha kolay benimsetilebilmesi için âlimlere hadis uydurma talimatını verdiklerini iddia etmektedir. Bu şekilde oluşmuş çok sayıdaki rivâyetin tarihlendirmesi ise birinci yüzyılın ikinci yarısına dayanmaktadır.[272] Aynı şekilde Abbasîler döneminde bir başka hadis uydurma faaliyeti cereyan etmiş ve yine bu devlet eliyle desteklenerek devletin çıkarları doğrultusunda ilerlemiştir. Goldziher'e göre hadisleri uydurma faaliyetine sevk eden faktörlerden bir diğeri ise ehl-i rey ve ehl-i hadis arasındaki kutuplaşmadır. Buna göre, özellikle ehl-i hadis, ehl-i reye karşı sünnetten bir kanıt bulamadığında yeni bir tanesini uydurmaktan hiç çekinmemiştir. Bu gibi grupsal çekişmeler, bölgesel çatışmalar, bireysel çıkarlar hadis uydurmacılığının temelini teşkil eder.[273] O, İslâm'ın Müslümanlara aslında çok da yeni bir şeyler getirmediğini, çoğu uygulama ve terminolojinin Cahiliye Araplarından ve komşu kültürlerden ödünç alındığını iddia etmektedir.[274] Bu yüzden Goldziher'e göre İslâm'ı orijinal bir din olarak telakkî etmek yanlış olacaktır; daha iyi sonuçlar elde edebilmek için çevre kültürler ve Arap cahiliye döneminin pratiklerini göz önünde bulundurmak daha sağlıklı olacaktır.

Goldziher'in kendisi hadisleri tarihlendirmede kullandığı metodu detaylı bir şekilde açıklamamıştır. Ancak genel olarak ele alış biçimi şu şekilde özetlenebilir: bir rivâyet anakronizm barındırıyorsa o rivâyetin târihî isnâd edilen tarihten çok sonraki bir tarihe aittir. İçerik açısından daha zengin ve daha tafsilatlı bir metin daha sonraki bir

[270] Ignaz Goldziher, *Muslim Studies I*, Chicago: Aldine Publishing Campany, s.19.
[271] Goldziher, *Muslim Studies I,* s.19.
[272] Goldziher, *Muslim Studies I,* s. 38-125.
[273] Goldziher, *Muslim Studies I,* s. 88-163.
[274] Goldziher, *Muslim Studies I,* s. 26.

dönemin ürünüdür. Peygamber ya da Sahabenin olumsuz bir perspektifle sunulduğu rivâyetler otantik ve erken döneme aittir.[275] Onun hadisleri genel olarak tarihlendirme metodu, özelden genele doğru hareket ettiği için yüzde yüz doğru sonuçlara ulaşmasını engellemektedir.[276] Son olarak, onun hadisleri inceleme metodunun daha çok metin eksenli olduğu, isnada pek yer vermediği söylenebilir.

Joseph Schacht (1902-1969), Goldziher'den sonra İslâm araştırmalarında düşünce ve iddialarıyla öne çıkmış, bu noktada kendisinden sonra gelen birçok araştırmacıyı da etkilemiş bir şarkiyatçıdır. Onun bazen uçlarda seyreden, bazen öznellik arz eden görüşleri kimileri tarafından sert bir şekilde eleştirilirken kimileri tarafından da desteklenerek sürdürülmüştür. Ondan sonra gelen araştırmacıları Schacht öncesi ve Schacht sonrası diye bir ayrıma tabi tutmak isabetli olabilir. Buna göre ortaya üç grup fikir savunucusu çıkmaktadır. Birinci grubu temsil edenler Schacht'ın fikirlerinin çoğuna karşı çıkan Nabia Abbott, F. Sezgin, M. Azamî, Gregor Schoeler ve Johann Fück gibi isimlerdir. İkinci grup ise Schacht'ın fikirlerinin de ötesine geçip daha eleştirel yaklaşan John Wansbrough ve Michael Cook gibi isimlerdir ve son grup ise bu iki grup arasında orta yolu benimseyerek gerektiği yerde eleştiren gerektiği yerde fikirlerini destekleyen Harald Motzki, G.H. Juynboll ve James Robson gibi temsilcilerdir.[277] Nabia Abbott'u iyimser olarak niteleyen ve Sezgin ve Azamî'nin çizgisine yakın bulan diğer bir oryantalist Herbert Berg'dir. O, bu üç ismin İslam'ın ilk dönem kaynaklarını ortaya çıkararak hadislerin güvenilirliğini ispatlama konusunda birbirine benzer metedolojiler geliştirdiklerini ifade ederek Nabia Abbott'u iyimser ve şüpheci yaklaşımı benimseyenler olmak üzere yaptığı iki grup dışında tutar. O'na göre Abbott isnâd ve metini birlikte değerlendiren, hadislere aşırı iyimser yaklaşan ve hadis materyalinin tamamını güvenilir kabul eden bir araştırmacıdır.[278]

Schacht'ın hadisleri değerlendirirken baz aldığı hareket noktasını hadislerin aslında Peygamber'in söz ve fiilleri olmadığı, bunların Hicrî ikinci yüzyılda meydana gelen gelişmelerin bir yansıması olduğu ve bunların baskın fikirlerin etkisi ile oluştuğu, bu yüzden bu rivâyet bütünün Peygamber menşeli olamayacağı fikri oluşturmuştur. Bu

[275] Harald Motzki, "Dating Muslim Tradition: A Survey", *Arabica* C. 52, S. 2, , Brill, 2005, s. 43.
[276] Motzki, "Hadith: Origins and its Development", *s*. 44.
[277] Bu sınıflandırma Motzki tarafından yapılmıştır. "Dating Muslim Tradition", *s.* XXIV.
[278] Herbert Berg, "Competing Pparadigms in the Study of Islamic Origins: Qur'an 15:89 and the Value of Isnads", (ed.) *Method and Theory in the Study of Islamic Origin* , Leiden: Brill, 2003, s. 259-262.

minvalde o, hadis ve İslâm hukuku alanında incelemelerde bulunmuş özellikle de fıkhî rivâyetlere odaklanmıştır. Buna göre Schacht hadisleri tarihlendirme yönteminde en çok fıkıhla alakalı hadislere yoğunlaşmış, bu hadisler çerçevesinde bazı çıkarımlarda bulunmaya çalışmıştır.

Schacht, Goldziher'in hadislere yönelttiği eleştirel görüşlerini İslâm Hukuku ve dolayısıyla hukukî hadislere uyarlamıştır. Ona göre fıkhî hadislerin ilk oluşumu Hicrî ikinci yüzyılın ortalarına doğru olmuştur. Ayrıca klasik hadis kitaplarında bulunan rivâyetler ise ancak Şafii'den sonra tedavüle çıkmıştır.[279] Bunlara ek olarak, Schacht, aksi ispatlanmadığı müddetçe bir rivâyetin otantikliğinin kabul edilmesini imkânsız görür.[280] Schacht, tarihsel bir gerçekliği olmadığını savunduğu fıkhî rivâyetlerin yanısıra diğer konularla alakalı rivâyetlerin de, örneğin siyer, akait, ahlak vb. uydurma olduğunu savunur. Schacht da Goldziher gibi hadislerin kaynağının başka kültürlerden etkilenerek ve dönemin siyasi otoritelerinin hadisleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak istemesiyle neşet ettiğini söyler.

Schacht'ın hadislere olan bu genel bakış açısını ifade ettikten sonra onun hadisleri incelerken nasıl bir metot uyguladığından bahsetmek yerinde olacaktır. Goldziher gibi Schacht da isnâdların uydurma olduğuna inanmaktadır.[281] İsnad sisteminin ne zaman kullanılmaya başlandığı ile ilgili tahminlerde bulunan pek çok araştırmacı gibi Schacht da bazı tahminlerde bulunur, ona göre Hicrî birinci yüzyılda yaşamış bir râvîye atfedilen bir rivâyetin isnâdı ikinci yüzyılda oluşturulmuştur.[282] Bu sebeplerden ötürü o bir rivâyeti değerlendirirken isnâd yerine metin muhtevasını esas almıştır. Ancak o, sadece metin eksenli hadis araştırmaları yapmakla kalmamış farklı hadis inceleme metotları geliştirmiştir.[283] Bu noktada Schacht'ın İslâmî metodolojide olmayan bazı argümanlar geliştirdiğini söyleyebiliriz. Bunların en başında *argumenta a silentino* gelir. Bu argümana göre eğer fıkhi bir mesele bahis konusu olduysa ve otorite olmuş bir âlim o hadisi o konuyla ilgili olarak zikretmediyse bu hadisin o dönemde tedavülde olmadığının ve sonradan üretildiğinin bir kanıtıdır. Çok genel bir ön kabulü gerektiren bu düşüncenin hem pratik hem de teorik yönden eksikleri vardır. Teorik açıdan şunları söylemek

[279] Joseph Schacht, *The Origins of Muhammedan Jurisprudence*, Oxford: Clarendon Press, 1950, s. 4.
[280] Schacht, *The Origins of Muhammedan Jurisprudence*, s. 149.
[281] Schacht, *The Origins of Muhammedan Jurisprudence*, s. 163.
[282] Schacht, *The Origins of Muhammedan Jurisprudence*, s. 37.
[283] Süleyman Doğanay, *Oryantalistlerin Hadisleri Tarihlendirme Yaklaşımları*, s. 88.

mümkündür: söz konusu hadis fakih tarafından bilinmiyor olabilir ya da bizim farkında olmadığımız bir sebepten ötürü fakih hadisi zikretmeyi uygun görmemiş olabilir. Pratik açıdan ise; çoğu durumda kaynaklar fıkhi tartışmaları tam olarak yansıtmıyor olabilir kaldı ki bu tartışmaların kaynaklara tam manasıyla yansıyıp yansımadığı noktasında da kesin bilgi sahibi değiliz. Çünkü şu bir gerçektir ki hadis târihî açısından ilk dönemin koşulları göz önüne alındığında bir âlime ulaşan hadisin, ilgili dönemde ve farklı coğrafyada yaşayan bütün çağdaşlarına aynı anda ulaşması mümkün değildi. Yine şu da bilinen bir diğer husustur ki fakihler eserlerinde genellikle kendi görüşlerini destekleyici rivâyetlere yer vermişlerdir. Schacht'ın rivâyetleri tarihlendirmede kullandığı diğer hususlar da şu şekilde özetlenebilir; kısa bir şekilde hüküm bildiren rivâyetler detaylandırılmış rivâyetlere göre daha erken tarihlidir. Bunun yanısıra, belli bir otoriteye isnâd edilen bir hüküm, kime ait olduğu bilinmeyen hükümlere göre daha geç tarihlidir. Problemi dolaylı ve muğlak bir şekilde ifade eden metinler detaylandırılmış ve açıklanmış metinlere göre daha erken tarihlidir.[284]

Schacht'ın fikirlerini destekleyen ve onları geliştiren isim G.H.A Juynboll (1935-2010) olmuştur. Juynboll kendisinin Goldziher ve Shachct'ın fikirlerinden etkilendiğini hatta *Muslim Tradition* isimli kitabında Schacht'a ait bazı fikirleri geliştirerek bu teorilerin uygulamalı örneklerini göstermeye çalıştığını söyler.[285] Bu fikirlerin en önde gelenleri "*isnâdların geriye doğru büyüme teorisi*" ve "*müşterek râvî*" teorisidir. Bu konuya geçmeden önce Juynboll'ün hadis hakkındaki genel görüşlerine değineceğiz. Juynboll'e göre hadisler Müslüman âlimlerin kabul ettiği gibi ilk zamanlardan itibaren düzenli ve devamlı bir şekilde, muhafaza edilerek aktarılmış olamaz. Elbette peygamber vasfını taşıyan birinin söz ve fiillerinin onun takipçileri tarafından önemsenip dilden dile aktarılması gayet normal bir durumdur. Ancak hadislerin sistematik bir şekilde rivâyet edilmesi hususuna gelindiğinde bunun İslâm'ın ilk zamanları gibi erken bir tarihle değil, Hicrî birinci asır gibi bir zaman diliminde ortaya çıkmış olması gerekmektedir.[286] Yani hadis literatürü, çoğu Müslüman âlimin kabul ettiğinin aksine daha geç bir zamanda

[284] Motzki, *Dating Muslim Tradition,* s. XIV.
[285] Gautier Herald A. Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, [Muslim Tradition,] çev. Salih Özer, Ankara: Okulu Yayınları 2002, , s. 1-8.
[286] Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası,* s. 27-28.

oluşmuştur. Yine sünnet kavramının *Sünnet-i Nebî* kavramıyla özdeşleştiği tarih de Hicrî birinci yüzyılın sonlarıdır.

Juynboll, Schacht'ın aksine peygamberin hadislerinin sahabe tarafından rivâyet edilebileceği düşüncesini reddetmez. Ancak o, "*sağlam nebevî hadisler*" olarak nitelenen hâlihazırdaki malzemenin gerçekten iddia edildiği gibi sağlam oluşunun ispatlanıp ispatlanamayacağı noktasında şüphelidir.[287] Tam da bu noktada, Juynboll, bir hadisin menşeini ve dolayısıyla güvenilirliğini tespit edebilmek adına bazı sorular sorar; (1) Belirli bir hadis nerede ortaya çıkmıştır? (2) belirli bir hadis ne zaman ortaya çıkmıştır? (3) bir hadisi ortaya çıkarma hususunda kim sorumlu tutulabilir? Bu üç soru neticesinde şu hükümlere ulaşmaktadır: - Bir hadis muhtemelen isnâdının tâbi'în tabakasında zikredilen râvînin faal olduğu bölgede ortaya çıkmıştır. – Bir hadis en erken, isnâddaki tâbi'înin yaşamında veya daha sonra ortaya çıkmıştır. – hadislerin ilk çoğalışı çoğu âlimin çoktan öldüğü bir zaman dilimi olan Hicrî birinci yüzyılın bitimi ve devamındaki yıllarda olmuştur bu da sorumlu kişiyi tebe-i tâbi'în yapmaktadır.[288]

Juynboll'ün Schacht'tan etkilendiği bir takım fikirler olduğunu zikretmiştik. Bu fikirlerin başında "*müşterek râvî*" teorisi gelir. Genel olarak müşterek râvî teorisi şu şekilde açıklanabilir: bir isnâd Peygamber – ṣahâbe - tâbi'în diye kollara ayrılmaktadır. Bu kollar ortak/müşterek bir râvîye sahip olabilmektedir. Bu tür müşterek râvîsi olan bir hadisin sorumlusu ancak bu müşterek râvî olabilir. Buna göre müşterek râvî ve Peygamber arasındaki isimler silsilesi uydurma iken, müşterek râvî ve kısmî müşterek râvîleri barındıran kısmın gerçek olma ihtimalini kabul eder.[289]

Juynboll'ün isnâdların geriye doğru büyüme teorisi ise Schacht'ınki ile hemen hemen aynıdır ve şu manaya gelmektedir. Bir hadis ne kadar ayrıntılı düzenlenmişse onun düzeltilmîş versiyonu da o kadar geç bir tarihe aittir.[290] Bu noktada râvî biyografisine önem veren Juynboll kaynak olarak Mizzî'nin *Tuhfe*'sini ve İbn Hacer'in *Tezhîb* isimli eserlerinden faydalanır. Juynboll'ün hadislerin güvenilirliği ile ilgili odaklandığı sorular arasında "Belli bir hadis nerede ortaya çıkmıştır?" "Belli bir hadis ne zaman ortaya

[287] Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası,* s. 100.
[288] Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası,* s. 101-104.
[289] G.H.A. Juynboll, "Nâfiʿ, the Mawlâ of İbn ʿUmar", *Der Islam*, 1993, S.70, s. 214-215
[290] Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, s. 164

çıkmıştır?" "Belli bir hadisi tedavüle sokmaktan kim sorumlu tutulabilir?" soruları bulunmaktadır. Bu sorular, Juynboll'ün hadislerin kaynağı ve güvenilirliği ile ilgili hususları nasıl değerlendirdiğine ilişkin ipuçları vermektedir.[291]

Bunlara ek olarak Juynboll isnâd analiz yöntemlerinde İslâmî terminolojiden de ayrı olarak bizzat kendisinin geliştirdiği bazı kavramlarla isnâdları inceler. Bunlardan birkaçı şu şekildedir: (*single strands*) tek râvîli rivâyet zinciri; her tabakada tek bir kişinin onun da sonraki tabakadaki tek bir kişiye rivâyeti şeklinde devam ettiği isnâd türüdür. Juynboll'e göre isimleri geçen rivâyetlerden sahabe veya tâbi'în değil aslında isnâdın üçüncü, dördüncü ya da beşinci tabakasındaki râvîler sorumludur.[292] *Partial common link*; eğer müşterek râvinin sözde öğrencilerinin kendileri de birden fazla öğrenciye sahipse, böyle bir öğrenci kısmi müşterek râvî diye isimlendirilir. Bir müşterek râvî istenilenin aksine çok az sayıda kısmi müşterek râvîsi varsa böyle bir müşterek râvî (*seemeing common link*) görünüşte müşterek râvî diye isimlendirilir.[293] Birkaç tek râvîli rivâyet zinciri asgari sayıda kısmi müşterek râvîye sahip olmayan görünüşte bir müşterek râvîde toplanırsa, bu isnâd yapısına isnâd ağı (*spider*) denmektedir. Müşterek râvîden önceki kısım ve müşterek râvîden sonra dağılan tek râvîli rivâyet zincirlerinin tamamına isnâd kümesi (*bundle*) denir.[294] Bir râvînin asıl kaynaklarını atlayarak, asıl kişileri rivâyete dâhil etmeyip, otorite sahibi olan ve yaşamış kişileri isnâda ekleyip yalan yere rivâyet ettiği isnâd türüne denir.[295] Görüldüğü üzere Juynboll isnâd analiz yöntemlerine çok önem vermiş hadisleri sadece metin odaklı değerlendirmekten kaçınmıştır. O, Schacht gibi daha çok fıkhi hükümler içeren hadislere yoğunlaşarak bu tarz hadisleri mercek altına almıştır. Bunu yaparken kendine ait bazı kavramlar geliştirerek isnâdları ayrıntılı bir şekilde değerlendirmeye çalışmıştır.

Abbott'u, F. Sezgin ve Azamî ile aynı çizgide gören Juynboll, onların hadislerin sahihliği konusunda neredeyse hiçbir tereddütlerinin olmayışını bir yanılgı olarak görür. Juynbooll, Abbott'un yazmış olduğu SALP 2 kitabında hadislerin menşeiyle ilgili olarak oldukça iyimser bir tavır takındığından dolayı müslüman okuyucu tarafından sempatik

[291] Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası,* s. 24.
[292] Juynboll, "Nâfiʿ, the Mawlâ of İbn ʿUmar", s. 270.
[293] G.H.A. Juynboll, *Muslim Tradition*, Cambridge: Cambridge University Press, 1983, s. 299-300.
[294] Juynboll, *Muslim Tradition*, s. 300.
[295] Juynboll, "Nâfiʿ, the Mawlâ of İbn ʿUmar", s. 213.

karşılandığını ifade eder.[296] Buna ilaveten Juynboll, Abbott'un hadislere dair her türlü malzemenin güvenilir olabileceği düşüncesini, isnâdların güvenilirliğini ve sahâbîlerin hadisleri toplama konusundaki rollerini kabul ettiğini söyler. Bu noktada Juynboll ise, sahabilerin kendileri için büyük önem arz eden lideri Hz. Muhammed vefat ettikten sonra onun hakkında konuşmuş olabilceği fikrini kabul ettiğini ancak bunun klasik kaynakların ifade ettiği üzere planlı ve sistematik bir şekilde olmasını kabul etmesinin zor olduğunu açıkça dile getirir. Juynboll, Abbott'un hadislerin yazımında Emevî idaresinin rolünü biraz abartılı bulsa da bu dönemin halifesi Ömer b. 'Abdülazîz ile ilgili yapmış olduğu tespitlerin doğru olduğunu düşünür. [297]

Juynboll, Abbott'un aile isnadları ve aile ṣaḥîfelerine verdiği önem ve dellilleri de ikna edici bulmadığını ifade eder. Kendisi, sonraki kaynaklarda yer alan bu ṣâḥifelerin bazısını okuduğunu ve diğer kaynaklarda olduğu kadar bu ṣaḥîfelerde de uydurma hadislere rastlağını söyler. Juynboll, Hicrî ikinci ve üçüncü asrın muhaddislerinin başka kanallarla toplanan koleksiyonlardan çok muhtemelen bu ṣaḥîfelerle ve belki de aile ṣaḥîfelerinin şöhretiyle kolayca yanıltılmışlardır.[298]

Juynboll, Abbott'un erken dönemlerde râvîlerin aktardığı hadislerin sayısına yönelik vermiş olduğu rakamları rastgele kullanmasının ve onlara haddinden fazla güvenmesinin yanıltıcı sonuçlara götürebiliceğini söyler. Buna örnek olarak Abdullah Ebî Sebre'nin helal ve haram ile ilgili 70.000 hadisinin olmasını gösterir. Hadislerin artış sebebi olarak imlâ meclislerini gösteren Abbott'u eleştiren Juynboll'e göre- bu meclislerin tasvir edildiği kadar gelişmiş bir sisteme sahip olması gerçek dışıdır.[299]

[296] Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası,* s. 21.
[297] Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası,* s. 22.
[298] Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası,* s. 23.
[299] Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası,* s. 23. Abbott'u eleştirel bakış açısı ile ele alan bir başka oryantalist J. Wansbrogh'dur. Abbott'un SALP 2 kitabına değerlendirme yazısında yazar, Abbott'un kitabın en başından itibaren papirüsleri delil göstererek İslâm'ın erken dönemlerinden itibaren yazılı rivayetin varlığını ispat etmeye çalıştığını söyler ve ekleyerek bu iddianın pek de ikna edici olmadığını ifade eder. O'na göre İslâm'ın ilk dönem tarihi karanlıktır ve Abbott'un ortaya koymuş olduğu bilgiler bu karanlığı aralamakta çok az işe yaramıştır. Abbott'un bu iddianın tam tersi istikamette olduğunu bildiren Wansbrough, onun gerçeklikten uzak bir şekilde bu kitabın her sayfasında İslâm'ın ilk dönemlerine ait yazılı belgelerin olduğunu iddia ettiğini ifade eder. Yazar, ilk dönemlere ait sözlü veya yazılı aktarımın olup olmayacağından kesin bir şekilde emin olunamayacağını söyler. J. Wansbrough , "Studies in Arabic Literary Papyri. II. Qur'ānic Commentary and Tradition by Nabia Abbott", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies,* University of London, 1938, S. 313 s. 613-616, s. 615. Published by: Cambridge University Press on behalf of School of Oriental and African Studies

Batılı hadis çalışmalarında isnâd ve metin odaklı metotlar (*matn-cum-isnâd analysis*) Gregor Schoeler ve Horald Motzki tarafından geliştirilmiştir. Onlar, bu metodu sahih hadisleri belirlemede ve isnâdların nasıl yayıldığı ile alakalı konularda kullanmışlardır. Bu iki araştırmacı metinlerin birbirine bağlı/bağımlı olup olmadığını anlayabilmek için hadisin çeşitli rivâyet katmanlarını incelerler ve rivâyetin farklı katmanlarındaki farklı varyantları ortaya çıkarmaya çalışırlar. Bu metot, hadisleri sadece daha sıhhatli bir şekilde tarihlendirmekle kalmaz ayrıca o hadisin rivâyet hikâyesini ve bu rivâyet süresince hadiste meydana gelen değişiklikleri de ortaya koyar. Bu metot metinler üzerinde kullanılmakla kalmamış râvîlerin güvenilirliklerini ölçmek için de kullanılmıştır.[300] Motzki, metot olarak kaynak tenkidinin önemine sıkça değinir. Ona göre kaynak tenkidi sayesinde Hicrî ilk iki yüzyıla ait bir rivâyetin güvenilirliğini sorgulama şansını yakalamak mümkündür. Motzki'nin çabası hadislerin sıhhatini ispatlamak değil, onları tarihlendirmek ve hadislerin Hicrî birinci yüzyıldaki varlığını ispatlamak olmuştur. Bu minvalde kaynağın yaşı ve kökeninin ne olduğu da büyük önem arz eder.[301] Motzki, *"İslâm Hukuk Biliminin Başlangıcı: II/VIII. Yüzyılın Ortasına Kadar Mekke'deki Gelişimi*" isimli kitabında ilk dönem İslâm fıkhının oluşum târihîyle alakalı rivâyetleri inceler ve kendi metodolojisini ortaya koymaya çalışır. Bu noktada Schacht gibi kendisi de hukuki rivâyetleri incelese de Schacht'ın Hicrî birinci yüzyıl ve Hicrî ikinci yüzyılın başlarına ait rivâyetlerin bilinçli bir uydurma faaliyetinin ürünü olduğu fikrini reddeder.[302] Motzki seçmiş olduğu bazı hadisleri incelemesi sonucunda hadislerin ilk asırda mevcut olduğu bilgisine ulaşmış ve yine Schacht'a itiraz ederek İslam Hukukunun başlangıcını elli-yetmiş beş yıl öncesi olarak başlatmıştır.[303]

Motzki görünüş olarak Goldziher, Sprenge, Schacht ve Juynboll gibi şarkiyatçıların fikirlerini desteklemez. O, Goldziher'i önyargılı olmakla suçlarken Schacht'ın yeterli derecede klasik kaynaklara yönelmediğini ve bu yüzden yanlış hükümlere vardığını söyler. Örneğin; Schacht kaynak olarak Şâfiʿî'nin eserlerini kullanırken Motzki, Şâfi'î ile aynı dönemde yaşamış ve aslında daha önce olan 'Abdürrezzâk'ı ve onun *Muṣannef*'ini kullanır. Çünkü Muṣannef kaynaklarının takibi erken dönemlere kadar uzanır. Buradaki rivâyetlerin isnâdlarını istatistiksel olarak inceler ve ulaştığı neticelerden sıhhat kriterleri çıkarmaya çalışır. Örneğin; metinlerin râvîlere

[300] Motzki, *Hadis: "Origins and Developments, s.* XIIX.
[301] Motzki, *Hadis: Origins and Developments,* s. 129-130.
[302] Motzki, *Hadis: Origins and Developments, s.* 30-34.
[303] Fatma Kızıl, *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi,* İstanbul: İsam Yayınları, 2013, s. 176.

dağılımını, hadis ve re'yin miktarını, metne aykırı ifadeleri, tenakuzları ve belirsizlikleri belirleyerek bunları sayısal düzlemde derecelendirir. Bu yüzden şunu söylemek mümkündür ki Motzki, metin ve isnâdı bir arada incelemiştir.

Abbott, F. Sezgin ve Azamî'nin hadislerin erken dönemden itibaren yazıldığı iddiaları ile ilgili olarak Motzki, rivayet sürecinin bilgilerin şifâhî ve yazılı olarak aktarıldığı canlı bir öğretim mekanizması olarak algılanması gerektiğini ifade eder. Ona göre şifâhî ve yazılı rivâyetin kullanımı zamana, bölgeye, âlime ve konuya göre değişkenlik arz etmekte olup, herhangi birinin genelleştirilmesi doğru değildir.[304] Motzki'nin hadis metinlerini değerlendirmesinde onların yazılı veya sözlü olarak aktarılmış olması önem arz eder. Ona göre eğer metinler arası benzerlikler fazla ise bu metinler yazılı şekilde aktarılmıştır; eğer farklılıklar daha çok ise bu, rivâyetlerin sözlü bir şekilde aktarıldığını gösterir. Nitekim o, hadis rivâyetinin payderpey standartlaşmasına kadar metinler arasında farklılıkların gerçekleşmesinin kaçınılmaz olduğunu söyler. Yazılı ve sözlü rivayetin iç içe kullanılması ve rivâyet şartlarının yerleşmesiyle de metinlerdeki değişikliklerin azalacağını belirtir.[305] Motzki, bu konuyla ilgili olarak bu literatürün tamamıyla doğru olarak kabul edilemeyeceğini söylemenin gereksizliğini vurgular ve Müslümanların ricâl tenkidine dayalı metotlarının modern tarihçiler için de faydalı olabilecek bir yöntem olduğunu ifade eder.[306]

İslâm kaynaklarına ve İslâm Tarihine çok genel bir eleştiri yönelten bir diğer isim Michael Cook olmuştur. Patricia Crone ile birlikte yazdıkları *Hagarism: The Making of The Islamic World* isimli kitapta sadece klasik İslâmî görüşleri eleştirmekle kalmaz aralarında Goldziher, Schacht, Juynboll gibi isimlerin de bulunduğu bazı oryantalistleri eleştirir. Yazılan bu kitapta Cook ve Crone İslâm'ı, Kur'ân'ı, Peygamber'i kısacası şu an kabul gören İslâm Tarihini temelden sorgulayacak hipotezler geliştirmişlerdir. Onlara göre İslâm Tarihinde bugün kabul edilen pek çok şey Emevî ve Abbasî devrinde uydurulmuştu. Hadis konusunda ise Cook, Schacht'ın hadisle ilgili görüşlerini baz alarak onu eleştirir. *Eschatology and the Dating of Traditions* isimli makalesinde eskatoloji ile alakalı üç rivâyet seçer ve bunlar üzerinde, her ne kadar fıkhi içerikli olmasa da,

[304] Motzki, *Dating Muslim Tradition*, s.246.
[305] Fatma Kızıl, *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi,* s. 220..
[306] Harold Motzki, "The Musannaf of Abd aL-Razzaq al-San'ani as a Source of Authentic Ahadith of the First Century A.H.", *Journal of Near Eastern Studies*, 1991, S. 50, s.21.

Schacht'ın müşterek râvî ve isnâdların geriye doğru büyümesi teorilerini bunlar üzerinde uygulamaya çalışır. Bu çalışmadan elde ettiği fikirlere göre hadisler Schacht'ın iddia ettiği gibi Hicrî ikinci yüzyıldan sonra değil, bu tarihten hem önce hem de sonra uydurulmuş olabilir.[307] Bir diğer netice ise bu teoriler yarı olumlu yarı olumsuz sonuçlara götürmektedir. Dolayısıyla Schacht'ın bu teorileri her hadiste aynı sonucu almaya elverişli değildir.[308]

Sonuç olarak Batılı hadis araştırmalarını inceleyen herkesin Goldziher- Schacht-Juynboll çizgisinin bu çalışma alanında ne denli etkili olduğunu görmesi kaçınılmazdır. Bu çizginin bu denli etkili olmasının sebebi oryantalist bakış açısını bir sisteme oturtmuş olmaları ve Hadis Usulünü gerek kendi oluşturdukları terimlerle gerekse Müslümanlardan ödünç aldıkları terimler ile okumaya çalışmaları sonucu olmuştur.[309] Abbott, Hicrî birinci yüzyılın ilk yarısında hatırı sayılır miktarda hadisin kaydedilmesi ve Zuhrî öncesi ve sonrası olmak üzere ilmî faaliyetlerin artması gibi gelişmelerin yaşanmasına rağmen modern Batılı araştırmacıların Hicrî üçüncü yüzyıla kadar hadislerin aktarımında sadece sözlü aktarım biçimi olduğu iddiası konusunda neden ısrar ettiklerini anlamaya çalışır. Abbott'a göre bu durumun böyle olmasının sebebi 19. ve 20. yüzyıllarda özellikle Batı'da yapılan İslâm tarihi araştırmlarının olduğunu söyler. Bu dönemin bilim insanları olan Nöldeke, Welhausen, Wüstenfeld, Caetani, Muir, Sprenger ve Goldziher gibi isimler İslâm Tarihi, Tefsir ve Hadis ile ilgili çalışmalar yaptığını söyleyen Abbott, bu bilim insanlarının Goldziher'e kadar aslında çok geniş bir saha olan Hadis ilmini ihmal ettiklerini düşünür. Bu konuda Goldziher'in bu alanda yapmış olduğu çalışmalardan minnettarlıkla bahseden Abbott, onun bu alana bütün enerjisi ile katkıda bulunduğunu söyler. Ancak bu alanda çok azimli olan Goldziher'in bile bazı temel fenomenleri gözden kaçırdığını söyleyen Abbott, İslâm tarihi ile ilgili bilgilerin bu bilim insanlarınca yanlış yönlendirmesinin normal olduğunu açıklar.[310] Abbott'a göre Goldziher, tıpkı çağdaşları gibi Emevî dönemindeki kültürel, ilmî ve edebî gelişmeleri çok önemsemez. Bu dönemde sözlü aktarımın baskın olduğu görüşü üzerinde durur ve bu döneme ait yazılı kayıt varsa bile bunların sadece ezbere yardımcı müsveddelerden ibaret olduğunu düşünür. Abbott,

[307] Michael Cook, "Eschatology and Dating Traditions", *Princeton Papers in Near Eastern Studies*, 1992 S.1, s. 83.
[308] Cook, "Eschatology and Dating Traditions", s. 93-94.
[309] Ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. Bekir Kuzudişli, "Oryantalist Paradigma Bağlamında Hadis Kavramlarını Yeniden Düşünmek", *USUL İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2016, S. 25, s. 7-30.
[310] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri II,*, s. 64.

çağdaş dönem oryantalistlerini kast ederek, onların hadislerin oluşumunu Hicrî birinci yüzyılın sonu olarak tarihlendirdiklerini belirtir.[311] Buna ek olarak Abbott, Ahmad Amîn, Kattânî, Kurd 'Ali, Sezgin gibi Müslüman bilim insanlarının Batılı araştırmalardan faydalandığını ancak onların ilk dönem kültürel ve ilmî faaliyetleri Abbasî dönemi sonrası olarak değil Abbasî öncesi dönemde de var olduğunu kabul ettiklerini ifade eder.[312]

3.3. Hadislerin Yazılı-Şifâhî Aktarımı Konusunda Öne Sürülen Bazı Düşünceler

Hadislerin şifâhî olarak rivâyet edilmesi meselesi hem İslâm dünyasında hem de Batıda çokça tartışılan bir konu olmuştur. Klasik hadis mecmualarında Arap rivâyet nakil sisteminin ne kadar tutarlı ve sağlam olduğu ortaya konmaya çalışılmış ve yazıdan ziyade sözlü rivâyetin daha esaslı olduğu vurgulanmıştır. Batılı düşünce ise genel olarak şifâhen nakledilen bir şeyin yapısının daha hassas olması sebebiyle, değişime maruz kalmaya da daha müsait olduğu düşüncesini benimsemiştir.

Batı'da Hadislerin yazılması konusunu ilk olarak ele alan kişi Aloys Sprenger (ö. 1893) olmuştur. O, hadislerin aslında şifâhî değil yazılı olarak nakledildiğini savunur. Bu düşüncesini ilk kez "*On the Origin and Progress of Writing Down Historical Facts among the Muselmans*" isimli makalesinde dile getirmiştir.[313] Sprenger'a göre hadiselerin yazılmasının yasaklanması Hz. Muhammed döneminde olmuş olabilir ancak burada amaçlanan şeyin yazılacak kitabın Kur'ân ile karıştırılma endişesinden kaynaklanır. Çünkü Peygamberin bizzat kendisi çabuk unutan bazı sahabelere not alabileceklerini söylemiştir. Onun, hadislerin yazılı olarak nakledildiği görüşünden etkilenen Goldziher de hadislerin yazıldığını ancak sonraki yüzyıllarda Müslümanlar arasında belli başlı bazı çekincelerin ortaya çıktığını ve bundan dolayı da Müslümanların hadisleri yazmaktan vazgeçtiğinden bahseder.[314] Bunun yanı sıra Goldziher'e göre hadislerin yazımının yasaklanması meselesi aslında ehl-i rey ve ehl-i hadis arasındaki

311 Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri II*,, s. 64.
312 Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri II*,, s. 64.
313 Aloys Sprenger, "On the Origin and Progress of Writing Down Historical Facts among the Muselmans", *Journal of the Asiatic Society*, S.5, s. 303-329.
314 Goldziher, *Muslim Studie*s, II, s.183.

gerginlikten dolayı ortaya çıkmıştır. Ona göre her iki grup da kendi fikrinin daha doğru olduğunu kanıtlamak için Peygambere nispetle hadis uydurduğunu söyler.

Bir başka oryantalist olan William Muir, günümüze ulaşan hadislerin bir kısmının Hz. Muhammed zamanında yazılmış oalabileceğini ancak bunların çoğunun Hicrî birinci yüzyılın sonuna kadar yazıya geçirilmeden sözlü bir şekilde aktarıldığını düşünür. Buna ek olarak rivayeti nakleden ravinin inanç ve önkabullerden bağımsız olamayacağını ileri sürerek hadislerin objektif bir şekilde aktarılmadığını iddia eder.[315]

Eserlerinde Goldziher, Schacht, Juynboll gibi klasik oryantalistlerin aksine hadislerin Hz. Muhammed zamanından itibaren hem yazılı hem de şifâhen korunduğunu ispat etmeye çalışan Abbott bu duruşuyla klasik oryantalist çizgiden ayrılmaktadır. Abbott, yazmış olduğu bir eserinde kendisinin de önceden bu âlimler gibi düşündüğünü ancak yaptığı araştırmalar sonucunda kendi fikrinin doğruluğuna kani olduğunu dile getirir. Buna göre, hadislerin yazıya geçirilmesi kısmen Hz. Muhammed zamanında başladı. Ẓuhrî ve öğrencilerinin çok kapsamlı edebî çalışmaları sonucunda bu hadislerin içeriği sabitlendi ve aynı zamanda tedvîni mümkün oldu. Bu noktadan sonra bu malzeme kesintisiz bir şekilde yazılı aktarımla bir sonraki nesillere aktarıldı.[316]

Abbott'un SALP 2 kitabında bu konu ile iligli detaylı yaptığı bu değerlendirmeler ile oryantalist çizgiden farklı oluşu ve Abbott'un bu söylemlerinin çoğunlukla İslâmî düşünceye yakın olması onun, zaman zaman bir hadis oksidentalisti ya da "oryantalist oksidentalist" olarak anılmasına sebep olmuştur.[317] Bu tanımlama bizce tartışılır bir konu olsa da Abbott'un düşünceleri ve Müslüman perspektif arasındaki paralellikler gözden kaçmamaktadır. Abbott'un birçok fikri M. Fuat Sezgin ve M. Mustafa el- Azamî'nin fikirlerine yakınlık arz etmektedir. Hatta Juynboll, onun bu tutumunu eleştirerek onun İslâmî kaynaklara çok iyimser baktığını söyler ve onun görüş olarak Sezgin ve Azamî'ye daha yakın bulur.[318] Bu konuda üç araştırmacı da hadislerin tarihselliğini hiç

[315] William Muir, *The Life of Mohomet History of Islam,* Simith, Elder and Co. Printers, London, 1858, I, XLIII.
[316] Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri II,,* s. 82-83.
[317] Ali Karakaş, *Nabia Abbott ve Hadise Yaklaşımı,* s. 69. ; Özcan Hıdır, "Oryantalizim'e karşı Oksidentalizim: Hadis Oksidentalizmi- M. Fuat Sezgin ve M. Mustafa el-Azamî Örneği", *Hadis Tetkikleri Dergisi,* İstanbul 2007, C. 5, s. 17; bu makaleyi değerlendiren bir başka makale için bkz. Fatma Kızıl, "Bir Terimin Etimolojisi: 'Hadis Oksidentalizmi' Oksimoronu", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 2007, S.5, s. 157-60.
[318] Juynboll, *Muslim Tradition,* s. 4.

tartışmamıştır; aksine hadis ilmînin gelişiminin kitâbetu'l-hadîs, tedvînu'l-hadiṡ ve taṣnîfu'l-hadiṡ olmak üzere üç aşamada gerçekleştiğini vurgulamışlardır:[319] Sezgin, hadis literatürünün gelişimi hakkındaki görüşünü veciz bir şekilde şu şekilde ifade eder:

" Bizim hadis literatürünün gelişimine dair sahip olduğumuz bu tasavvur, bu sahanın başlangıcına dair haberlere, o dönemden bize ulaşan yazılara ve müelliflerinin o dönemde eserlerini zahiren şifahi olarak rivayet etseler bile, birbirlerinden yazılı olarak almış olduklarını gösterebilen malzemenin gözden geçirilmesine dayanmaktadır."[320]

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Sezgin, tıpkı Abbott gibi hadislerin hem sözlü hem de yazılı bir şekilde aktarıldığını düşünmektedir. Sezgin, Abbott'un üzerinde duruduğu bir diğer konu olan Emevî idaresi döneminde hadislerin yazılması konusundaki düşüncelerinin de birbirine benzer olduğunu görmekteyiz. Sezgin, Ömer b. 'Abdülaziz'in bu husuta özel bir ihtimama sahip olduğunu belirterek onun ilmin yok olmasından korktuğu için Peygamber'e ait hadis ve sünnetine dair ne varsa yazılmasını emrettiğini ifade eder.[321] Sezgin hadis ilmindeki *taḥammulu'l-'ilm* (ilmin elde edilmesi) meselesi üzerinde oldukça durmuştur. Çünkü ona göre bu mekanizma İslam'ın yapısına has bir mekanizmadır ve bu şekilde olması hadis araştırmaları hususunda modern çalışmalardaki yanlış anlamaların temelini oluşturmaktadır. [322] Bu noktada Mustafa el-Azamî, oryantalistlerin hadislerin Hicrî ikinci yüzyılda yazıya geçirildiği iddialarına da benzer şekilde yanıt verir. Ona göre bu yanlış anlama ve yorumlamalarının başında *tedvîn, taṣnîf* ve *kitâbet* dönemlerinin hadislerin ilk kayıt altına alındığı dönem olarak algılanması; *ḥaddeṡenâ, aḫberenâ, 'an* vb. gibi rivayet terimlerinin sadece sözlü rivayet ile sınırlanması ve son olarak Arapların kültür bakımından hafıza ve ezbere çok önem vermelerinden ötürü yazıya ihtiyaç duymadıkları iddiaları gelmektedir. [323]

Sezgin'in ilk dönem yazılı edebiyata dair bilgilerin o dönem hakkında bizleri yeter kadar aydınlattığını söyleyerek bu dönemle ilgili kaynaklarda geçen rivâyetleri delil olarak gösterir. Bu deliller, kısmen Abbott'un sunmuş olduğu örneklerle benzerlik

[319] Özcan Hıdır, "Oryantalizm'e karşı Oksidentalizm…", s. 21.
[320] Fuat Sezgin, *Buhari'nin Kaynakları*, s. 25.
[321] Fuat Sezgin, *Buhari'nin Kaynakları*, s. 25.
[322] Fuat Sezgin, s. 27.
[323] Mustafa el-Azamî, *Studies in Early Hadith Literature With a Critical Edition of Some Early Texts*, Indianapolis: American Trust Publications, 1978, s. 19.

göstermektedir. Örneğin, iyi hafızası ile övünen Ebû Ḥureyre, kendisinden bir hadis rivayet eden ṭâbi'în Ebû Ḥureyre'nin yanında onun hatırlayamadığı bir hadisi nakletmiştir. Ṭâbi'înin " Bunu senden işittim" demesi üzerine, Ebû Ḥureyre "öyleyse o hadis benim yanımda yazılı olmalı" diyerek ṭâbi'înle birlikte evine gitmişler ve Peygamber'in hadislerinin yazılı olduğu birçok hadis defterlerini göstermiştir. Rivâyette devamla hakkında ihtilaf ettikleri hadisi buldukları geçmektedir.[324]

Sezgin'in, Abbott'un çokça üzerinde duruduğu Emevî dönemi yazım faaliyetleri ile ilgili olarak çok benzer düşüncelere sahip olduğu görülmektedir. Mervân b. Ḥakem'in meşhur ṣaḥâbîlerin ilminin kaybolmasından korkması üzerine onları koruma altına almak isteyen ilk ṣahâbî olduğu bilgisini nakleder. O dönemin kitâbet ve istinsah usûlüne dair *elvaḥ* diye isimlendirilen yazı tahtalarının varlığından söz eder. Bunun yanısıra defter-ṣaḥîfe gibi yazı malzemelerine dair bilgiler sunar. Bunların dışında Sezgin, ṣaḥâbe ve ṭâbi'înin ilmî meseleler hakkında birbirleriyle olan yazma adetlerinin olduğunu söyler. Tıpkı Abbott gibi o da ilim meclislerinin hadislerin yazımının sağlanması açısından büyük bir rol üstlendiğini kabul eder.[325] Hadislerin yazılması ile alakalı olarak son dönemlerde fikirlerini beyan eden isimlerden biri Gregor Schoeler olmuştur. O, İslâm'da yazıdan ziyade sözlü geleneğin ön planda olmasını İslâm'ın bu konuda Yahudilikten etkilenmesi olarak açıklar.[326] Goldziher'in aksine o rivâyet farklılıklarını normal, hatta olması gereken bir durum olarak görür. Çünkü bir ders halkasında öğrenci hocasından duyarak aldığı ders notlarını başka bir ders halkasında başka kelimeler kullanarak rivâyet edebilir. Yahut düzeltme, silme, yanlış yazma gibi yazımla alakalı sebeplerden ötürü de birbiriyle birebir örtüşemeyen rivâyetler ortaya çıkabilir.[327] O, sözlü ve yazılı rivâyetin birbirini tamamladığını söyler. Ancak yazıyla kayda geçirilmîş olsa dahi, rivâyetin tahriften mahrum kalmayacağı düşüncesini de vurgular.

[324] Fuat Sezgin, *Buhari'nin Kaynakları*, s.30. (s. 74'den naklen) İbn 'Abdülberr, *el-Câmi'*.
[325] Fuat Sezgin, *Buhari'nin Kaynakları*, s. 33.
[326] Schoeler, "Mündliche Thora und Hadit. Überlieferung. Schreibverbot, Redaktion", *Der Islam*, 1989 S.66, s. 215.
[327] Schoeler, *The Transmission of the Sciences in Early İslâm Revisited*, Terc. Uwe Vagelpohl, London and New York: Routledge Studies in Middle Eastern Literatures 2006, s. 45.

SONUÇ

İslâm geleneğinde hadislerin ne denli önemli bir yeri olduğu Batılı araştırmacılar tarafından kabul edilse de hadislerin sahihliği hakkındaki şüpheleri ve eleştirel bakış açıları hep var olmuştur. Nitekim Batılı araştırmacılar hadisleri klasik İslam geleneğinden farklı şekilde algılamış, klasik hadis kaynaklarını değişik açılardan değerlendirmiş ve bu doğrultuda çeşitli yöntem ve analizler geliştirebilmişlerdir. Bu noktada karşımıza hadisleri hem klasik İslâm uygulamasından hem de klasik oryantalist bakış açısından farklı bir şekilde değerlendirip analiz eden bir yöntem geliştirmeyi amaçlan Nabia Abbott çıkmaktadır. Abbott, İslâm bilimlerine olan hakimiyeti, tarih bilgisi, papiroloji ve paleografi alanındaki uzmanlığını ortaya koyarak İslam papirüslerini merkeze almış ve hadis tarihi ve metodolojisi alanındaki fikirlerini bu noktadan yola çıkarak ortaya koymuştur. Abbott'un İslâm'ın erken dönemlerine ait hadis papirüslerini incelemesi hadislerin yazılı serüvenini açıklamaya yardımcı olurken erken dönemde ilmi geleneğin nasıl olduğu ile ilgili verileri elde etmeye olanak sağlamıştır.

İlk yazı malzemeleri denilince akla gelenler arasında taş/kayalar, sikkeler, papirüsler ve el yazmaları gelmektedir. Genel manada bu yazı malzemeleri insanlığın kültürel mirasını elde etme noktasında önemli bilgilerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Özel manada ise bu malzemeler, İslam'ın erken dönemlerinde mevcut olan edebi, kültürel, siyasi ve ictimai özellikler hakkında birçok malumata erişilmesine yardımcı olmaktadır. İslamiyetten sonra müslümanlar, Kur'an'ı ve Hadisleri taşa, kemik parçalarına, hayvan derisine ve papirüsler üzerine yazmıştır. Bunun yanısıra devlet bünyesinde alınan resmi kararların, devletlerarası mektuplaşmaların ve ticari bazı anlaşmaların papirüs üzerine yazıldığı bilgisi elde edilen kanıtlar ışığında doğrulanmıştır. Netice itibari ile şunu söylemek mümkündür ki kağıdın müslümanlar arasında yaygın bir şekilde kullanılacağı tarihe kadar papirüs, yazı malzemeleri arasında en çok başvurulanı olmuştur.

İslam papirüsleri, İslâm'ın erken dönem tarihini aydınlatmak noktasında büyük öneme sahiptir. Papirüsler sayesinde elde edilen bilgiler ile İslâm kültürü ve dinine ait daha geç tarihli literatürden elde edilen bazı verileri test etme imkânı bulunabilmektedir. Buna ek olarak, bu malzeme İslâm'ın ilk üç yüzyılına ait bu dönemle alakalı birtakım

boşlukların doldurmasını sağlayarak hadislerin sıhhatini teoriksel zeminde daha pratik ve somut bir şekilde ele alınmasına imkan tanır. Papirüs araştırmalarının bu sahaya diğer bir katkısı modern araştırmalarda öne sürülen tezlerin ne kadar sağlıklı olduğunu karşılaştırmamıza olanak sağladığıdır. Bunların yanısıra elde edilen hadis papirüslerinin umulduğu kadar erken tarihli olmaması oryantalistler tarafından ortaya atılan bazı iddialara cevap vermeye yeterli olmayacağı sonucunu doğurmaktadır

Abbott'un İslam papirüslerine yoğunlaştığı araştırmalarında ulaştığı genel kanı yazının Arap kültüründe kullanıldığı ve İslâmiyetten sonra rivâyet sisteminde yazının hep olduğu ile alakalıdır. Abbott, papirüslerin o dönemin en yaygın yazım malzemesi olmasından yola çıkarak mümkün olduğunca hadislerin yazımını erken bir tarihe çekmeye çalışır. Abbott'a göre hadislerin yazılı kaydı sınırlı bir şekilde de olsa Hz. Muhammed zamanında başlamıştı. Daha sonra Zuhrî, onun öğrencileri ve çağdaşlarının yaptığı çalışmalar sonucunda hadislerin yazılı kaydının büyük bir kısmı tamamlanmış oldu. Abbott'a göre bu yazılı malzeme kesintisiz bir şekilde korundu ve klasik hadis kaynaklarında gördüğümüz hadisler tedvin ve tasnif edildi.

Abbott'a göre hadislerin yazılı bir şekilde rivayet edilmesi onların daha sıhhatli bir şekilde rivayet edildiği manasını taşır. Bu tezini geliştirmek amacıyla incelediği papirüslerden kanıtlar göstererek bazı tespitlerde bulunur. Hadislerin yazılı rivayetinin gelişmesinde bazı önemli faktörlerin oynadığı role dikkat çeker ve bu noktada çok detaylı analizler yaparak bazı sonuçlara varır. Abbott, aile isnadlarının hadislerin yazılı rivayetinde çok önemli bir görev üstlendiğini ifade eder. Ona göre Hicrî birinci yüzyıl boyunca hadislerin elden ele dolaştığı geniş aile isnadları oluştu. Bu aile isnadları sayesinde hadisler daha güvenli bir şekilde rivayet edilebildi. Rıḥleler, hadis imla meclisleri, istinsah faaliyetleri gibi bazı gelişmeler hadislerin yazılı bir şekilde aktarılmasında önemli yer tuttu. Şunu belirtmekte fayda var ki; Abbott yapmış olduğu araştırmalarda hadislerin fonksiyonel yönü ile ilgilenmekten daha çok hadislerin otantikliğini tespit etmeye odaklanır. Örneğin Schacht hadislerin fıkıh ile olan ilişkisinden yola çıkarak tezini ortaya koymaya çalışırken Abbott, daha ziyade hadislerin sahihliği, erken tarihli olması vb. konuları incelemeyi amaçlar.

Nabia Abbott açık bir şekilde uydurma hadislerin varlığını kabul eder. Ancak genel olarak bakıldığında kendisi hem hadislerin tamamına hem de ricâl, cerh-ta'dil ve hadis tarihi kitaplarına olumlu bir bakış açısıyla yaklaşarak bu tarz kitapları klasik oryantalistlerin aksine birincil kaynak kitap olarak eserlerinde başvurur. Onun SALP 2 kitabında incelemiş olduğu papirüslerin en erken tarihli olanının Hicrî ikinci yüzyılın ortası olarak tesbiti bu papirüsün çok da erken bir tarihe ait olmadığı eleştirisinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Aynı şekilde kaynak olarak kullandığı klasik hadis kitaplarının yazılış tarihleri de kısmen Hicrî birinci yüzyıl sonrasına ait olması sebebiyle onun sunmuş olduğu bazı teorileri zayıflatmaktadır. Abbott, papirüs merkezli erken dönem hadis kaynaklarını ele alırken bu kaynakların kaynakları veya bu kaynakların öncesine ilişkin bir araştırma ya da değerlendirme yapmayarak bu yönü ile de zayıf kalmıştır. Abbott'un çalışmalarındaki bazı eksiklikler, onun kaynak kullanımında klasik hadis usul ve tarih kitaplarına olan "sonsuz" güveninden kaynaklanmış görünmektedir.

Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür ki Nabia Abbott tarihsel papirolojinin iyi bir temsilcisi olarak, kendini İslam papirüsleri alanında oldukça geliştirmiş ve adeta ömrünü bu yola vakfeden bir araştırmacı olmuştur. Abbott'un klasik oryantalistlerden farklı olarak dile getirdiği "hadislerin erken dönemde yazılı aktarımla nakledildiği" iddiası bu konuya farklı bir bakış açısının kazandırılmasının yanısıra onun ciddi eleştirilere maruz kalmasına sebep olmuştur. O, bu ve diğer bazı konularda F. Sezgin ve Azamî gibi Müslüman araştırmacılar ile aynı kategoride değerlendirilerek Batılı bir araştırmacı olmasına rağmen Müslüman çizgiye daha yakın görülmüştür.

Abbott kendisinin yapmış olduğu İslam papirüs çalışmalarının ve buna benzer çalışmaların sahaya yeni bir bakış açısı getirdiğine inanır. Bu inancını ise şu ifadeler ile dile getirir:

> *" ...this new phase in the study of Islamic Tradition promises to be more fruitful than even Goldziher could have expected." (SALP 2, 83.)*

KAYNAKÇA

Abbott, Nabia, *The Monasteries of The Fayyum***,** Chicago: The University of Chicago Press, 1937.

……. T*he Ḳurrah Papyri from Aphrodito in the Oriental Institute*, Chicago: The University of Chicago Press, 1938.

.....,.. *The Rise of the North Arabic Script and its Ḳurʾānic Development with a Full Description of the Ḳurʾān Manuscripts in The Oriental Institute*, Chicago: The University of Chicago Press, 1939.

…….“Arabic Paleography: The Development of Early Islmaic Scripts”, *Ars Islamica*, S.8, 1941.

..... *“*An Arabic Papyri of the Reign of Ğaʿfar al-Mutawakkil ʿAla-llâh (A.H. 232-247/A.D. 847-861”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, S. 92, 1948, s. 88-135.

……., *Studies in Arabic Literary Papyri I-Historical Texts*, Chicago: The University of Chicago Press, 1957.

.....…, *Studies in Arabic Literary Papyri II-Kuranic Commentary and Tradition,* Chicago: The University of Chicago Press, 1967.

.....…, *Studies in Arabic Literary Papyri III- Language and Literature,* Chicago: The University of Chicago Press 1972.

.....… “An Arabic Papyrus Dated A.H. 205*”, Journal of the American Oriental Society,* C. 57 (3), 1937, ss. 312-315.

……., *Hz. Muhammed'in Sevgili Eşi Ayşe*, (*Aishah: The Beloved of Muhammad*) Terc. Tuba Asrak Hasdemir, Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 1999.

……., *Hayzuran ile Zübeyde Bağdat'ın İki Kraliçesi (Two Queens of Baghdad: Mother and Wife of Harun al-Rashîd)* Terc. Suat Kaya, Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 2000.

…….. "Tefsir'in Erken Dönem Gelişimi", (The Early Development of Tafsîr) Terc. Mehmet Akif Koç, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* C.43, S.2, 2002, ss. 449-462.

……."İslam'ın İlk Döneminde Kadın Ve Devlet", (*Women and the State in Early Islam-I*) Terc. Hanefi Palabıyık ve Betül Kınay, *Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.1 2015, ss. 103-123.

Afidah, Luthfi Nur, "Ottantisitas Hadis Perspektif Nabia Abbott", Doktora Tezi, Universitas Islam Negeri Sunan Kalijaga, Yogyakarta, 2008.

Atay, Hüseyin "Kitap Tanıtma ve Tenkitleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 15, 1967, ss. 213-226.

el-Azamî, Mustafa, *Studies in Early Hadith Literature With a Critical Edition of Some Early Texts*, Indianapolis: American Trust Publications, 1978.

el-Bağdâdî, Ebû Bekr Aḥmed ibn 'Alî el-Ḫatîb, *Târîḫu Bağdâd ev Medînetü's-Selâm*, 14 Cilt, Kahire, 1931.

Ball, Warwick *Arabistan'dan Öteye; Fenikeliler, Araplar ve Avrupa'nın Keşfi*, (Out of Arabia: Phoenicians, Arabs, and the Discovery of Europe (Asia in Europe and the Making of the West) Terc. Ahmet Aybars Çağlayan, İstanbul: Ayrıntı, 2014.

Begnall, Roger S., *Reading Papyri, Writing History*, New York: Routledge, 1995.

Berg, Herbert, "Competing Paradigms in the Study of Islamic Origins: Qur'an 15:89 and the Value of Isnads", (ed.) Herbert Berg, *Method and Theory in the Study of Islamic Origin* , (Leiden: Brill, 2003) içinde, ss. 259-262.

Brinkman, John A. *The Oriental Institute Annual Report*, Chicago: University of Chicago Press, January 2018.

Bukhârî, *Târîḫ'ul-Kebîr,* 5 Cilt , Haydarâbad:1941-59.

Belâzurî, Aḥmed b. Yaḥyâ, *Fütûḥu'l-Buldân*, (ed.) M. J. Goeje, Leiden: Lugduni Batavorum, 1866.

Cook, Michael, *"*Eschatology and Dating Traditions", *Princeton Papers in Near Eastern Studies*, S.1, 1992, ss. 217-241.

Çetin, Nihad, M., "Ahbâr", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C.1, 1988, ss. 486-489.

Dere, Ali, "Doğu ve Batı Karşılaştırmasında Bir Süreç: Oryantalizm, Oryantalizmi Yeniden Okumak", *Batı'da İslam Çlaışmaları Sempozyumu*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003, ss. 57-80.

Doğanay, Süleyman, *Oryantalistlerin Hadisleri Tarihlendirme Yaklaşımları*, İstanbul: İFAV, 2013.

Ersin, Murat, *Nabia Abbott'un The Ḳurrah Papyri From Aphrodito In The Oriental Institute İsimli Eseri Ve Değerlendirmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa, 2006.

Ersönmez, *Hüseyin,* **"**Arap Gramerinin Gelişim Sürecinde Mısır Dil Ekolü", *Mîzânü'l-Hak İslâmî İlimler Dergisi*, S. 3, 2016, ss. 95-124.

Erul, Bünyamin "N. Abbott'ın Aishah Adlı Kitabı ve Hz. Muhammed'in Sevgili Eşi Ayşe İsimli Çevirisi Üzerine", *Türkiye Günlüğü*, S. 61, 2000, ss. 101-12.

Eyice, Semavi, "BELL, Gertrude Lowthian", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.5, ss. 422-423.

Gacek, Adam**,** ***The Arabic Manuscript Tradition: A Glossary of Technical Terms and Bibliography*****,** Leiden: Brill, 2001.

Grabar, Oleg, *İslam Sanatının Oluşumu,* (Formation of Islamic Art) Terc. Nuran Yavuz, Alfa, 2018.

Grohmann, Adolf, "Arabische Papyri aus den Staatlichen Museen zu Berlin", *Der İslam,* C.22, No 1, 1935, ss. 1-68.

……., *Arabic Papyri in the Egytian Library,* Cairo: Egytian Library Press, 1961.

Goldziher, Ignaz, *Muslim Studies I***,** Chicago: Aldine Publishing Campany, 1961.

Hamidullah, Muhammed "Some Arabic Inscriptions of Medina of the Early Years of Hijrah", *Islamic Culture*, S. 15, 1939, ss. 427-439.

Hıdır, Özcan, "Şarkiyatçıların Hadisi Tarihlendirme Metotları", *Hadis Tetkikleri Dergisi,* S.1, 2003, ss. 97-115.

Hoyland, Robert, "Epigraphy and the Linguistic Background to the Qur'an", (ed.) Gabriel Said Reynolds,*"The Qur'ân in Its Historical Context"*, London and New York: Routledge, 2008, ss. 51-70.

İbn ʿAbdülberr, *Câmi'u Beyâni'l-ʿilm ve Faḍlihî,* (ed.) Muhammed Abduh Ağâ, Kahire.

İbnü'l-Esîr,ʿİzzeddîn ʿAlî b. Muḥammed, *Usdu'l-Ğâbe fî Maʿrifeti's-Ṣaḥābe*, 5 Cilt, Kahire, 1868-1870.

Juynboll, G.H.A, *Muslim Tradition,* Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

……., "Nâfiʿ, the Mawlâ of İbn ʿUmar and His Position in Muslim Hadith Literature", *Der Islam,* S. 70, 1993, ss.193-231.

Karakaş, Ali, *Nabia Abbott ve Hadise Yaklaşımı,* İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2018.

Karataş, Mustafa, *Rivayet Tekniği Açısından Hadislerin Artaması ve Sayısı,* İstanbul: İşaret, 2006.

el-Ḳalḳaşandî, Aḥmed ibn ‘Alî, *Kitâb Ṣubḥu’l-Aşâ*, Kâhire, 1913-1919.

Kınay, Betül, *Nabia Abbott’un Eserlerinde Kur’an, Hz. Muhammed Ve Kadın,* Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2014.

Khan, Geoffrey, *An Early Arabic Legal Papyrus,* Leiden: Brill, 2003.

Kızıl, Fatma, *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi*, İstanbul: İsam Yayınları, 2013.

.....,“Hadis Rivâyetinde Aile İsnadları”, Bekir Kuzudişli, (Doktora Tezi), *Hadis Tetkikleri Dergisi*, S.5, İstanbul, 2005.

……, “Bir Terimin Etimolojisi: ‘Hadis Oksidentalizmi’ Oksimoronu,*” Hadis Tetkikleri Dergisi*, S.2, ss. 157-60.

Krek, Miroslav, “Nabia Abbott’s Published Works: A Chronological Bibliography”, Journal of Near Eastern Studies, C.40, No. 3, *Arabic and Islamic Studies in Honor of Nabia Abbott: Part One,* 1981, ss. 165-172

Koçyiğit, Talat *Hadis Usûlü,* Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967.

Kutluay, İbrahim, “Çağdaş Oryantalistlerin İsnada Farklı Yaklaşımları Çerçevesinde Nabia Abbott”, *YDÜ I. Uluslararası Hadis İhtisas Sempozyumu*, Yakındoğu Üniversitesi Yayınları, 2014, ss. 280-323.

Kuzudişli, Bekir, “Hadis Rivâyetinde Aile İsnatları”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2005.

……., “Oryantalist Paradigma Bağlamında Hadis Kavramlarını Yeniden Düşünmek”, *USUL İslâm Araştırmaları*, S. 25, 2016, ss. 7-30.

Lane, Edward William, *An Arabic- English Lexicon*, London, 1866.

Librande, Leonard T., *Three Western Scholars and Islamic Tradition: Opinions on Its Early Development*, Yüksek Lisans Tezi, McGill Üniversitesi, 1972.

Macdonald, Michael C. A.,*"Literacy in an oral environment,* In *Writing and Ancient Near Eastern Society: Papers in Honour of Alan R. Millard*" (ed.) P Bienkowski, Ch Mee, E. Slater, (New York and London: 2005) içinde, ss. 44.

Mâlik b. Enes, *el-Muvaṭṭa'*, (ed.) Muhammed Fuâd 'Abdü'l-Bâkî, Kâhire, 1951.

……, *el-Muvaṭṭa'*, (ed.) Mustafa el-Azamî, The Zayed Charateble Faoundation, 2004.

Motzki, Harald, *Hadith: Origins and Development,* New York: Routledge Publishing, 2016.

……, "Dating Muslim Traditions: A Survey", *Arabica T. 52*, Fasc. 2, 2005, Brill.

....., *İsnad ve Metin Bağlamında Hadis Tarihlendirme Metotları*, (terc.) Bekir Kuzudişli, İstanbul: İz Yayıcılık, 2011.

……,"The Musannaf of Abd al-Razzaq al-San'ani as a Source of Authentic Ahadith of the First Century A.H.", *Journal of Near Eastern Studies,* C. 50, No.1, 1991.

Malczyzki, Willam M. "Literary Papyri from the University of Utah Arabic Papyrus and Paper Collection", Doktora Tezi, University of Utah, 2006.

Muir, Sir William, *The Life of Mohomet History of Islam*, London: Simith, Elder and Co. Printers, 1858.

Nâmî, Ḫalîl Yaḥyâ, *Aṣl el-ḫatt'ul-'Arabiyy ve tarîḫ tatavvurihi ila mâ ḳable'l- İslâm*, Kâhire: Matba'at Bûl Barbiyah, 1935.

Nazlıgül, Habil, "Sebep ve Sonuçlarıyla Hadis Yolculukları (er-Rıhle fî Talebi'l-Hadis)", *Hikmet Yurdu*, Yıl: 6, C. 6, S. 11, Ocak – Haziran 2013/1, ss. 13-37.

el-Neysabûrî, el-Hâkîm, *Kitab el-Ma'rifât 'Ulûm el-Hadis*, Kâhire: 1937.

Okul, Turan, Gül Erbay Aslıtürk, "Gertrude Bell'in Anadolu Gezileri (1899-1911) Çerçevesinde Tur Önerilerinin Hazırlanması", *Journal of Travel and Tourism Research,* C.13, 2018, ss. 19-52.

Özkuyumcu, Nadir, "Kurre b. Şerîk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.26, 2002, ss.446-447.

Pliny, *Natural History,* Terc. H. Rackham. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Reinfandt, Lucian, "Arabic Papyrology and Early Islamic Egypt", *Journal of Juristic Papyrology*, C.43, 2013, ss.209-239.

……., "What's in in Papyrology?", *The Journal of Juristic Papyrology***,** c.13 (2013), ss.163-186.

Reynolds, Gabriel Said (ed.), *The Qur'ân in Its Historical Context,* London and New York: Routledge, 2008.

es-Sem'ânî, "*Edebu'l- İmlâ ve'l İstimlâ*", Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1981

Schacht, Joseph, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford: Clarendon Press, 1950.

Sijpesteijn, Petra A., Sundelin, Lennart, *Papyrology and the History of Early Islamic Egypt*, Leiden, Boston: Brill, 2004.

Sijpesteijn, Petra, "North American Papyrus Collections Revisited*",* al- *Bardiyyat*, 2002.

Sprenger, Aloys, " On the Origin and Progress of Writing Down Historical Facts among the Muselmans", *Journal of the Asiatic Society*, S.5, 1856, ss.303-329.

Sijpesteijn, P.A., J.F.Oates and A.Kaplony, Checklist of Arabic Papyri, *Bulletin of the American Society of Papyrologists,* S.42, 2005, ss. 127-166.

Stein, Peter "Literacy in Pre-Islamic Arabia: An Analysis of the Epigraphic Evidence", *The Quran in Context, Historical and Literary Investigations into the Qur'anic*

Milleu, (ed.) Angelika Neuwirth, Nicolai Sinai, Michael Marx, Leiden: Brill, 2010, ss. 260-263.

Tartı, Nevzat, *Hadislerin Tarihsel Boyutu*, Doktora Tezi: Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2001.

el-Tirmizî, Muḥammed b. 'Isâ, *Ṣaḥîḥ* ve şerhi 'Âridât al-Aḥvazî (ed.) Ibn al-'Arabî al-Ma'ârifî,13 cilt; Kâhire, 1350/1931-34.

Torrrey, C. C. The Jewish Foundation of Islam, New York: Jewish Institute Of Religion Press, 1933.

Tuzcu, Kemal, *"*Arap Yazısının Ortaya Çıkışı", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2001, S.2, ss. 158-165.

Toueti, Houari, *Islam and Travel in the Middle Ages*, Chicago: The University of Chicago Press, 2010.

Versteegh, Kees, *The Arabic Language*, New York: Columbia University Press, 1997.

Yavuz, Mehmet, *"*Gramer Çalışmalarını Başlatan Amiller ve İlk Çalışmalar (II./VIII. Asrın Sonuna Kadar)", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.3 S.10, Yaz 2003.

Wansbrough , John, "Studies in Arabic Literary Papyri. II. Qur'ānic Commentary and Tradition by Nabia Abbott", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, C.31, No. 3, 1968.

Wolff, Hans Julius**,** "Papyrology: Its Scope, Hıstory, and Achievements", *Bulletin of the Polish Institute of Arts and Sciences in America*, Published by Polish Institute of Arts & Sciences Of America, C.3, No. 2, 1945, ss. 384-398.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Ağırakça, Ahmet, "NABATÎLER", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/nabatiler (15.08.2019).

EncylopediaBritanica,https://www.britannica.com/topic/papyrus-writing-material

Mehdî, Muhsin. "Nabia Abbott"

Minen, Peter Van, The Millennium of Papyrology (2001–)? https://www.academia.edu/19380328/The_millennium_of_papyrology_2001-_

https://islamansiklopedisi.org.tr/bell-gertrude-lowthian (22.01.2020).)

www.columbia.edu/cu/lweb/projects/digital/apis/ index.html

www.scriptorium.lib.edu\papyrus\texts\arabic.html

www.princeton.edu/papyrus/

https://papyri.info/docs/apis

http://www.ori.unizh.ch/isap.html

http://orientx.unizh.ch:8080/aps_test_2/home/index.jsp. :

https://www.uni-heidelberg.de/fakultaeten/philosophie/zaw/papy/profil.html

http://berlpap.smb.museum/sammlung/?lang=en

https://collections.lib.utah.edu/search?facet_setname_s=uum_appp

Yıldız, Nuray, Papirüs, TDV İslâm Ansiklopedisi

http://lexicon.quranic-research.net/data/14_S/005_SbO.html

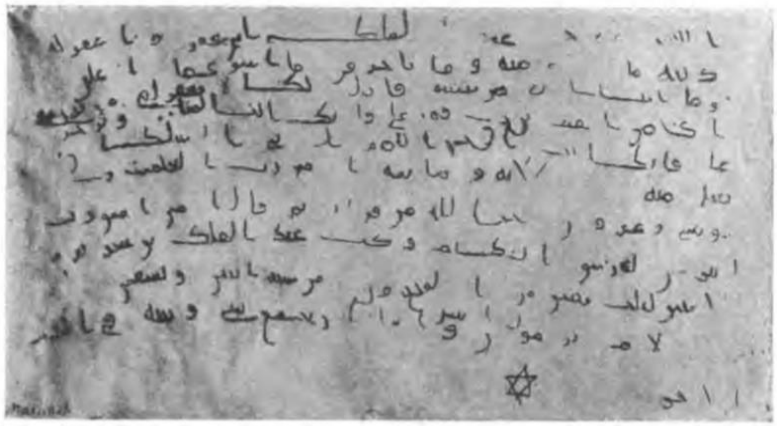
https://islamansiklopedisi.org.tr/kurre-b-serik (22.01.2020)

https://www.britannica.com/plant/Cyperaceae

EKLER

EK-1. Erken Dönemlere Ait Yazıt ve Sikke Fotoğrafları

oi.uchicago.edu

1. Graffito of ʿAbd al-Malik ibn ʿUbaid. Kharānah, A.H. 92. After Jaussen and Savignac, *Mission archéol. en Arabie* III, Pl. LVIII. *Rép.* No. 20.

2. Tombstone of ʿAbd al-ʿAzīz ibn al-Ḥārith. Khirbat Nitil, A.H. 100. After photograph reproduced by Alois Musil in *WZKM* XXII (1908) 82. Scale, about 1:6. *Rép.* No. 24.

3. Copper coin of the reign of ʿUmar. Struck at Ṭabariyyah, Palestine, A.H. 19 or 20. After Wright, *Facs.*, Pl. XXII 4. Scale, 1:1.

4. Silver coin of the reign of ʿUmar. Struck in Persia, A.H. 20. After Wright, *Facs.*, Pl. XXII 1. Scale, 1:1.

5. Byzantine silver-plated bronze coin overstruck at Damascus, A.H. 23. After Bibl. nat. (Paris), *Cat. des monnaies musulmanes*, Pl. I 33. Scale, 1:1.

6. Silver coin of the reign of ʿUthmān. Struck in Persia, A.H. 28. After Wright, *Facs.*, Pl. XXII 3. Scale, 1:1.

7. Silver coin of the reign of ʿAlī. Struck at Baṣrah, A.H. 40. After Bibl. nat. (Paris), *Cat. des monnaies musulmanes*, Pl. II 158. Scale, 1:1.

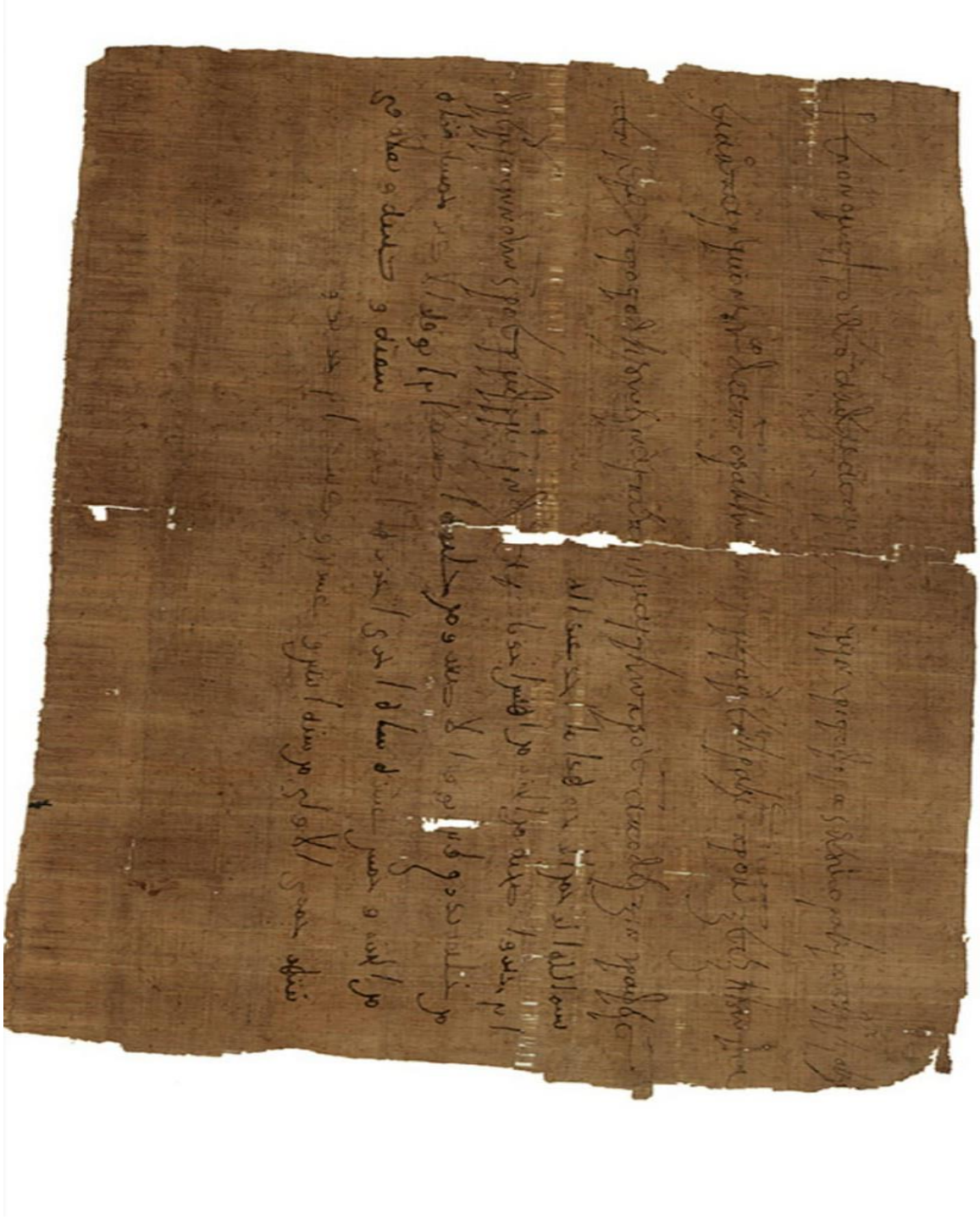

8. Gold coin of the reign of ʿAbd al-Malik. Struck at Damascus(?), A.H. 77. After Wright, *Facs.*, Pl. XXII 5. Scale, 1:1.

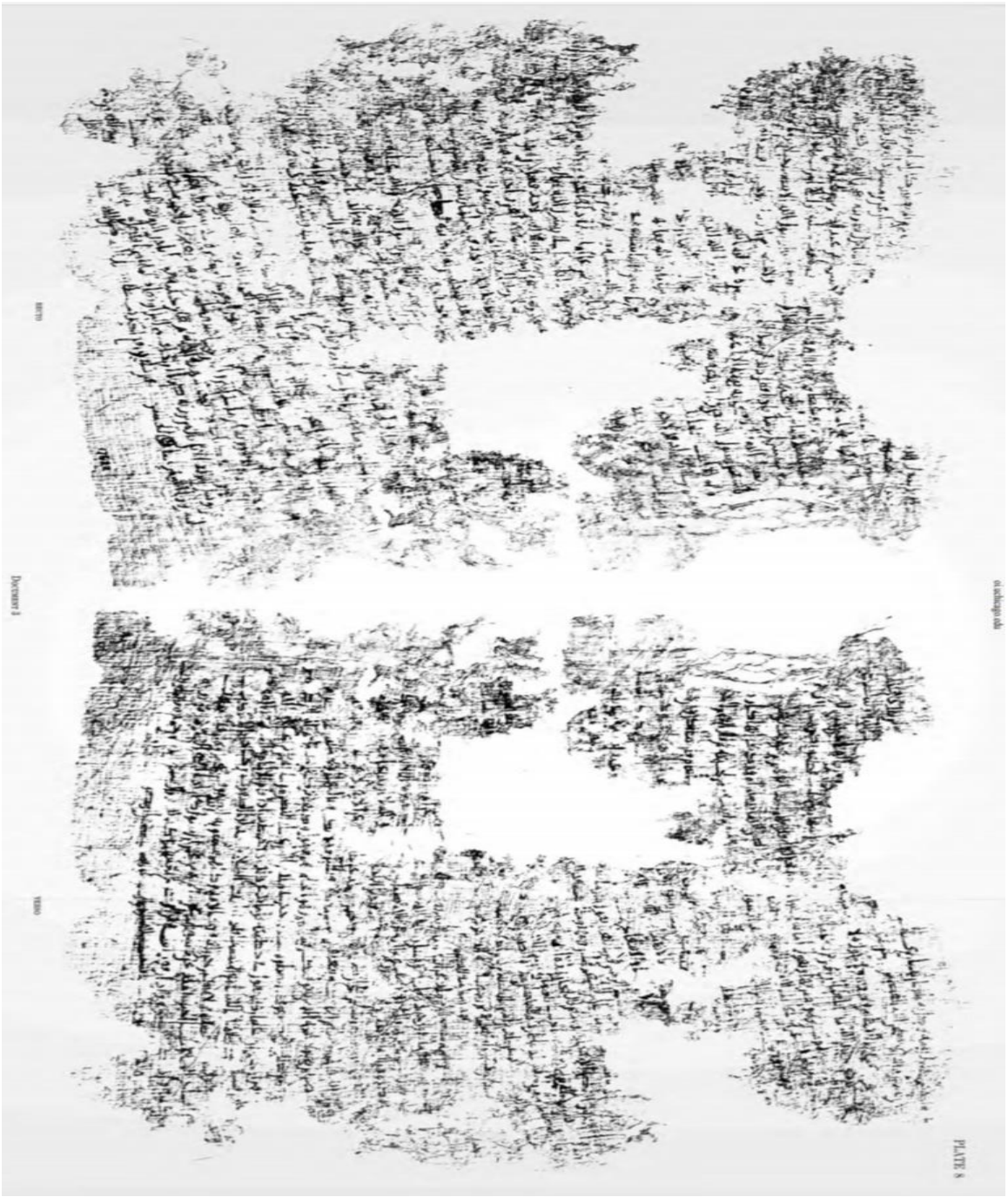
9. Silver coin of the reign of ʿAbd al-Malik. Struck at Kūfah, A.H. 79. After Wright, *Facs.*, Pl. XXII 6. Scale, 1:1.

Ek-2 En Erken Tarihli Arapça Papirüs

***** Bu papirüste Cabir b. Abdullah ismindeki bir komutanın Ahnas patriği ile yaptığı anlaşma yer almaktadır. Hicri 22 ile tarihlendirilen bu papirüs hem Yunanca hem de Arapça dilini birlikte ihtiva eden en erken tarihli papirüslerden biridir.

EK-3. SALP 2 Kitabında Yeralan Hadis Papirüsleri

RECTO

VERSO

DOCUMENT 4

oiuchicago.edu

RECTO VERSO

DOCUMENT 5

oi.uchicago.edu

PLATE 11

RECTO

DOCUMENT 6

oi.uchicago.edu

PLATE 15

RECTO

DOCUMENT 8

oi.uchicago.edu

DOCUMENT 9

oi.uchicago.edu

VERSO

DOCUMENT 12

oi.uchicago.edu

PLATE 24

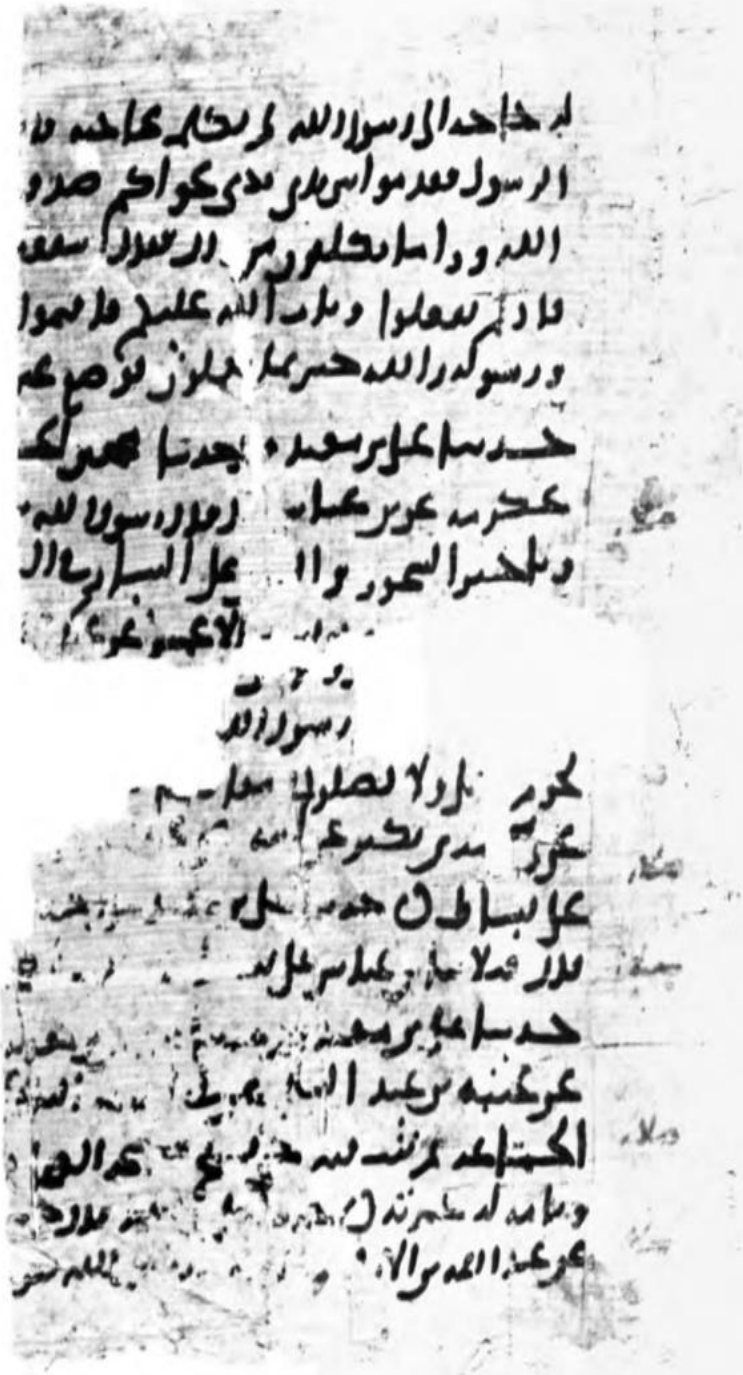

RECTO

DOCUMENT 13

Courtesy of the University Library, University of Michigan, Ann Arbor

oi.uchicago.edu

VERSO

DOCUMENT 13

Courtesy of the University Library, University of Michigan, Ann Arbor

oi.uchicago.edu

PLATE 26

RECTO

DOCUMENT 14

Courtesy of the University Library, University of Michigan, Ann Arbor

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NABIA ABBOTT VE İSLAM PAPİRÜSLERİ İNCELEMELERİ BAĞLAMINDA ERKEN DÖNEM YAZILI KAYNAK ARAŞTIRMALARININ YÖNTEM VE DEĞERİ

Özge KÖKSAL
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ali DERE

Tarihsel belge ve materyallerin nasıl incelenmesi gerektiği ile alakalı birçok metot ve düşünce geliştirilmiştir. İslâm'ın erken dönemlerinde yazılmış târihî malzemenin önemini ortaya çıkaran ve bu malzemenin nasıl değerlendirilmesi gerektiği ile alakalı yapılan araştırmalar, ilk olarak Batı kaynaklı olmuştur. Bu noktada, İslâm'ın erken dönemlerine ait papirüs ve el yazmalarını inceleyen ve bu alana çok sayıda katkıda bulunan Nabia Abbott karşımıza çıkmaktadır.

Abbott, İslâm tarihi, Arap Edebiyatı, Tefsir, Fıkıh gibi ilimlere ait târihî kaynakları incelemekle kalmaz; Hadis ilmi ile alakalı tarihsel materyalleri de detaylı bir şekilde inceler ve İslâmî rivâyet geleneği ve mevcut yazılı belgelere yönelik yöntem ve teknik geliştirmeye çabalar. Abbott, İslâmî rivâyet sistemini araştırırken papirüs ve el yazmalarına büyük önem verir. Ona göre, İslâm geleneğinde yazının kullanılması sanıldığı kadar az ve geç tarihli değildir. Bilakis o, Araplar arasında yazının kullanımını çok eskiye dayandırır ve bu durumun yazılı rivâyetin oluşmasında çok etkili olduğunu savunur.

Abbott'un yapmış olduğu bu çalışmalar hadislerin sıhhatini tespit etmede farklı bakış açılarının oluşmasında etkili olmuştur. Hadislerin klasik değerlendirme biçimlerinden farklı olarak daha somut bir şekilde ele alınarak incelenmesi bazı bilgilerin teyid edilmesi açısından faydalı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Nabia Abbott, Papirüs, İslâmî Rivâyet, Yazılı Kaynak

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

METHOD AND VALUE OF EARLY WRITTEN SOURCE RESEARCH IN THE CONTEXT OF NABIA ABBOTT AND ISLAMIC PAPIRUS ANALYSIS

Özge KÖKSAL

Advisor: Prof. Dr. Ali DERE

Many methods and ideas have been developed regarding how historical documents and materials should be examined. The researches, which revealed the importance of historical material. written in the early periods of Islam and how it should be evaluated, were firstly originated from the West. At this point, Nabia Abbott contributes to this field through examining early Islamic manuscripts and papyrus.

(It is observed that) The researches on the importance of the Islamic historical material written in early period of Islam and on the the methods of evaluating them firstly took place in the West. Abbott, through her studies on early Islamic manuscripts and papyrus, has valuable contributions in this field.

Along with historical sources of Islamic history, Arabic Literature, Tafsir, Fıqh, she examines in detail the historical materials related to the science of hadith. By doing this she tries to develop methods and techniques to analyse the tradition of Islamic narration and the existing written documents. According to Abbott, the use of writing in the Islamic tradition/cuture is not as late as is thought. Rather, she dates the use of writing down traditions/narrations among the Arabs, very early (and this situation) which effected the formation of writing hadith.

What Abbott has done related to this field very much affected the eveluate the criticism of Hadith narration. It benefits to criticise the Hadith narrations in the light of tangible evidences.

Keywords: Nabia Abbott, Papyrus, Islamic Narration, Written Source